

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Tózsér Árpád versei

Taar Ferenc drámája
Szent István királyról

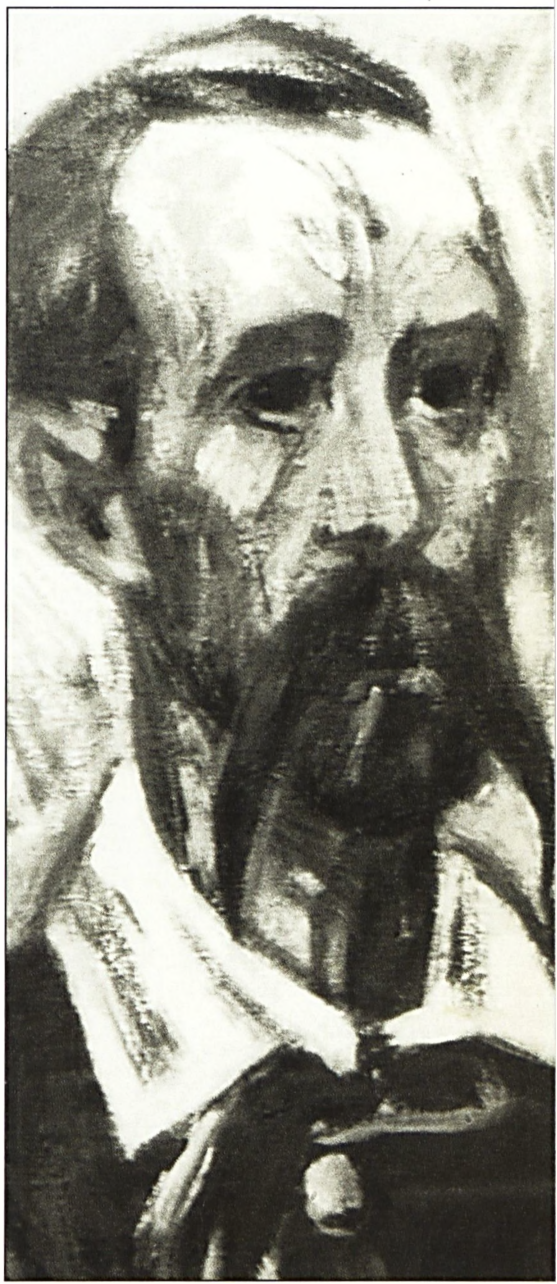
Pázmány Péter
Kovács Sándor Iván tanulmánya

Dante: Isteni színjáték
(részlet)
Baranyi Ferenc fordítása

Cseh Károly, Hatvani Dániel,
Zágorec Csuka Judit,
Németh György versei

Bojtor Károly festőművész
emlékezete

Bojtor Károly: Madách

Névjegy

- Tőzser Árpád* 1971–1976-ig a nyitrai Pedagógiai Főiskola tanára. 1997-től a Komenský Egyetem adjunktusa. Madách-díjas (1980, 1984); József Attila-díjas (1993).
- Varga Lajos Márton* 1983–1994-ig a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztője, 1991–1993-ig főszerkesztője. 1986-tól a *Kortárs* folyóirat főszerkesztője. Alföld-díjas (1986), József Attila-díjas (1989).
- Czinke Ferenc*
Gopcsa Katalin Festőművész (1926–2000)
A Veszprémi Múzeum művészettörténésze, kutatási területe a kortárs magyar művészet és az üvegművészet.
- Hegyesalmi László*
Taar Ferenc E néven az ifjabbik, Nagyvázsonyban élő festőművész.
1961–1974-ig a debreceni Csokonai Színház igazgatója, 1974–1984-ig a Hangarchívum igazgatója. Kőlcsey-díjas (1994).
- Brassai Zoltán* Veszprémben élő középiskolai tanár, kritikus, szerkesztő. Most közölt írás részlet egy Gárdonyi-monográfiából.
- Sulyok Bernadett* Salgótarjáni születésű, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa. E számunkban részletet közlünk egy nagyobb regényelemzéséből.
- Kovács Sándor Iván* A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára.
- Baranyi Ferenc* Költő, műfordító. A *Palócföld* folyóirat egykori főszerkesztője. József Attila- és Madách-díjas.
- Cseh Károly*
Hatvani Dániel
Németh György Mezőkövesden élő író, költő, műfordító.
Szerkesztő, író, költő.
Budapesten élő költő, filológus, tanár. Kutatási területe az ókori görög kultúra.
- Zágorac-Csuka Judit*
Dóka Péter Szlovéniában, Lendván élő pedagógus, költő.
Az ELTE-n végzett fiatal író, a *Népszabadságban*, a *Kortársban* és a *Mozgó Világban* publikál.
- Dr. Gombár Endre* Balassagyarmaton született. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem finnugor tanszékén tanársegéd, 1979–1989-ig tudományos főmunkatárs. 1982–1983-ban a Helsinki Egyetem vendégprofesszora.
- Marafkó László* A *Magyar Nemzet* egykori szerkesztője. 1968–1975-ig a *Jelenkor* szerkesztőbizottsági tagja. A *Heti Válasz* munkatársa.
- Sulyok László* Salgótarjában élő újságíró, tanár. A haláltábor néhány foglyáról szól a *Recski rabszolgák* c. kötete (1990).
- Filippinyi Éva*
Tari Lujza A Magyar Rádió riportere, irodalmi műsorok szerkesztője.
Pásztói születésű zenetörténész. 1977-től a Zenetudományi Intézet munkatársa.
- T. Pataki László*
Hubai Gruber Miklós Újságíró, publicista, drámaíró. Több regény, szociológiai kötet szerzője.
Erdőmérnök, a Magyar Rádió újságírója, Szilvásváradon él. *Hajójunk közelebb egymáshoz* c. elbeszéléskötete 2000-ben jelent meg.
- Dr. Peresi Klára* Salgótarjában élő körzeti orvos. Kötete a napokban jelent meg *A nőgrádi szénbányászati rövid története – Mátranovák-bányatelep* címmel.
- Dr. Bakonyi István* Az *Argus* főszerkesztő-helyettese, a Vörösmarty Társaság elnöke, a Kodolányi János Főiskola docense. Legutóbbi könyve *Az ige őrzői* címmel jelent meg.

Bojtor Károly: Madách

olaj, vászon

(A salgótarjáni Madách Imre Gimnázium tulajdona)

Fotó: Széleányi Károly

Tartalom

	Ünnep előtt, ünnep után (p.m.)	627
<i>Tőzsér Árpád</i>	Régi szövegek albumából	628
	Balassagyarmat	628
	A gomböntő kanálában	629
	Nagybáttonyi ősz; 2001. október 6.	630
<i>Varga Lajos Márton</i>	Pozsonyi páholy (Interjú Tőzsér Árpáddal)	631
<i>Czínke Ferenc</i>	Bojtor Károly kiállításán (1964)	637
<i>Gopcsa Katalin</i>	„Mese a valóság is” (tanulmány)	640
<i>Hegyeshalmi László</i>	Bojtor Károly	646
<i>Taar Ferenc</i>	Jöjjön el a te országod (dráma)	649
<i>Brassai Zoltán</i>	„Az élet a rothadásból kikél” (Gárdonyi Géza: Isten rabjai)	669
<i>Sulyok Bernadett</i>	A szent, a kísértés és az eksztázis (Kodolányi János: Boldog Margit)	677
<i>Kovács Sándor Iván</i>	Felföldi íróportrék: Pázmány Péter	687
<i>Baranyi Ferenc</i>	Szentségtörés? (Dante: Isteni színjáték, műfordítás)	700
<i>Cseh Károly</i>	Karácsony táján	706
<i>Hatvani Dániel</i>	Szegény ember sorsa	706
	Magvetés; Elnémul minden	707
<i>Németh György</i>	Ecloga; Tél gyümölcscsel	709
<i>Zágorac-Csuka Judit</i>	Megiöttünk; Télutó	711
	Egyedül voltál	712
<i>Dóka Péter</i>	Meseszép eper	713
<i>Gombár Endre</i>	Földönkívüliek	722
<i>Marafkó László</i>	Szatírkák	726
<i>Sulyok László</i>	A véres szombat emlékműve	727
<i>Filippinyi Éva</i>	Arcvonások (Beszélgetés Vathy Zsuzsával)	748
<i>Tari Lujza</i>	Kriza János: Vadrózsák című népköltési gyűjteményének népzenei tanulságai	755
<i>T. Pataki László</i>	Víztörténet	774
<i>Hubai Gruber Miklós</i>	Régi történetek	791
<i>Peresi Klára</i>	Megvalósult álmok	799
<i>Mátyus Alix</i>	Egy értelmiségi pusztaképe	803
<i>Bakonyi István</i>	„Harang, amely önmagáért szól” (Tőzsér Árpád új könyvéről)	814

A Madách- és Mikszáth-pályázatok díjazottjai

A borítón: Bojtor Károly: Madách

E számunkat Bojtor Károly művei illusztrálják. (Fotó: Széleányi Károly, Magyar Képek Kiadó)

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
XLVII. évfolyam
2001. különszám, december

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(*Párizsi Magyar Műhely*)

A szerkesztőség tagjai:
MARSCHALKÓ ZSOLT *szerkesztő*
DR. KOVÁCS ANNA *tanulmány*
DUKAY NAGY ÁDÁM *szépirodalom*
BAKOS FERENC *művészet*
LIPTÁK GYÖRGY *tipográfia*

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
POLAR STÚDIÓ, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtök 11–16 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777/112-es mellék
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2001-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 200 Ft

Előfizetési díj egy évre: 900 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrzünk,
és nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867

INDEX: 25925

ÜNNEP ELŐTT, ÜNNEP UTÁN

Amikor fél esztendővel ezelőtt a *Palócföld* idei első száma megjelent, többen megkérdezték, miért nem írtam bevezetőt az új évfolyam elé? Szelíden kitértem a magyarázkodás elől. Sajtótörténeti kutatásaimból tudtam, hogy az efféle beharangozóknak nagyobb a füstje, mint a lángja. Várjuk meg az első évfolyam végét – mondtam az új szerkesztőségnek. Utána kiderül, merrefelé tartunk.

Hát tessék. Megjelent a *Palócföld* 47. évfolyamának hat száma. Ez a mostani ráadás, a hetedik. Sok minden tisztázódhatott a figyelmes olvasó számára. Hogy például kicsit megújultunk, folyamatosan kerestük új külsőnket, az új tipográfiát, a belső szerkezet arányait; hogy mindent megtartottunk a lap tradíciójából ami értékes, ami időt álló.

Bebizonyosodott, hogy igenis aktív és jelentős alkotó élet van Nógrádban, s számunkra teljesen közömbösek a belső torzsalkodások. Kiderült, hogy a magyar szellemi életből milyen sokan kötődnek Nógrádhoz. Valóságosan is, hiszen a Cserhátban megbújó falvainkban találnak hétvégi menedéket, emlékeznek vissza a megyében töltött évekre, életüknek egy-egy szakaszára. És jelképesen is kötődnek, hiszen ismerik Nógrádot, barátaik, alkotó társaik élnek itt s fontos számukra, hogy megjelenjenek írásaikkal a lapban. Nógrád megyének minden közhiedelemmel ellentétben jó híre van az országos közvélemény előtt.

Lassan kibontakoztak felvidéki kapcsolataink is. Akár szerzőink, akár a témák révén a lap eddigi gyakorlatához hasonlóan együtt gondolkodunk e térség jelenségein, problémáin.

Kiderült, milyen sok új művészeti alkotás születik a megyében, milyen fontos kiadványok jelennek meg. És sajnos milyen sokan távoztak el ezekben a hónapokban a palóc Parnasszus ködfelhői mögé...

2001 tavaszán Nógrád Megye Közgyűlése a lehetőségekhez képest jelentős anyagi támogatással indította el az új évfolyamot. A Nemzeti Kulturális Alapprogram Folyóirat Kollégiuma éppen a tradíciókra hivatkozva is támogatta a megjelenést. Meghirdettük irodalmi pályázatainkat, amelyekre 77 pályamű érkezett. Nyomdában vannak a *Palócföld Könyvek* sorozatának első kötetei. A 2002-ik évi folyamatos megjelenés anyagi hátterét a megyei közgyűlés már biztosította. Némi öniróniával azt mondhatom: most már csak előfizetők kellenének...

(p.m.)

A különszámot 2001 karácsonyára szántuk ajándékként a fa alá. Hát egy kicsit elcsúsztunk vele. Mindennek oka az a korán jött tél...

Tőzsér Árpád

RÉGI SZÖVEGEK ALBUMÁBÓL

Versek és átiratok

BALASSAGYARMAT

A kiáltás száján
óriás tenyér
az este

A tárgyak
tágasabb éjszakát keresve
kijönnek felületükből
Egyébként csend van
semmi se moccan

Ágyra csatolva
mutatom az időt
Az ütésektől lassan
szétrázódom
de ketyegek tovább
darabokban

(1971)

A GOMBÖNTŐ KANALÁBAN

Kiáltás szája elé kapott
kéz
az este

Az erdei manók az ádáz trollok
Peer Gynt szemét és szívét keresve
kióvakodnak
a tárgyak sötét lombjai közül

Peer a betegágyában fölül
s ahogy a teste
a fájdalom hegyesszögébe horgad
átfut az agyán:
törzse és lába
– kis- és nagymutatóként – hátha
égi akadémia
idejét mutatja valami világnagy órán
s szervei misztikus ingák ütéseitől
rázódnak szét

Egyébként semmi se moccan

Csak Peer Gynt ketyeg tovább
most immár darabokban

Az éjszaka öntőkanalában
együtt a nyersanyag
összedobált alkatrészei az úri
konstrukciónak:
behorpadt holdak
számlapján elgörbült ember
tört csillagkerék rozsdás tengely
mered ki a förtelmes üstből –

S Peer Gynt másik keze
a reggel
levágva s elszenesedve füstöl

(1996)

NAGYBÁTONYI ÓSZ

Arcomra hull a
beszakadt évszak
romja

A sarkon kocsmá
Bányász jön gyorsan megissza
a sörét s visszabú az éj vájátába
A tárgy válik így fogalommá
s vissza

(1971)

2001. OKTÓBER 6.

Arcomra hull a
beszakadt évszak
romja.
Fekszem,
veremben hullá –

Deres síneken körbe
dombok zökögnek,
összeütődnek,
fékeznek nyíva.

Ablakomon túl
egy halavány nyírfa,
lélekként lebben –
Már ráadásnak
fogom fel
minden versem.

(2001)

Varga Lajos Márton

POZSONYI PÁHOLY

Interjú Tózsér Árpáddal

Tózsér Árpád (1935) költő, a pozsonyi tanárképző főiskola elvégzését követően 1965-ig a Hét munkatársa, majd 1971-ig az Irodalmi Szemle szerkesztője, 1971-től 1976-ig a nyitrai pedagógiai főiskola tanára, 1976-tól 1991-ig a Madách Könyvkiadó szlovák szerkesztőségének vezetője, 1991-től a Comenius Tudományegyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékének adjunktusa, közben, 1992-től 1996-ig az Irodalmi Szemle főszerkesztője. 1998-tól 1999-ig a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának elnöke. Eddigi húszkötetnyi munkásságát egyebek közt Madách Imre- (1980, 1984), József Attila- (1993), Ady Endre- (1995), Déry Tibor- (1996) és Év Könyve-díjjal ismerték el. Pályáját Pécsi Györgyi Tózsér Árpád (Kalligram, 1995) című monográfiája tekinti át. A költő Pozsonyban él.

– *A mai magyar irodalomra a többféle kánon egymásmellettsége, s ami ezzel egy, az életrevaló hagyományok sokfélesége jellemző. Ez lehetne akár jó dolog is, de nem az, mert némelyik kánon nem elég erős, a másiknak meg túlságosan nagy a hatalma. Ettől aztán zavarossá és áttekinthetetlenné válik minden. Külön sajátossága a helyzetnek, hogy szétestek az irodalmi iskolák, hiányzanak a kávéházi irodalmi asztalok s a mesterek is. Az Ön egyik esszékötetete óta tudjuk: van egy Pozsonyi páholy, ahonnan higgadtan szétkinthejtünk, s ahol higgadtan beszélgethetünk is. Nos, ebből a páholyból nézve, mi a véleménye az elmondottakról?*

– Bizonyos mértékig egyetértek azzal, amit mondott: irodalmi iskolák, asztaltársaságok a mai magyar irodalomban valóban nincsenek. De mesterek vannak. Például Tandori Dezső és Petri György teljesen „kimerítü” a mester fogalmát. S hogy miért nem jelentenek egyidejűleg iskolát is? Az okok valószínűleg az irodalmi élet hagyományos formáinak a felbomlásában keresendők.

– *A mester fogalom sok mindent jelenthet. Ha olyan személyiséget értek rajta, aki körül új eszméi, elvei, érték- és normarendje, valamint kivételes képességei miatt tanítványi kör képződik, akkor ők sem azok.*

– Ha viszont a mestert a pusztá hatása szerint minősítem mesterré, akkor igen. Igaza volt Esterházy Péternek, mikor – Locke-ot parafrázeálva –

azt mondta: a mai magyar irodalomban semmi sincs, ami előbb ne lett volna már meg Tandoriban.

De a rendkívüli Tandori-hatás jelzésén túl ez azt is jelentheti, hogy a *Töredék*, a *Talált tárgy* és a *Koppar Köldös* óta nemigen van új az irodalmunk napja alatt. S akkor ez bizony elég szomorú dolog. Az avantgárdot manapság azzal szokták elutasítani, hogy úgymond: üres technikai műveletek működtetése. Meglehet, de ennél semmivel sem jobb, ha mások meg a versnyelv önreflexióját, az úgynevezett lingvisztikai iskola által újra fölfedezett és divatossá tett technikát, egyszóval Tandorit vagy Petriket „működtetik”. Márpedig sok Tandori és Petri utáni költőnk egyebet sem tesz, csupán e két költő technikáját variálja az unalomig, anélkül a lenyűgözően ambivalens elkötelezettség nélkül, amellyel e költők a mesterségükhöz és azon belül önmaguk sajátos esendőségeihez kötődnek.

– *Itt az a kérdés, hogy miért van ez így? Mert a következmények láthatólag igen súlyosak. Minthogy az őket követők műveiből – némi sarkítással fogalmazok: hiányzik az eredetiség, az intellektuális erő, a műfaji hagyománytudat és a teremteni tudó poétikai-technikai iskolázottság, az irodalomban egyre mélyebb az unalom, az érdektelenség. A két nagy mögött a dagonyázók sokaságát látom.*

– Újabb költészetünk nagy része valóban afféle „ezüstkori” conversatio, locsi-fecsi, amely csak azzal fejezi ki a korát, amit nem tesz. Például, igen, nem növi túl a mestereit. Az előbb kifejtett véleményénél az enyém ugyan valamivel jobb, mert úgy látom, a Tandorit követő nemzedékeknek van azért Lucanusuk, Petroniusuk, Persiusuk, Juvenalisuk, de valóban nincs Vergiliusuk, nincs Horatiusuk, Catallusuk.

S tényleg kérdés: vajon miért termeli és egyben legitimálja is ezt a közepszert a kor olyan készségesen?

A válasz ezekre köteteket töltene meg, s e kötetek megírására bizonyára nem én vagyok az illetékes.

– *Ugye nem akar kitérni?*

– Szó sincs róla. Néhány jelenség ugyanis ebből az előbb emlegetett pozsonyi páholyból talán még jellemzőbbnek is látszik, mint egy budapesti presszóból. Mindjárt az első: nincsenek alkotók, csak kombinátorok, mondja Roland Barthes mester az írók, költők készséges bólogatása mellett. S máris kész egy komplett kánon, mesterrel, tanítványokkal, s talán még olvasóik is akadnak. Egy másik mester mást mond, s abból is kánon születik, s ezeknek a kánonoknak pontosan az a korsajátosságuk, hogy nem költők, írók, hanem irodalomtudósok, filozófusok kreálják. Következésképpen a gyakorlat és az elmélet síkja szinte állandóan széttart bennük. A teoretikusok olyan „magas fokú” fogalmi általánosításokban nyilatkoznak,

hogy azokkal szinte tetszőlegesen feleltethetnek meg műveket, s osztrakizálhatnak másokat, a szerzők meg süketeknek és vakoknak tetetik magukat, vagy valóban azok.

Régebben a költők, írók többnyire maguk is írtak esszét, sőt kritikát is (s itt elég csak Adyra, Babitsra, Kosztolányira, József Attilára gondolnunk), ma inkább hallgatnak, hogy ki ne derüljön, halvány sejtelmük sincs róla, miért abban a kánonban szerepelnek, amelyekben éppen szerepelnek, vagy hogy az elméletet illetően esetleg más álláspontot képviselnek, mint a kánonmester. S a szerencsétlen versolvasó pedig (ha még van egyáltalán versolvasó) törheti a fejét, hogy miért utómodern mondjuk Rába György, s miért posztmodern Rakovszky Zsuzsa, mikor Rába némely korszakának a szövegei sokkal „nyelvmegelőzöttebbek”, mint Rakovszky – egyébként rendkívül érdekes és értékes – versei?

– Hadd térjek még vissza az előbbi, talán summás véleményem egyik kifejezéséhez, a „dagonyázáshoz”: nem más ez, mint bajlam a játékra, jelmezhasználatra, szerepre, alakoskodásra, s egyszerűsre a csalásra, a felelősség felfüggesztésére, a kockázat kerülésére is. Gyengül, meg is semmisül a szövegek eredetisége, a mű utalások, rájátszások, jelölt és jelöletlen idézetek, variánsok, nyelvi tréfák kavargása, az írók szinte összeeszerelhetők.

– A felsorolt vádak közül a legsúlyosabbnak az írók vagy szövegeik összeeszerelhetőségét érzem. A többi megalapozottságát csak konkrét példákra lehetne bizonyítani. Mert az irodalomban természetesen a játék is lehet halálosan komoly, az alakoskodás is szolgálhatja az őszinteséget, a csalás is az igazságot, sőt még a felelősséget is fel lehet függeszteni éppen a felelősség érdekében. De ha a különböző szerzőktől származó szövegek összeeszerelhetők, már pedig ez ma valóban sok eseten így van (én is ilyesmire gondolok, mikor a magyar „ezüstkorról” beszélek), akkor valóban bajok vannak. Akkor a költészet mint olyan fölösleges, elég elolvasni egy szöveget, hogy a többit is ismerjem. A művekben így végül is az a valami válik problematikussá, amit József Attila szép szóval még művészi állandónak nevezett, az újabb poétikák pedig néha jelentésinvariánsként emlegetnek.

Csakhogy, persze, ez a jelentésinvariáns nem egészen azonos a szövegek eredetiségével. Az eredetiség normája például megkövetelte a műnek a szerzőre vonatkozthatóságát, az ún. személyes hitelt, nem ismerte viszont az intertextualitás s a vendégszöveg fogalmát.

A műnek a szerző „személyiségére” vonatkoztatottsága manapság az ún. nyelvmegelőzöttség elvével nem fér össze, amely nyelvmegelőzöttségben azért, úgy gondolom, van valami. A vers ugyanis úgy növekszik, mint a sztalagmit, nem előre megkonstruált alapokra emelkedik rá, hanem a felülről

csepegő cseppek egymáshoz szervesülnek, az új szó alakít a régin, a régi pedig újabbat hív életre. Viszont ez valóban annyit jelent, hogy a személyiség nem előzi meg a verset, hogy valóban a „vers szüli az énekesét”, pontosabban a költő-személyiség a versszöveggel születik és alakul. De az egyáltalán nem véletlen, hogy az így létrejött személyiség milyen. A versben kialakuló szubjektum valamilyen metafizikai utakon mégiscsak a szerző egzisztenciájának, tehetségének, műveltségének a függvénye, csakhogy ez a „mégiscsak” egyelőre a poétikáink legelhanyagoltabb, az irodalomtudományunk által legkevésbé vizsgált része.

Például Kovács András Ferencről már egy könyvtárat összeírtak a kritikusaink, de még ma sem tudja senki, hogy mi az erdélyi költőben a „jelentésinvariáns”. Egy „*ifjabb csikóbb poétának*”, a csaknem zseniálisan pimasz Orbán János Dénesnek kellett „eljönnie”, hogy a „*Maszter*” verseivel kapcsolatban a „*sajt-lik*” és a „*színhanta tarka lom*” minősítés is elhangozzék.

A kérdések kérdése tehát az, hogy az idő kit igazol majd: Orbán János Dénest és önt-e, vagy például Kulcsár Szabó Ernőt, aki Kovács András Ferencet a kánon legfelsőbb régióiba emeli.

– *Meg az is kérdés, hogy vajon miért mozog ma a mű olyan szűkös formai terekben, miért olyan kicsi az energiája, miért olyan kevéssé megformált? Kérem: ki gondolkodik ma különleges irodalmi, poétikai formákban, mondjuk ritornellben, rondóban, pantumban? Számomra ma a magyar irodalom hiány: a különleges formákon túl az ontológiai nyugtalanság, a metafizikai feszültség, a gondolat hiánya.*

– Én óvakodnék attól, hogy költészetünk állapotát a „formátlanság” bűnére vezessem vissza. Kovács András Ferenc lenyűgöző formagazdagsága meggyőző ellenpélda! Az Ön felvetésében inkább a „metafizikátlanságunkról” szóló észrevételt érzem tovább gondolhatónak.

Századunk metafizikaellenes harcának a kezdetei, amint tudjuk, Nietzschehez nyúlnak vissza. De Nietzsche nem volt kifejezetten metafizikaellenes. Ő az „isten halála” után egyszerűen az embert akarta az isten helyére, metafizikai magasságába emelni. „*Minden elragadtatás, intenzitás, amely ezelőtt a túlvilághoz tapadt, ezután az e világi életben koncentrálódjon*” – mondta.

A mai költészetben a metafizikátlanság a nyelv anyagába zártságot jelent. A „nyelvi megelőzöttség” kategorikus impreatívusza óta idegen test költészetünkben az elragadtatás, az érzelmi intenzitás, azaz hiányzik belőle a csodálkozás, a fájdalom, az öröm, a szerelem, a szeretet, a szorongás, a halál közvetlen élménye, nincs neve azoknak a kiterjedéseinknek, amelyek az emberi határokon túlra nyúlnak, a mindenséggel, a végtelennel való kozmikus szimbiózisunk felé mutatnak. Csakhogy Wittgenstein elhíresült aforizmája, amely szerint amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell, a költé-

szetben nem érvényes. A költészet legalább négyezer éve éppen arról beszél, amiről nem lehet beszélni, s csak a posztmodernnek ars poeticája szól úgy, hogy nyelvem határa a világom határa.

Más kérdés persze, hogy a metafizikát is csak szavakkal, a nyelvben lehet kimondani. Ilyen vonatkozásban valószínűleg minden azon múlik, hogy a nyelven belül hová teszem a hangsúlyt, a stíluszeszközök közül melyeket részesítem előnyben. A posztmodern kánon nem véletlenül preferálja a szó helyett a mondatot. A szó és főleg a metafora ugyanis kicsit már önmagában is metafizikai jellegű, hisz egyik is, másik is *útka* utal, valami mást sejtet, egyik sem egyenlő önmagával (a szó – jelentésánilag – nem azonos a saját hangjaival, a metafora jelentése nem azonos külön-külön a hasonlító és hasonlított jelentésével).

A szavak összefüggésrendjének, a szintaxisának a megszokottól eltérő változatai, hogy úgy mondjam: a mondatstilisztikum a maga helyén természetesen lehet funkciós, de ha az újabb költészetünk anomáliáiról akarunk bírálóan szólni, akkor a szókép versbéli helyét és szerepét kell legelőször újra gondolnunk. A vers metafizikája érdekében.

– *Noha szívesen feszíteném a hiúrt, elég, vagy sok is ez már. Fordítsunk! Ön Salgótarjától nem messze, a magyar–szlovák határ túloldalán, Gömörpéterfalán született, s gyermekkorra is Palócországhoz köti. Járt akkoriban Salgótarjában?*

– Salgótarjával zsenge gyermekkoromban s a lehető legjobb helyen, a város rendőrségének egyik szobájában kezdtem ismerkedni. A háború után ugyanis én egészen 1950-ig a városhoz közel eső Taron jártam iskolába (nálunk addig csak szlovák nyelven lehetett tanulni), s ha szünetekre haza mentem, akkor a tarjáni vasútállomástól hazáig rendszerint gyalog s az országhatáron át szökve tettem meg az utat. A katonák a határon nagyon sokszor megállítottak, de mint gyereket tovább is engedtek. Néhányszor azonban „bekísértek”, s a laktanyákban rendszerint kisebb munkákat végeztettek, mondjuk fát vágattak velem, egyszer meg egy katonai dzsipen egyenesen Tarján rendőrségére szállítottak. Egy éjszakát az egyik rendőri szoba fapriccsén rettegtem át.

Az akkori városra egyébként úgy emlékszem, hogy mindenben ujjnyi vastag korom volt, minden ragadt a szénportól. S én ebben a „fekete városban” mindig félttem. A környező hegyek viszont nagyon tetszettek: a Meszes, a Kálvária-hegy, a Pipis, a Pécskő, a Karancs, a Kővár. S a szép nevű tanyák, puszták, amelyeket – hazafelé ballagva – érintettem: a Vadókás, a Messzelátópuszta, a Hármastanya, Bakóháza.

– *Mennyiben határozza/határozza meg a vers nyelvét a szülőföld élménye? Vagy a nyelvi megelőzöttség ezt a közvetlen érzelmi élményt is „felülírja”, módosítja?*

– Onnan kell kezdenem, hogy az imént emlegetett nevek a nyelvi fantáziámat is beindították, egyik-másikról verset is írtam. Némelyik ma is megvan, némelyiket meg később átírtam, s még később az átíratokat is átírtam. S ez az „átíró” mániám a mai napig megmaradt, s azt hiszem, a kérdése másik részére éppen ebből a mániámból fejthetek választ. Az érzelmi élmény ugyanis természetesen megelőzi a nyelvi megfogalmazást, de hatni, másra, az olvasóra az érzelmi élmény is csak nyelvként hathat.

S ha már a „palóc földről” van szó: nem lehet véletlen, hogy ezt a területet még mindig csak Mikszáth nyelvén tudjuk megnevezni. „Görbeországoknak” mondjuk, s a lakóit „jó palócoknak” nevezzük. Azaz mi, írók, Mikszáth óta még nem tudtuk „Palócországot” nyelvvé, szóvá tenni. Olyan szóvá, amelynek saját hangtani, szótani s jelentéstani története, genezise és háttér-mitológiája van, s amely a mondjuk egymilliós szókinccszótárunknak az egymillió-egyedik címszava lehetne. Ahogy például Dublin vagy Macondo az, Joyce-nak, illetve Marqueznek köszönhetően.

Mert a szülőföld a művészek és művészetek örök kifejezési anyaga, de csak akkor válik valóban kifejezéssé, esetenként, koronként más jelentéseket is befogadó jellé, szimbólummá, ha a megköltője „mitológiai” méretűre tudja tágítani a szó eredeti jelentését, a belső terét. Ugyanis az irodalmi kommunikációban is pontosan az az oda-vissza játék folyik, ami a beszélt nyelvben: a jelentés szakadatlanul pusztá jellé (szimbólummá), a jel pedig (egy más) jelentéssé próbál (vissza)válni. (Ezt a folyamatot nevezi Gadamer „a szöveg visszatérésének a nyelvbe”.) S bizony, ebben a folyamatban az eredeti érzelmi élmény annyira megváltozhat, hogy a végén már az anyja, illetve a szerzője sem ismer rá. A fontos persze nem is az, hogy ő ráismerjen, hanem az, hogy az olvasó a saját szülőföldélményére, saját magára ismerhessen benne.

S ha én újból és újból átírom egyik-másik szülőföld-versemet, abban is az az igény munkál, hogy a tegnapi versben a mai kor, a mai szülőföld, a mai olvasó is magára akar ismerni. A baj csak ott van, hogy a szerző nem él örökké, s a vers egyszer csak magára marad, s vagy tudja aztán saját magát „átírni”, a korhoz alakítani, vagy nem.

Mindenesetre Paul Valéry is átírta fiatalkori verseit, s úgy született meg a világirodalom egyik legtöbbet elemzett, értelmezett verskötetete, a *Régi versek albuma*.

BOJTOR KÁROLY KIÁLLÍTÁSÁN

A művész pályafutásának mindig döntő, nagy eseménye a kiállítás. Bár az alkotás kezdete, s a mű befejezése is, a kiállítótermen kívül történik, a művész valójában mégis csak a nagyközönség „okos gyülekezetében” tud számot vetni önmagával.

A látogatók és a szakmabeliek véleménye, kritikája – de sokszor még a kevésbé szerencsés megjegyzések is – hasznára válhatnak, és az elismerés későbbi munkájának serkentője lehet.

A tárlat előkészületének izgalmai, a kiállítás légköre, a siker mind olyan vektor, amely erőt és önbizalmat ad a további alkotás bonyolult folyamatához.

Bojtor (Sztrapecz) Károly a főiskola elvégzése óta mindössze második éve dolgozó művész – távolról sem végeredménnyel, egy festői szakasz lezáró summázásával, de nem is fiatal kezdő, hanem egy minden vonatkozásában konzekvens festő rangján szemlélve a világot – mutatkozik be itt, Salgótarjánban. Olyan állapottal szembesíti tárlatlátogató közönségét, mely megindítóan gazdag élményvilágról tanúskodik.

Művészete oly fiatal, mint újjászülető városunk, melynek iskolapadjaiból indult el, hogy tarisznyáját kincsekkel megrakva, Mesebeli Jánosként visszatérjen. Visszajött s most az ifjú művésznemzedék egyik igen tehetséges képviselőjét üdvözölhetjük.

Első alkalma, hogy eredményeiről műveinek egy nagyobb gyűjteménnyel számoljon be a nyilvánosság előtt, s mondja el: törekvéseinek útján hová jutott; mit tudott hozzátenni a magából a tanultakhoz; hogyan igazodik el a jelenben; miben látja képességeinek sajátosságait, s a hivatásával járó tenivalókat.

Induló állomásának színes akkordjai azt mutatják, nem tartozik azon fiatal művészek közé, akik a közösség dolgaiban elszánt szenvtelenséget tanúsítanak. A humanista szolidaritást nem tekinti illetlen szentimentalizmusnak.

Magáénak vallja a nép boldogságáért folyó erőfeszítéseket, közös harcot vállal a küzdelemben. Ambíciója nem a formai trükkök és moderneskedő ízlés-szaltók világa. Alkotásai híven tükrözik stílárís ötletgazdagságát, amely magasrendű emberi mondanivalóval telítődik.

Anyaga közérdekű. Hiteles képet nyújt napjainkról, életünkről, környezetünkről anélkül, hogy bizonyos mesélő kedv vagy természetmások érvényesülne képein. Artisztikus ábrái is érthetőek, bonyodalom mentesek. Úgy igényesek, hogy közben egyszerűek maradnak. Mindig kapcsolatot találnak a nézővel, a mesterségbeli eredetiségük ellenére sem válnak misztikus jeleké a laikus közönség szemében. Íme, bizonyosság az igazság mellett: a művész gondolkodásának demokratizmusa a legválasztékosabb formákat is közkinccsé teheti.

A kiállított műalkotások méret-léptékeit figyelve az is kitűnik, hogy az intim témák és formák mellett hangsúlyt kap a monumentalitásra való törekvés, a közösségi, társadalmi feladatokat tükröző műfaj iránti érdeklődés és rátermettség. Különösen a gobelinben és freskóban mutat szerencsés törekvést, melyből kicsillan a műfaji hovatarozandóság. S itt érthetjük meg, hogy a murális művészet nála nemcsak program, hanem belső szükséglet. Vágyait akaratlanul árulja el a táblakép-szerű festményeivel is, hiszen mind rokonai a nagyméretű murális előtanulmányként indult és kész, komoly alkotásként született nagy gobelinterveknek. Hiszem, hogy ez a monumentális kifejezéshez született nyelv nagy meglepetésekkel szolgál majd a városunkban eredetiben is kivitelezett alkotásokban.

Bojtor kevés beszédű művész, töprengve keresi igazságát. Művészete a rendet szolgálja. Egy ecsetvonása sincs, mely sóváran elkalandozna szigorún szabott útjáról. A forma éppúgy építkezik, mint a vele egyenrangú szín. Nem éljük az aforizmák idejét, s most sincs felélesztésükről szó, mikor arra gondolok, hogy ez a művészet azért olyan rokonszenves és nagyigényű, mert úgy hallatszik messzire, hogy cseppet sem hangoskodik.

Szerencsésen ötvözta a Domanovszky Endrétől, hazánk nagynevű mesterétől tanultakat az önmagában kristályosított tehetséggel, emberséggel. Hisszük, hogy az önmagával szemben szigorú igénye, tiszteletteljes és szerény művészi hozzáállása meghozza a további eredményt, elismerést.

(Palócföld, 1964)

E napokban jelent meg Veszprémben a Bojtor Károly munkásságát bemutató reprezentatív képzőművészeti album a Bojtor Alapítvány gondozásában. Összeállításunkkal emlékezünk a nógrádi származású művészre. (a szerk.)

Bojtor Károly: A halász

Gopcsa Katalin

„MESE A VALÓSÁG IS”

Bojtor Károly (1933–1999)

Kezdetben volt a mese. Mert „mese a valóság is”, mondta Bojtor Károly. Létezik a mese, ami nem ál-világ, aminek az ezerkilencszáz-harmincas években, Mátraverebélyen nemcsak valóságos alapja volt, felismerhető valóság-elemekkel, de a szereplőre is rá lehetett ismerni. A Zagyva-parti kis faluban, „ahol az ég kék volt és nagy havak voltak, és minden szép és jó volt...” a hajdani betyárok erdejéi hiteles helyül szolgáltak a meséhez, ahol a nagymama a kondásbojtárból lett legendás hírű szegénylegényt nemcsak dalból, de személyesen is ismerte. A kinyíló értelmű, gazdag fantáziájú kisgyerek számára a személyes élményekkel megtűzdelt, Vidróczki-lakta ismert erdő-helyszínek bejárásával hitelesített mese mindvégig meghatározó művészeti alapélmény lett. A jól felismerhető valós részleteket kiegészíti a képzelet és a meseszöveg. A festő a képen, a lefestett valóságban jeleníti meg az alakokat, de más színekbe, más formákba bújtatja őket. Mégis, mint a mesében is, megmaradnak ismerősnek, sem a mesélő, sem a festő nem fedi el a hősök azonosságát. Rájuk lehet ismerni. Ez a reális alapokból kiinduló, és a belső valóság képelemeivel át- meg át- szőtt képi világ vált valósággá a festmény képsíkjain is, a vászon, a festő keze alatt, felismerhető emberarcú angyalokkal, hősökkel, halászokkal.

Bojtor Károly a Nógrád megyei Zagyva-parti, Pásztó és Salgótarján közötti kis községben született, olyan szép nevű helyek szomszédságában, mint Szupatak, Szorospaták, és a Mátraverebélytől pár kilométerre fekvő Szentkút, amelynek kegytemplomához a török hódoltság óta zarándokolnak az emberek. A természet-közelség, amely később is meghatározta Bojtornak a tájhoz való viszonyát, adva volt az ezernél alig több lakosú településen. Első mestere Szabó István szobrász volt, akihez mintázni járt, majd a gimnáziumi rajz-stúdiumok következtek, s a katonaságnál, a Vasas képzőművész körben a lehetőség a mindennapi rajzgyakorlatokra. Munkácsy, Paál László festményeinek másolásai jelentettek élményt és fejlődést, és az örvenes években, a szabad művészeteknek nem könnyű korban, nehéz indulással kezdhette el végül is pályáját a Képzőművészeti Főiskolán, Pap Gyula és Domanovszky Endre növendékeként. Tagadhatatlan – külö-

nösen eleinte – a mesterek hatása: a bécsi, weimari bauhaus-i iskolázottságú Pap Gyula értőn segítette a figurális kompozíciók, csendéletek és tájképek iránt érzékenységet mutató tanítványát, és Domanovszky Endre monumentális muráliái, azok reneszánsz formarendet kereső felépítése példaként szolgáltak neki. Ekkorra datálódnak első gobelin-kartonjai is, a Halászok, Lovasok, melyeknek témáihoz és megfogalmazásához, más formában, később is visszatért. Ő maga azt a korszakot így jellemezte: „...a főiskola: Bernáth, Somogyi, Domanovszky, Pap Gyula..., személyes ismeretségek. Megtanultam tőlük azt a gerinces emberi magatartást, ami művészetükben emberileg is végigkísérte őket. Szakmát is tanultunk, egymástól is. Első-másodéves korunkban mentünk föl az ötöd-hatodévesekhez, és bizony ott is sok mindent tanultunk. Barátságok szövődnek, nem sok, de az a barátság megmaradt, visszatérve, harminc év után is...” A megnyilatkozások, visszaemlékezések tanúsítják, hogy ezek tényleg életre szóló barátságok voltak, s hatásuk az élet legkülönbözőbb területein, a legsokfélebb viszonylatokban is érvényesült. Czinke Ferenc számolt be egy ízben arról, hogy mint friss diplomások, sokszor, közösen festve az izzó naplementéket és salakhegyeket, ifjonti hévvel lelkesedve az eléjük vetődő motívumokért, az ő (Czinke) hatására-rábeszélésére erősödött meg döntésében, hogy az idegen hangzású Sztrapecz családi nevet még első kiállítása előtt megváltoztatja egyszerűbb hangzásúra. Kedves történet szól arról, hogy próbálgatták a szoba jött madár és virágneveket, mígnem a szelíd apróbojtorján fű rövidített változata mellett döntöttek. Ezen a néven szerepelt a festő első önálló bemutatkozásán.

Korai képei jelzik az egész munkásságára jellemző irányokat. A kerámiára festett lovasok kompozíció is erről tanúskodik, és a plasztikai formázási kísérletek, portré-tanulmányok és az első tájképek is. Ezek a korai fejszobrok és a későbbi festmények mutatják: számára nem egyszerűen festészeti tanulmány volt egy-egy arckép elkészítése, hanem egy létező emberi kapcsolat rögzítése is. Az arcok, testtartások, kéz-geisztusok bemutatása jellemeket, sorsokat is sűrít (*Idős nő portréja, Tanulmány* stb.) mégis, érezhető a festő és modell közötti személyes kontaktus is, különösen, ha családtag (feleség, gyerek) az ábrázolt személy. Expresszív alkata értő-elfogadó együttérzéssel figyelte modelljét és egyszerű eszközökkel örökítette meg, miként ezt a *Kettősportrén* is láthatjuk, a két ember közötti összhangot. A gyakran ábrázolt, szinte nőideállá lett asszony (*Márta*) szelíd arcvonásai, finom mozdulatai gyakran csendes melankóliát sugallnak. A lazúros, tompa, fátyolos színfoltok, a puha, lágy drapériák soha nem vonják el a figyelmet a képek fő alakjáról, sőt, még inkább kihangsúlyozzák az alak elmélyült csendes magányát, szomorúságba hajló lírai lágyságát.

1966-os *Madách portréja* a vívódó-tűnődő gondolkodó, a küzdést vállaló író egyik leghitelesebb ábrázolása. Ezeknek a jellemvonásoknak a megmutatása nemcsak a madách-i mű átéléséből fakad, de a karakterbeli azonosságból is.

Bojtor szociális érzékenysége, a közösség iránt érzett felelősségtudata több drámai erőt sugalló téma feldolgozásához is vezette. Ezekben a kompozíciókban megnyilvánul a teljes emberi élet iránti érzékenysége. Ez festői alkatának konstruktív ábrázolókézségével találkozunk. Így jön létre a szigorú szerkezet. Sokszor már a motívum, a gyárkémények vertikálisa, a salakhalom szabályos, mértani test-mivolta is alakította a struktúrát, formálta a harmóniára törekvő képi rendelet (*Bányászok, Gyár, Bányásztemetés*). Bojtor heves indulattal, tőle szinte szokatlan erővel rezonált a nagyvilágban zajló nagy társadalmi kataklizmákra is (chilei terror), amelynek veszélyes fenyegető mivoltát csak a konkrét, mai, aktuális világesemények árnyékában tudjuk teljes súllyal átérezni. Ez a tragikus felhangokat is megütő erőteljes mondanivaló az, ami általánosabb, tágabb emberi összefüggésekben jelenik meg nála később, amikor is a szemlélődő, filozofikusabb atütüdhöz közelebb álló lírai hangvétel veszi át a vezérszólamot.

Bensőséges tájélmények fogalmazódnak meg a szülőföld környező falvaiban készült képeken, majd a Dunakanyarban, Nagymaroson, Sopronban festett olaj- és pasztellképeken, vázlatokon. A korai sümegi, kisvárosi utcaképei elementáris poszt-nagybányai élményt jelenítenek meg. A napsütéses sárga házfalak, a meleg színű árnyékok tagolta lankás utcácskák békés, derűs, barátságos hangulati kisvárosról szólnak. Későbbi tájain sem fenséges, romantikus vad bércek jelennek meg, hanem apró templommal megkoronázott, hegynek keresztelt magaslatok, kis kápolnák, lágyan ívelő dombmotívumok, apró ház- vagy pincesorok, kis utcácskák keresztesedései. Mind, mind bensőséges, barátságos, szinte kisvárosias, intim tájrészlet, városkép. Barna és tompított sienai vörös kontúrok, meleg okker házfoltok tűnnek fel, sejtelmes-borongós szürke lazúrokkal hidegítve. A fák rőt színű lombját, a házak, kápolnák körvonalait gyakran puha hótakaró fedi. Bojtor tájképein is kifejeződik látásmódjának gyengéd finomsága, dekoratív érzéke és színkálájának visszafogottsága. Sosem mond le azokról az ezüstös tónusokról, bolyhos, párás ködökről, szürkével átütött harmóniákról, amelyek egy meseszerűbb valóság lírai világát idézik. Pasztelljein oldottabbak lesznek is a kontúrok, oldódik a körvonalak merevsége, puhán megadja magát a papír a vissza-visszatérő tájak körvonalainak.

A befelé forduláshoz, az egy-egy témában való elmélyüléshez meghatározó helyszín a festő számára a műterem. „Az ember, mikor bemegy a műterembe, ott rettenetesen magányos. Egyesül van, szemben a feladattal.”

A vívódások és töprengések színhelye, a munka tere, a műterem, sajátos atmoszférájú mikrovilágot képvisel. Néha spontán kialakult, de gyakrabban tudatosan megkomponált, ám soha nem zavaró spekulatív beavatkozást mutató tárgy-együttesek jönnek létre. Virág és festmény, ezüstös szamovárral és fakó, huszadik század elejéről származó csendélet-reminesztenciákat idéző állatkoponyákkal és ecsetekkel. A festő környezetében egymás mellé került dolgok meditálásra és filozofikus kérdésfeltevésekre teremtenek képé formált válasz-lehetőségeket. A halkszavú enteriőrök festésmódja visszafogott. Bojtor nem kereste az anyagban rejlő harsány hatásokat, sem az ecsetvonások előnyös és csábító véletlen effektusait. Nyugalma nem közömbösségből fakad, hanem az emberség jelenlétéből, egyfajta beletörődéssel viselt sors-vállalásból, ami a legkisebb vázlatában is megtalálható.

Bojtor a környező világ, a másik ember megfigyelése mellett mindig törekedett az önmagával való szembenézésre is. A magyar művészet történetének vannak az önarckép műfaját kedvelő korszakai. A mostani nem mondható ilyenek, de a műfaj iránt fogékony alkotók kortól és divattól függetlenül is kedvelik ezt a műfajt. Ilyen volt Bojtor Károly is. Legkorábbi önarcképein is őszinte tárgyilagossággal szemléli önmagát. A magát nyilvánvalóan tükörből festő fiatal férfi lendületesen szembenéz a szemlélővel. Energikusság és erő jellemzi. Magabiztos formakezeléssel némi távolságtartással mutatja be a fiatal férfit, önmagát. Önazonosság-keresés is az, ahogy megjeleníti a fiatalos testtartású figurát, félénk forduló arccal. Később csökkenti az egyéni vonásokat a portrékon. Egyszerűsödnek a formák, nagyvonalúbban rajzolja meg a kontúrokat, dominálnak az elegáns-könnyeden összefogott tömegek. Az egyfajta autobiográfiának indult önarckép-sorozat folyamatosan egyre mélyülő, egyre alaposabbá váló önvizsgálattá alakul. Majd megjelennek a rejtett szerep-önarcképek, a Halászportrék. Ezeken keresztül sorsát vállaló egyszerű, kemény arccá válik a korábbi lélekelemző, önmaga és a világ sorsát is vizsgáló önarckép. A korai önarcképeken egy határozott, erős belső tartású, érzékenységet és sérülékenységet fejelelemmel palástolni akaró és tudó művész néz ránk. Idővel a festő nemcsak a fizikai változásokat dokumentálja, de regisztrálja az életkor haladtával bekövetkező lelki változások alakulását is. Az arcvonások módosulása tükrözi a lélek változásait és gondolkozásmódjának megérését is. Csöndes határozottság jellemzi. Feltűnően nagy, ferde vágású szeme egyre gyakrabban pihen meg, lesütve. Amikor néz, tekintete tiszta, tartása elárulja visszafogott, tartózkodó jellemét, mértéktartó emberségét, biztos önértékelését. A tárgyilagos, realista portrék az idő múlásával komolyabbá és komorabbá válnak, expresszívőbbek lesznek. Megmaradt az önvizsgálat tár-

gyilagossága, de a hangsúly a magánnyal küzdő, magányból kitörni akaró ember ábrázolására kerül. Egy beszélgetésben így vall erről: „A lelkiállapotnak, az emberi magatartásnak, a lélek-rezdülésnek olyan pillanatnyi megfogása ez, mikor az ember néha megáll, és befelé figyel. Ezt nagyon nehéz elmondani egy festőnek, a költők is inkább versben mondják el.”

Bojtor Károly festészetének a kulcsfigurája: a halász, és mindaz, ami a halász és halászat jelkép-értékű toposza: a víz, a hajó és a háló. Olyan ember, akinek betevő falatját, megélhetését az elemi erővel jelenlévő víz adja, amellyel együtt él. Jelentős közeg ez az örök megújhódást hozó víz is, a víz, amely a festő számára a gyermekkortól kezdve fontos természeti helyszínt jelentett, akár mint csobogó patak, akár mint óriás folyam. A szülőföld csörgedező kis patakja, melynek helyét a Veszprémbe település után leginkább a Séd vette át, a napi séták helyszínéül szolgáló Séd-völgy, a Laczkó forrás. De a képeken nem a meditációk, kikapcsolódások helyszíne, hanem a *Nagy Víz* látható. A képsíkot betöltő, fényeket elnyelő-tükröző, ezüstös, tompa kékek, zöldek, türkiz-árnyalatok óriási vízfelületén a surrogó fehér vászon is a gyöngyházzsín vizet tükrözi vissza. A főszereplő persze a figura, a halász. Másképpen: az ember és a természet összeütközésének névtelen hőse. Bojtornál: az örök halász, a bibliai halász, az ember-halász. Sokszor, Bojtor ars-poeticájaként is ható műként kísért Hemingway öreg, magányos halásza is. Az ő harca az elemekkel, az étellel jelkép-értékűvé válik a festő képein. A halász megjelenése változatos, különböző testhelyzetekben láthatjuk: hálövetés közben, a víz fölé hajolva. Máskor csak a parton a hálóval foglalatostkodik. Van egy kép, amelyet 1974-ben, Domanovszky temetése után festett Bojtor: egy ember áll egy felülről látható csónakban, nekünk háttal, és a kép felső harmadában lévő, ott sötétlő tulsó part felé fordulva lehajtja a fejét. Az ember mintha Kháron ladikján állna a tulsó part, a nagy víz másik partján, az út végén – az élet visszavonhatatlan befejezésekor: „Ez a tulsó part úgy jelentkezik nálam – mondta Bojtor Károly 1994-ben –, mert egyik képet a másikból építem, de a gondolatsor ugyanaz, hogy ott áll, lehajtott fejjel a zöldes-feketébe fogott figura, a csónakban, egy fekete, a tulsó parton álló hegy előtt... Most pedig itt van egy figura, aki fölemelte a fejét. Világos lett a tulsó part. Ez a tulsó part nekem már olyan, hogy mindig emelt fővel figyelek arra felé...”

Az 1994-es kiállításán szerepelt egy *Halászkok* című kettős portré. Azt mondta róla egy barátja, Gerzson Pál, hogy ez lehetne akár Szókratész és Platón is. Lehetne a címe „Disputa” is. Hozzátehetnénk: vagy akár kettős önarckép. Mert a festmény azt a különös párbeszédet ábrázolja, amely néha létrejön ember és ember, ember és isten, illetve ember és önmaga között.

A valós helyszínek átlényegülnek, mint a mesékben és az álmokban, és úgy lesznek új valósággá. Ebben az új álom-valóságban, imaginárius térben, látomásszerű megfogalmazásban ölt testet az *Emlékezés* is. Bojtornak ez a festménye lenyűgöző szuggesztivitásával is kitűnik valamennyi közül. A kép előterében a gubbasztó-álmodó alak, akit őrző mese-angyal érint. A modern lélekbúvárokodás nyomán emblematikus képként is értelmezhetjük.

Bojtor Károly életműve, különösen az utolsó két, Veszprémben töltött évtizedben hallatlanul egységesnek tűnik. A kísérletezés számára nem a művészet huszadik századi megkérdőjelezésének műfajokat elvető, efemer, tiszavirág-életű útkeresését jelentette. Nem csatlakozott sem a zajosan jelentkező, a művészet új kifejezési lehetőségeit kutató irányzatokhoz, sem a művészeti közélet nyüzsgő kavalkádjában jelenlévő csoportokhoz sem. Mégis folyamatosan jelen volt az új otthonául választott Veszprém megye kulturális életében: egyéni, számára mérföldkövet, számadást jelentő kiállításaiival, melyekre mindig hallatlan gonddal készült, és a kollektív tárlatokon való szerepléseivel, melyeken csöndes nyugalmú, kvalitásos képei a biztos kézzel komponáló, nagy mesterségbeli tudású festő jelenlétét bizonyították.

Bojtor Károly finoman tartózkodó volt, mint ember, és ez a tartózkodás jellemezte művészetét is. Csendet szerető ember volt, aki a világban meg-
lelte a helyét. Számára az életet az őt körülvevő család mellett a festés jelentette, a szorgos munka. Akármibe kezdett is, mégis megkérdőjelezett mindent. Az újra feltett kérdések, az újra meg újra elővett motívumok jelentették számára a kísérletezést. Az újra felfedezett témával ismét végigküzdötte a kivitelezés módját is. Miként a festészetében visszatérő, jelképértékű, szárnyaló Ikarusz, aki újra meg újra repülni vágyik.

(*Veszprém, 2001.*)

BOJTOR KÁROLY

– találkozások egy festőművésszel –

Egy festőművész. Aki annyira egygé vált a képeivel. Képpé lett ő maga is.

A kép lett az alakja, az arca, a keze, a haja. Így látom most Őt, amint képeit festi finom lazúrokkal, leheletfinom színeivel.

Képekben lenni és itt lenni, ezt úgy szeretnénk. Itt a képekben maradnánk veletek. Minden lényeges, amit tudunk, gondolunk, alkotunk benne lenne a képben. És ez marad nekünk itt, a kép Bojtor Károly képei. Belső, megőrzött képeink a művésztől, a találkozásokról, beszélgetésekről, a valóságos képek, a festmények. A festményekben a tér és az idő. A festményekben megőrzött tér és idő, Bojtor Károly művészete. Ő most képei mágneses terében, a tömb-szerű képszerkezetekben van velünk. Az angyal, a halász, a férfifej, a kéz, a mozdulat, Márta, a víz, a patak, a tó, Balaton, a lovak, a lovasok, a korszó, tál, almák, koponyák, házak, Veszprém, ég, föld, mind egy-egy tömören szerkesztett, pontosan fogalmazott képben. Ikarusz zuhanása a világ-egészben. Bojtor Károly gondosan, feszesen, érzékletesen festette meg létértelmezéseit. A kérdés régi: tömbökben, zártan fogalmazzunk vagy foglalkozzunk a részletekkel? Ő eldöntötte, hogy a képeket zárt egységgé, szigorú, jól áttekinthető kép-tömbbé formálja. Szerette ezt a pontosságot, fegyelmet. Tudta, a képnek a lényegről kell beszélnie, hogy legyen valami fogódzó ebben a mindenség formában.

Ebben az ecsettel, festékekkel írt mindenségben, mert ez marad a festő életéből. Ezt látják a kortársak, s majdan utódaink. Látom és látniuk kell majd nekik is, hogy Bojtor Károly megélte, megértette és pontosan megfogalmazta, amit az életről, halálról, létről és mindenségről tudott.

Szép szürkék. sok szép szürke. Ezüstös szürkék, ködön-túl derengő fény szürkéje, téli égbolt szürkéje, cigarettafüst szürkéje, alkonyi est szürkéje. Leheletfinom akkordok. A Bojtos képek harmóniája és összetéveszthetetlen színvilága.

Már majdnem szürkének látsz mindent. Monokróm színvilágúnak is mondhatnánk képeit. S amikor hosszan, figyelmesen nézed, nézed a képeket, akkor derengenek elő a színek: sárgák, arany-okkerek, sienai föld-

színek, kékek: zöldek – azaz, türkiz-lilák, bíborok, barnás-vörösek, angol-vörösek, fakó cinóber fátylak. Az egymásra festett lehetőfinom rétegekből előtűnnek a bársonyos, matt színfoltok. Lélegzetviasszafojtva figyelsz, lélegzetviasszafojtva festesz.

Tapintható a csend. Figyelsz, vársz, fülelsz. Ecset, festék, érintés. Lágy mozdulat a felületen. A vásznon, a falemezen, a papíron. Csak az ecset csúsztatásának alig hallható hangját hallod. Lazúros, áttetsző réteg látszik a képen. Figurák, terek, tárgyak. Újabb és újabb lazúros réteg az előző fölött, de nem fedi azt el, hagyja derengeni, élni! Minden réteg észrevétlenül jelenvaló. Tér, figura, tárgy, asztal, ember, ívek, vonalak, foltok, fény, árnyék születik. Már csak egy lépés és eltűnik a tárgy-világ, de neki mindig fontos, hogy a kép megőrizze a látvány élményét és kép-zenévé, kép-szonátává alakítsa.

Igy alakul a kép-tömb. A festő tér-ideje.

Soha nem láttam Bojtor Károly festeni. Mégis így látom most Őt. Tudom, hogy így festett, látom a képeken. Festő fest. Egy veszprémi festő fest. Egy jelentős veszprémi festő fest. Festett nekünk. Figyeljünk rá! Mester – az akadémiákon így mondják.

Finom, bársonyos szép matt rétegek a vásznon, a rostlemezen, a papíron. Ezek a rétegek – ez a kapocs, kötődés. Kötődésem Bojtor Károly képeihez. Ez összeköt. Két festő, két nemzedék találkozása.

Ezek a rétegek már régóta nyugtalanítanak. Azt gondolom, hogy ez valami klasszikus, de ma is működő megközelítés. Filozofikus is. Lehet, hogy én is ezt festem. Ecset, festék, mozdulat, festék-szövet. A festő fest. Lehet, hogy még csak nem is mást. Másként, másképpen. Másként keressük a formát. A más-kép a képmásunk. Másképpen teremtünk képmást a magunk képére.

Még nézeget, töpreng, szemléliődik, kételkedik. És a festő megfesti a képet.

Jön a városban. Vállán táska. Néha találkozunk, kávé, néhány szál cigaretta, tényleg csak pár szál – Márta óvja, félti. Füst, beszélgetés, inkább hallgatás. A fényben szálló kékes-szürke füst, mint azok a gyönyörű szürkék a Veszprém-képeken.

Figyel, hallgat, összegez. Néha telefonál. Egy kis plectolod, ha lenne. Ritkán használok plectolt, akrilt. Van egy feladatom – mondja a telefonba, és csak Pesten, a Művészellátóban lehet venni. Régen tényleg csak ott, de hiszen ez nem is olyan régen volt. Lehet, hogy én még túl sokat festek, plectollal, akrillal. Szeretem ezeket a festékeket, mert gyorsan száradnak. Gyorsan lehet dolgozni. Kevés az idő festeni, gyorsan kell dolgozni.

Kiállítások, megnyitók, figyelmes, koncentrált jelenlét. Kíváncsian figyeli mit csinálnak, merre tartanak a művésztársak. Halkan, keveset beszélve

segített, ha figyeltél és meghallgattad gondolatait. Hallhattad, észlelhetted a festőművész töprengését a kimondott szavak súlyát. Azt tudta, hogy valaminek lennie kell. Valami legyen. Valami kevés, de fontos és öntörvényű. Mosolygott az önjelölteken. Azért valami valódi legyen, valami festő a sok művész között – gondolta csak legtöbbször. A felkészülteket, igényeseket szerette.

Keveset beszéltünk a festészetről, tudtuk, hogy azt a másik megoldja. Kinek-kinek a saját festői problémáira kell megoldást, érvényes választ keresnie.

Amikor először találkoztunk Veszprémben, Ő volt annyi idős, mint most én. Most, amikor ülök a papír előtt és megpróbálom felidézni és leírni azt, amit tudok róla.

Egy rövid írásnál több kellene ahhoz, hogy elmondhassam azt a veszprémi húsz évet és egy életet. Egy festő. Minden a képekben. Mozdulat, szenvedély, érzés, kétely, rezdülés, látás, figyelem. A képekben ott van minden. Látod? Figyelj jól! Ahogy a Mátrából eljutsz a Bakonyba. Ott van a Mátrában, a Bakonyban. A színben, a fényben. Minden térben.

A falon a képen. A képen a térben. A képen a színben.

Egy egész élet.

(Nagyvázsony–Veszprém, 2000. december)

Bojtor Károly: Veszprémi ősz

Taar Ferenc

JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD

– dráma egy felvonásban –

Szereplők:

GÉZA fejedelem

SAROLT, a felesége

ADALBERT püspök

ISTVÁN herceg

KOPPÁNY herceg

TONUZABA besenyő vezér

AGA sámán

GYULA törzsfő, Sarolt testvére

KALA vitéz

ETE ajtónálló

Idő: 995 júniusa, délelőtti órákban

Helyszín: Géza fejedelem esztergomi palotája

(A fejedelem hálóhelye. Körfüggöny. Középen, elől, keresztben széles kerevet, csergével vagy állati bőrrrel letakarva. Vánkosok. Géza fejedelem félig ül, félig fekszik. Öreg ember már, halála előtt két évvel, ősz hajjal (paróka), mozgásán is látszik, amikor a jelenben játszódik a cselekmény: sáradi, megtört ember. Szép, díszes köntös van rajta. Valahányszor kilép a jelenből, leveszi ősz parókáját, majd, amikor újra visszalép a jelenbe, fölteszi újra. Ezzel is jelezni lehet az idősíkok váltakozását a darab cselekménye során. Köntöse alatt bő ujjú vászoning, díszes gombokkal. Börmellény. Nadrág. Bőrből való lábbeli. Homlokán arany pánt. A kerevet előtt alacsony asztalka, mellette két ülőalkalmatosság. A szőnyeg jobb oldalán is néhány szék, vagy inkább zsámoly. Amikor a függöny fölmeleg, Gézáat látjuk az ágyon, ernyedten, fején borogatás. Szinte mozdulatlanul fekszik. Kevés ideig szerzetesek karéneke hallatszik, majd bejön Sarolt.)

SAROLT: *(Harminc körüli, vagy inkább negyven már, nagyon szép, vonzó asszony. Hosszú, díszes ruhában. Jobbról sietve jön be, Géza ágyához lép, aggódva följe hajol.)* Használt a kezelés?... Hogy van, uram?

GÉZA: *(Fáradt, tompa hangon.)* Majd a sárgaföld, Sarolt! *(Sóhajt, legyint.)*

SAROLT: *(Miközben megigazgatja a feje alját.)* Ugyan! Miket beszél! Meg fog gyógyulni.

GÉZA: Napok óta nem tudok aludni... csak forgolódom.

SAROLT: Nyugodjon meg. Egyelőre nincs nagyobb baj.

GÉZA: De, még lehet... Ezért is küldtem futárt a püspök elé...

SAROLT: Tegnap megérkezett, mindjárt itt lesz.

GÉZA: Üzenetem van a pápa számára... Sokat segíthet! *(Más hangon.)* Jött valami új hír?

SAROLT: Ne is mondja, felbosszantott!... Beke elzavarta a Marosnál a vámszedőinket,

és a saját embereit tette oda és megtartja magának a vámot, nem küldi be a kincstárnak.

GÉZA: *(Földindultan tápászkodik föl.)* A nyomorult! Sarolt! Hívd elém azonnal!

SAROLT: Erről most szó sem lehet. Majd én intézkedem.

GÉZA: *(Ernyedten visszadől.)* Más hír?

SAROLT: Csák kiüzte szálláskörzetéből a térítő papokat...

GÉZA: *(Földhöz vágja a borogató kendőt.)* Még élek!... Kala induljon azonnal, állítsa talpra fegyveres jobbágyaimat.

SAROLT: István már intézkedett. Futárokat küldött mindenüvé, hogy a hadsereg legyen készségszenben.

GÉZA: István merre van?

SAROLT: Kiment a páncélos csapatokhoz. Szemlét tart.

GÉZA: *(Elégedetten.)* Tudja, mennyire komoly a helyzet. Te is tudod, Sarolt, csak leplezed előttem. *(Keserű sóhaj után.)* Eh! Nyomorult állapot! Fekszem itt tehetetlenül, amikor...

SAROLT: *(Közben, nyugtatóan.)* Jó, jó, ne aggódjon... Mindjárt itt a püspök. Tudja fogadni? Van hozzá ereje?

GÉZA: Alig várom.

SAROLT: Ne fárassza ki magát a sok beszéddel.

(Kopogtatás kívülről.)

GÉZA: Alighanem ő lesz... Hagyjál magunkra... de ha valami új hír jön...

SAROLT: *(Sebésen, már kifejelt menet közben.)* ...azonnal jövök és elmondom... *(Jobbra kimegy.)*

(Ismét kopogtatás.)

GÉZA: Gyere be!

ETE: *(Jó negyvenes, kemény tartású, bajszos ajtónálló.)* Nagyuram! Adalbert püspök úr megérkezett.

GÉZA: *(Öszinte örömmel.)* Isten hozott, püspök uram.

ADALBERT: *(Gézánál jóval fiatalabb, de erősen középkori, őszes hajú pap, jól tartja magát. Püspöki ruhában. Melegen.)* Laudetur!

GÉZA: A Jézus Krisztus.

ADALBERT: Feküdj csak vissza.

GÉZA: *(Miközben visszaül az ágyára.)* Tudod, öregkori nyavalyák. Minden részem fáj, szédülök, a lábaim nem engedelmességeknek, köpölyöznek, piócát raknak rám, eret vágnak... képzeld, még kecskeganéval is borogattak kendőbe kötve, de olyan büdös volt, hogy hozzávágtam a kenőaszszonyhoz *(Összenevetnek.)* ...trágyaszaggal fogadni követeket, törzsfőmet...?! Kérlek, foglalj helyet.

ADALBERT: *(Meleg közvetlenséggel.)* Vágytam már, hogy újra lássalak.

GÉZA: Én még jobban vágytam rá. Futárom hol ért el?

ADALBERT: Nyitra alatt... Egyébként sem kerültem volna el Géza fejedelem udvarát... a barátai otthont...

GÉZA: Elláttak rendesen?

ADALBERT: Mintha a családba tartoznék. Asszonyod a gondoskodó jóság megtestülése. Istvánnal pedig sokáig imádkoztunk a kápolnában, vacsora után pedig hajnalig beszélgettünk...

GÉZA: Fiam nem említette a helyzetet...?

ADALBERT: Csupán annyit mondott, hogy katonai készségszenben vagytok... *(Kis szünet. Hangot vált.)* Mondhatom uram, el vagyok ragadtatva. Hat éve, amikor először jártam itt, még serdülő gyerek volt...

GÉZA: Tizennégy éves legényke.

ADALBERT: Most már kész, érett, erős férfi... A napokban elvégzem a bér-málását, ha már itt vagyok.

GÉZA: *(Bizonytalanul.)* Az ugye a... a...

ADALBERT: *(Eléri, magyarázva.)* A hitben való megerősítést jelenti. Időnként el kell végezni és csak püspök teheti... *(Ismét hangot vált.)* Ámuldoztam és gyönyörködtem a fiadban. Folyékonyan olvas latinul...

GEZA: Ebben a te leveleid is nagyon segítettek.

ADALBERT: Járatos a grammakában, a csillagaszatban, földrajzban, kereskedelemben, de még a jogban és a politikában is!

GEZA: A szabályokat meg a politikát én csepegtettem belé.

ADALBERT: Bölesen tetted, hiszen már törvényes utódod. Értesültem a pajzsra emeléséről még Prágában. Szívből örülök a döntésednek, méltó utódod lesz. Na, de nem fárasztalak sokáig... üzented, hogy fontos beszéded van velem.

GEZA: Kettős okom van rá, hogy szükségét érzem. Kell már valaki, akinek kiönthetem a gyötrelmemet, félelmemet. Sarolt nagyon jó feleség, intézi helyettem az ország ügyeit, okos, erélyes asszony, de vallási dolgokban nem járatos... nem igen értené meg.

ADALBERT: Megtisztelsz.

GEZA: *(Élénken.)* Gondolom, Rómába tartasz.

ADALBERT: Igen. A Szentatyához.

GEZA: És még mást is. *(Bizalmasan.)* Kérdd meg a nevében Őszentségét, hogy tartsa vissza a németeket és a bizanciakat, nehogy megtámadjanak éppen most!

ADALBERT: *(Dobbert hallgatás után.)* Nem értem... Miért tennék?

GEZA: Csábítást érezhetnek rá, éppen most!... Amikor kidülőfélben vagyok már... A bajorokkal most is hadakozom a nyugati gyepűnk miatt, a bizanciakkal meg régóta rossz a viszonyunk... Hadsegerem erős, belső ellenfeleim is mozgolódni kezdtek, mióta ágnak dőltem. Égyszerre két rontással nem bírnek el. Ezért kérem Őszentségét, harítsa el felőlünk a külső veszélyt legalább.

(Kis szünet)

(Mintegy lezárva.) Megérted uram, mennyire türelmetlenül várom Őszentsége válaszat... Mikor térsz vissza Prágába?

ADALBERT: *(Magá elé néz egy darabig, halkán.)* Nem térek vissza.

GEZA: Nem? ... Miért nem? ... Áthelyeztek máshová?

ADALBERT: Onként jöttem el... vagy inkább menekültem.

GEZA: *(Türelmetlen kíváncsisággal.)* Összekülönböztél Boleszláv herceggel?

ADALBERT: *(Komolyan, kissé nehezen.)* ...Egy asszonyt házasságtörésen kaptak. Hozzá tartozói vérbosszút akartak... Bemenedkült a templomba. Üldözömnek megtiltottam, hogy betegyék a lábukat, de félrelöktek. Az oltár előtt szurtak le a szerencsétlen nőt. Lrte én kiátkoztam őket... De közöttük volt a herceg egyik főembere is, menekülnöm kellett.

GEZA: Azonnal levelet küldök Boleszlávnak!

ADALBERT: Kihívásnak venné, hogy pártomat fogod, ellened fordulna. Viszszamegyek Rómába...

GEZA: *(Hirtelen ötlettel, még meg is ragadja a püspök ruháját.)* Gyere vissza ide, legyél a megtérő magyarok püspöke! Már épül Pannonhalmán a bencések monostora... Na, mit szólsz hozzá?

ADALBERT: Nagylelkűséged meghat, de nem fogadhatom el.

GEZA: Boleszláv miatt?

ADALBERT: Nem hiányozna neked éppen most a németek és Bizánc mellé a csehok haragja is... Nem, nem. Fájt, ami velem történt, de azért a szívemben nincs harag, csak végtelen szomorúság... Imádkozni fogok a gyilkosok lelki udveire is.

GEZA: *(I ad indulattal.)* Mi? ... Kiátkozod őket, azután meg imadkozol értük? Kardélre hányatnám valamennyit!

ADALBERT: *(Szégyelen.)* Pap létemre nem eshetem magam is a bosszúállás bűnébe... Vakok... esendők... tévelyegnek...

GEZA: Csudálom a lelki nagyságodat, püspök uram! Csudálom! *(Más hangon, zomandán.)* Hat, ha így áll a dolog, akkor

most elég neked a magad terhe, nem rakom rád még a magamét is.

ADALBERT: Ugyan! Türelemmel viselem terheimet, hiszen azok Isten akarata szerint valók... Mondd csak, amit akartál... Ki tudja, mikor találkozunk megint, ha téríteni megyek!? Ami Őszentsége válaszáat illeti, Radla szerzetes társam visszatér Prágába, véle küldöm majd a választ...

GÉZA: *(Maga elé.)* Nagyon köszönöm.

ADALBERT: *(Tűnődve.)* Nagyon reménykedem, hogy Őszentsége teljesíti a kérésedet, de... valamit azért el kell mondanom... a pápai udvart valami zavarja veled kapcsolatban.

GÉZA: Az, hogy én csak olyan „féloldalas” keresztyén vagyok, mondjuk úgy, megkeresztelt pogány... ezért is nem kérhetek királyi koronát a pápától... ráadásul Sarolt, meg a sógorom, Gyula bízánci keresztyének.

ADALBERT: *(Fejét ingatva.)* Másról van szó... *(Magyarázva.)* Kilencszázhetvenkettőben, nem közvetlenül a pápától kérted a térítő papokat, hanem Ottó német császártól...

GÉZA: *(Felhorkanva.)* És ez miért baj?

ADALBERT: A mainzi érsekség, amely a császár kérésére a térítő papokat küldte, nem Rómához tartozik, hanem a német császári kápolnához.

GÉZA: *(Rácsodálkozik.)* Hát... ezt nem tudtam!

ADALBERT: Ottó császár célja az volt, hogy a megtérő keleti fejedelmek – mint te is – tőle függjenek egyházilag, mert az egyben politikai függőséget is jelent.

GÉZA: Megdöbönt, hogy mennyire rossz a pápai hírszolgálat. *(Növekvő indulattal.)* Hát nem tudták, milyen súlyos helyzetben voltam akkor egész népemmel? Csakis a császártól kérhettem papokat. A létünk forgott veszélyben!

ADALBERT: Kérlek, ne izgasd fel magad... bánom is, hogy elmondtam.

GÉZA: *(Ugyanohyan belső izgalommal.)* Nagyon jól tetted! Legalább most elmondhatom neked, miért történt akkor úgy, és kérlek, add tovább a pápai udvarnak is, oszlasd el a tévhitüket, nehogy akadályba lehessen Őszentsége segítségnyújtásának...

ADALBERT: Pihenj most egy kicsit...

GÉZA: *(Meg sem hallja.)* ...Elfelejtették, hogy apám, Taksony, annak idején közvetlenül a pápától kért térítő papokat, de Ottó elfogatta a püspököt. Mit gondolsz, miért?

ADALBERT: Ezt meg én nem tudtam.

GÉZA: Láss teljesen tisztán... Vissza kell mennem huszonhárom évvel előbbre, kilencszázhetvenkettőre. Akkor már fejedelem voltam. És mindjárt élet-halál kérdése elé kerültem egész népemmel együtt.

(Balról megjelenik Kala.)

KALA: *(Fiatal katona. Feszesen megáll, fejét bajt.)* Köszöntelek, nagyuram.

GÉZA: Honnan, fiam?

KALA: Perejaszlavecából, nyeregben, három nap óta.

GÉZA: Derék. Mí újság?

KALA: Hírt hoztam, nagyuram... Rossz hírt... De... kegyelmed bölcsessége jőra is fordíthatja.

GÉZA: Ne hizelegj! Ki vele.

KALA: A német császár fia húsvétkor Rómában feleségül vette... *(Botlik a nyelve.)* ...a görög hercegnőt.

GÉZA: *(Összehúzott szemmel mered rá.)* Micsoda?... Mit beszélsz? Honnan vetted?

KALA: Bolgár kereskedők hozták a hírt Rómából...

GÉZA: *(Felhördülve.)* A бүdös szentségít az anyjuknak! Tudod, mit jelent ez?

KALA: Nagyuram... ha az ember viszályban áll a két szomszédjával, és azt látja vagy hallja, hogy azok kezdenek egymással parolázni, ajánlatos, ha a kutyákat elengedi a láncról.

GÉZA: *(Odalép hozzá, bal vállára teszi a kezét.)* Köszönöm, fiam. Fáradozásod jutalma egy vég posztó.

(Kala meghajol, balra kimegy.)

GÉZA: *(Visszaül helyére, miközben bort tölt maguknak.)* Igazolva láttam püspök uram, amit a kémeim már korábban jelentettek: a német császár *titokban* szövetséget kötött a bizánci görög császárral. Mít gondolsz uram, mi volt ezzel a céljuk? *(Térképet terít ki.)* Nyugatra töltünk a német. Délkeletre a bizánci császárság. Mi kettejük között, a présben. Nyilvánvaló, össze akartak bennünket roppantani. Miért? Bosszúból. Mert kalandozásaink idején öltük, fosztogattuk, rettegésben tartottuk őket. Úgy gondolták, eljött az ideje, hogy kiséperjenek bennünket Európából. Kínban voltam, érezve a nagy veszélyt: mit tegyek?

(A színpad jobb oldalán megjelenik Sarolt, leül a székre, Gyula összefont karral áll mellette. Géza hozzájuk lép. Adalbert figyel a jelenetet.)

SAROLT: *(Kemény, határozott nő. Türelmetlenül.)* Mít tegyünk? Elő kell venni az oroszokkal azt a régi szövetséget, amit még bihari herceg korában kovácsolt össze Bizánc ellen.

GÉZA: *(Hátul összekulcsolt kézzel, gondterhelten járkal. Legyint.)* Az oroszok azóta fölverték a bizánci görög hitet. A bolgárokat meg éppen a múlt évben taposta le Bizánc. Ők sincsenek már. Ketten maradtunk a besenyőkkel...

GYULA: Csak egyedül! A besenyőket az oroszok szorongatják. Órájuk sem lehet számítani.

SAROLT: Nincs más, készenlétbe kell állítani a teljes fegyveres erőnket!

GYULA: Akkor bekövetkezne, amit Árpád óta sikerült elkerülnünk: temetővé válna az ország.

GÉZA: Ilyen túlerővel szemben semmi esélyünk.

GYULA: Gondold meg, Sarolt: páncélba öltözött németek! Mi meg könnyű szablyával, nyíllal ellenük?!... *(Gézához.)* Diplomáciai megoldás kell.

GÉZA: Mire gondolsz?

GYULA: Valahogy szót kellene értenünk.

SAROLT: Kivel?

GYULA: Akivel lehet. A fegyver nyelve helyett vegyük elő a hit nyelvét... sok görög hitű van már az országban. Itt vagyunk mi is, Sarolt, meg én... megpróbálhatnánk...

GÉZA: *(Maliciózusan.)* Ti ketten bizonyára több eséllyel, mint én, a pogány! Mondhatnám, próbáljátok meg. De mondhatom? A múlt évben Bizánc úgy szabadította fel Bulgáriát az oroszok alól, hogy egyúttal el is foglalta. Ez a sors várna reánk is.

GYULA: A németek pedig szóba sem jöhetnek!

SAROLT: Csak nem Ottóra gondolt?

GÉZA: *(Nyugodtan. Most mondja el a tervét.)* Induljunk ki abból, hogy a németek Augsburgnál ugyan tönkrevettek bennünket, de győzelmük után nem törték ránk, békén hagytak – tizenhét évig! Vajon, miért?

GYULA: Tudták, hogy hadseregünk nagyobbik fele érintetlenül megmaradt.

GÉZA: Tudták. De más ok lehetett. Szerintem Ottó császár – kivárt!

SAROLT: Persze! Amíg szövetséget köthet Bizánccal, ellenünk!

GÉZA: Ottó tudta, hogy én felismerem, milyen veszély ez reánk nézve s vár tőlem valamilyen lépést. Milyen lépést? Várja, hogy térítő papokat kérjek tőle.

GYULA: *(Főlháborodva.)* Bátyám!

GÉZA: *(Nyugalomra inti, folytatja.)* Ottónak lett igaza. Kivárta, amíg az történik, amit ő akar. Gondoljátok meg: a szövetséget ellenünk *titokban* kötötték meg, de nyilván ki is adták kémeimnek... de mivel nem tettem semmit, most a római

házasságkötést *nyíltan* csinálták, hogy értsem végre: ez volt a pecsét a szövetségükön, *ellenünk*, s vagy lépek, vagy lerohannak kétfelől. Ezért kell Ottóhoz papokért küldeni.

GYULA: (*Háborogva.*) Azokhoz forduljunk, akik leölték katonáink ezreit? Augsburg még égő seb!

GÉZA: A múltat bontogassuk, amikor a jelen kötele a nyakunkon?!

(Kis nyomott szünet.)

SAROLT: (*Halkan.*) Nehezen mondom ki... Gézának igaza van!

GYULA: (*Nagyot fúj, öklével a levegőbe vág, mint amikor a tehetetlen ember kiadja mérget.*) És ha Ottó szóba sem áll veled? Nem papokat ad, hanem biztatásnak veszi a megalázkodásodat és ezért most tör reánk?

GÉZA: Gondolkozz! Miért nem engedte be apám idején a római püspököt? Mert ő akart nekünk térítő papokat adni. Erre várt! Kivárta, amíg őhózzá fordulunk. És nagyon fog örülni a követeimnek, hogy mégis csak ő terelhet be a vad magyarokat a keresztyénség karámbába.

GYULA: Micsoda szégyen!

SAROLT: Az! De hasznos... (*Élénken.*) Géza, ha már így fordul, küldjön Ottónak ígéretet is, hogy kügazítjuk a nyugati határainkat az ő javára...

GÉZA: Benne lesz az üzenetben.

SAROLT: És mi lesz Bizánccal?

GÉZA: Ha a megtérés szándékával semlegesítem a németeket, ez szétszakítja a titkos szövetezésüket ellenünk. Nem támadhatnak meg egy olyan országot, amely éppen a római keresztyénséget akarja felvenni, ez már a pápa érdekeit is súlyosan sértené.

SAROLT: Nem vagyok benne biztos, hogy Bizánc tiszteletben tartja a pápa érzékenységét.

GÉZA: Aggodalmad jogos!... Éppen ezért küldök követet a besenyőkhöz. Ők

vérünkéből valók. Felkérem őket, hogy nyugtalanítsák határvillongással Bizáncot és fenyegezzék is meg, ha reánk mer támadni, azonnal lefogják a kereskedelmüket. A besenyők birodalma a Kárpátoktól a Donig terjed, rajtuk keresztül vezet a kereskedelmi főútvonal Kína felé, Bizáncnak pedig létfontosságú a kereskedelem! A bolgár tanácsadómat pedig elküldöm Macedóniába. Oda menekültek a bolgár vezetők Bizánc elöl és szervezkednek, hogy felszabadítsák hazájukat. Értésükre adom, hogy számíthatnak a segítségemre. Így nem mi, hanem Bizánc kerül kétfelől szorítóba. (*Nyomatékkal.*) Ottó sikerét Bizáncban torolom meg!

(Géza visszamegy Adalberthez, miközben Sarolt és Gyula eltávoznak.)

GÉZA: Ottó küldette is nyomban Brúnó püspököt és papjait. Jöttek zászlókkal, szentképekkel, zsoltárokkal énekelve. Bántódásuk nem lehetett, mert katonai kíséretet és tolmácsot adtam melléjük...

(Szerzetesek karéneke hangzik fel rövid ideig, majd kiúszik.)

ADALBERT: Ezért nem fordulhattál hát a pápához!

GÉZA: Összehívtam a fejedelmi tanácsot. Elmondtam: létérdekünk kívánja, hogy fölvegyük a keresztséget. Magam is megkeresztelkedem. És elvárom, hogy kövessenek. A térítő papok oltalmam alatt állanak. És ne tétessék különbség római vagy bizánci keresztyén között. A sámánokat, az igriceket el kell távolítani. A bálványokat és áldozóhelyeket le kell rombolni, épüljenek helyettük templomok. Aki ellenáll a megkeresztelésnek, megszegi parancsomat, halállal bünhődjék! (*Kis szünet után, emlékezve.*) Folyik a keresztelés...

ADALBERT: Sok vérrrel, halállal.

GÉZA: Püspök uram, ha betartom, hogy „Ne ölj!” – nem tudtam volna végrehajtani a tértítést. Rádásul sietnem is kellett!

ADALBERT: De hiszen sem a pápa Őszent-sége, sem a császár nem sürgetett.

GÉZA: A helyzet! Nézd: délen a görögök, bolgárok, itáliaiak, horvátok, szerbek; nyugaton a frankok, németek; északon a csehek, morvák, lengyelek; keleten az oroszok megelőztek bennünket a megtérésben, idegen testként élünk itt közöttük. Meddig?... Aztán bent, az országunkban az erdélyi, a déli, a dunántúli részekben a bizánci tértítés sokkal hamarabb megkezdődött, mint a római. Bizánci püspökségek, bizánci egyházak működtek, bizánci templomok épültek, bizánci szerzetesek járták az egész országot. De nekem a római keresztyén hitet kellett választanom, ezek száma sokkal kevesebb volt és ez politikai kockázattal járt... Félelem fogott el! Mi történik, ha még életemben nem sikerül az országot megtérítenem? Ezért nem ismertem kegyelmet az ellenállókkal szemben! ...Ekkortól kezdődtek el a gyötrelmeim: szembekerültem népemmel, amelynek ősi hitéhez magam sem lettem hűtlen, mint keresztyén sem... s így önmagammal is. Egyszóval, két malomkő örölt; kívül, belül. A sámannal is szembekerültem... Egyik nap még lovat áldoztam az ősök szellemének és Ukkonak, másnap megkeresztelkedtem...

(Aga, a sáman jelenik meg, cifra ruhában, dobbal. Mereven nézi egy darabig Gézát, odalép hozzá, meg is szaglássza, aztán megvetően kiköp.)

AGA: Még a szagod is más lett!

GÉZA: Ilyen jó a sámannak orra? Megérzed rajtam a külön keresztyén szagot?

AGA: Igenis, érzem!

GÉZA: Rosszul érzed. Mi sem változott.
(A mellére bökö: itt, belül.)

AGA: Megkeresztelkedtél! Lelocsoltak, nem?

GÉZA: *(Bosszúsan legyint.)* Beléptem a keresztelő kádba, mint pogány és kiléptem belőle, mint keresztyén. Így képzeled?

AGA: *(Szúrósan.)* De melyik Istent hiszed is most már?

GÉZA: Gondolod, hogy a keresztyén kímosta belőlem az ősi hitemet?

AGA: Nem feleltél a kérdésre, Gyevicse! Hogy lesz ezután?

GÉZA: Ahogyan lennie kell, Aga. Keresztyénként viselkedem, de belém nem láthat senki.

AGA: Kivéve a mi Istenünket. Meg az ősoket!

GÉZA: Nekik ezután is áldozok. A te segítségével.

AGA: Mít gondolnának rólad az új papok?

GÉZA: *Az egyiket hiszem, a másikra meg szükségünk van!* ...Elég gazdag és hatalmas vagyok ahhoz, hogy egyszerre két Istent is szolgáljak.

AGA: *(Bizalmasan, szeretettel.)* Mondd, Gyevicse... *magaddal* hogyan számolsz majd el?

GÉZA: Kiegyeztem magammal.

AGA: Mi az, hogy kiegyeztél? *(Fojtottam, vádlón.)* Megalázkodsz? Te, a magyarok Istenének fia?... A kiválasztott törzs vezére?

GÉZA: *(Rámordul.)* Aga!

AGA: *(Most már kimeletlenül.)* ...Hajbókolsz majd a keresztre feszített előtt? Szolgájává fokozod le magadat? Te, az isteni származék?

GÉZA: *(Fölfordít.)* Elég!

AGA: *(Nem ijed meg, renáületlenül folytatja.)* ...Térdepelsz majd előtte! Talán még kezdet is csókolsz neki?... Gyevicse, te nem megosztod, földadod önmagad!

GÉZA: *(Riváll.)* Nem ezért hivattalak ide! *(Csönd. Majd mélyről: nem is Agának, hanem inkább önmagának fogalmazza meg.)* Vedd tudomásul Aga, hogy most én is fölálodom magam... mint az a másik a keresztfán! Igenis, nekem most ez a

kereszttem. Ő a világot akarta megváltozni... én kevesebbet akarok, de magunknak a legfontosabbat: hogy megmaradjunk.

(Kis csönd. Lehiggadnak, kifújják magukat.)

AGA: *(Szomorúan.)* Űgy, hogy lerombolják ősi bálványainkat... felégetik áldozóhelyeinket... megöleled a sámánjainkat...?!

GÉZA: *(Most ő is, nem titkolt szomorúsággal.)* Így kell lennie, Aga!

AGA: *(Keserűen, kitör.)* Akkor tessék, itt vagyok magam is!

GÉZA: *(Odalép hozzá, vállára teszi a kezét.)* Kivétel vagy, mert engem szolgálsz.

AGA: *(Lehiggadva.)* Jól jegyezd meg Gyevics: lehet, hogy a rontással, amit tértítésnek nevezel elhárítod a vést nyugat felől. De kelet felől nem. Mert jönnek, jönni fognak mongolok, tatárok, törökök, oroszok...

GÉZA: A keresztényen Európa segít megvédeni magunkat.

AGA: Kívánom neked, hogy ne csalódj... és utódaid se átkozzanak meg.

GÉZA: *(Nem vádlón.)* Egyébként már más a nevem, Aga.

AGA: Nekem már csak Gyevics maradsz. *(Más hangon.)* Áldozni akarsz ezután is?

GÉZA: Megmondtam: a keresztiséggel nem hagytam el a régi Istenemet az újért!

AGA: Már megtetted. Ukko nem fogad el tőled többé áldozatot.

GÉZA: *(Hököltre.)* Mit beszélsz?

AGA: Eltaszít magától. Megparancsolta, hogy erre figyelmeztesselek... Ezért is jöttem hozzád. Elhagytad őt!... Őlöd saját népedet... Nem kell neki több áldozat!

GÉZA: *(Lobbanó haraggal.)* Hazudsz! Te találtad ki!

AGA: *(Nagyon szomorú arccal, lehajítja a fejét.)* Bár így volna! Az életem sem volna érte drága. *(Főlemeli a fejét, nyugodtan néz Géza*

szemébe.) ...Teljesítettem, amit Istenünk reám bízott... A többi a te dolgod...

GÉZA: *(Iszonyú felindulással, már nem is Agának.)* Hát, jó! Akkor majd meghallgat a másik Isten! És folytatom, amit elkezdtem. Hát, jó! Nem kell többé áldozóhely sem... Te sem kellesz!... Eredj! *(Amint Aga lehajtott fejjel, búsan elkullog, Géza két öklét kilóki az ég felé.)* Nem... Nem en! Te hagytal el, Ukko!

(Arcát két tenyerébe temeti. Szerzetesek karéneke hullatszik. Kis idő múltán belép a hirmök.)

ETE: Nagyuram! Tonuzaba vezér fellármázta ellenünk a népét.

GÉZA: Azonnal hívjátok elém!

(Hirmök kimegy.)

GÉZA: *(A társalép Adalberthez megáll előtte, úgy magyarul.)* Tonuzaba ellenállt parancsomnak, bár nagybátyám volt anyám révén.

TONUZABA: *(Táskos, erős, csupa szőrök ember. Katonái – vezéri – öltözékben, amely bőrmellényből, bőruadrágból, csizmából áll, homlokán arany csat, oldalán szabha. A szinpad jobb oldalán lép be, s keményen megáll.)*

GÉZA: *(Odalép hozzá, szigorúan néz rá.)* Te gyűk most félre a rokon kapcsolatunkat Tonuzaba. Katonám nem sértették meg szálláshelyedet, noha ellenkeztél parancsom teljesítésében.

TONUZABA: Fenyegetnek! Mi ez, fiam?

GÉZA: *(Bizalmas megájtással.)* Bátyám, te is jól tudod, mi folyik most országunkban... azt is, miért.

TONUZABA: Hallomásból. A fejedelmi tanács ülésére meg sem hívtál.

GÉZA: Azon csak a törzsszövetség tagjai vehetnek részt.

TONUZABA: De egy futár... legalább valami üzenet... Nem alattvalód vagyok, hanem szövetségese! Még nagybátyád is. Besenyő vér folyik benned is, fiam.

- GÉZA: Igazad van, bátyám... megkövetlek érte. De mit változtat ez a helyzeten?
- TONUZABA: Úgy látszik, anyád besenyő vére kevés ahhoz, hogy tudjad: a mi fajtánk soha nem hagyja el ősei hitét.
- GÉZA: Magam is ezt vallottam idáig. Nem én változtam meg. Megváltozott a helyzet. Két ellenség vasmarka szorít kétfelől!
- TONUZABA: Miért nem lehetett ezt megmondani? Ennyire becsülöd a szövetségeseidet? Hull a vérünk a nyugati határainkért való harcban. Védjük országunkat, amely már a miénk is.
- GÉZA: Elismerem. Tisztelet a harcosoknak érte. De azt értsd meg bátyám, oda lenne a szavam hitele, ha alkudozni kezdenék a sorsunk felől... *(Baráti közvetlenséggel.)* ...próbáljunk egy nyelven beszélni. Szerinted mi lenne a megoldás?
- TONUZABA: *(Enyhültebben.)* Hagyd meg nekünk ősi Istenünket. Mi szeretni, védeni fogjuk az új hitre tért hazánkat is... Nekünk is egy Istenünk van, mint a keresztyéneknek, de az nem ellensége mások Istenének. Különbén is, hogy van ez? Még ma is áldozol az ősöknek, miközben csókolgatsz a kereszteset!
- GÉZA: *(Visszafordulva az őszinte szót.)* Néked magyarázom? Kereszteskedjétek meg ti is. Aztán imádjátok tovább azt az Istent, amelyiket akarjátok.
- TONUZABA: Ha elfogadnám az ajánlatodat a népemmel kerülnek szembe.
- GÉZA: *(Mély sóhaj után.)* Akkor nem marad más választásom...
- TONUZABA: Akkor elvonom katonáimat a nyugati határtól. Védjétek meg, ahogy tudjátok ezután.
- GÉZA: *(Megkegyelmyedve.)* Vigyázz, mit beszélsz. Árulás lenne!
- TONUZABA: Visszaviszem katonáimat Hevesbe. Megvédjük. Karddal védjük meg szálláskörzetünket!
- GÉZA: Magadra veszed a halálos ítéletet.
- TONUZABA: Jogod van terjeszteni az új hitet. A saját néped között. Nekünk meg jogunk van megvédeni az ősi hitünket.
- GÉZA: *(Elönti a düh, az ellenkezés láttán, amihez nincs hozzászokva.)* Azonnal lefogatlak!
- TONUZABA: *(Leoldja kardját és nagy csörmpöléssel Géza lába elé veti.)* Megteheted. De ha nem térek vissza, katonáim tudni fogják mi történt és megindulnak visszafelé a nyugati határtól. Kézben fegyverrel! Ezt akard?
- GÉZA: Lesz rájuk is gondunk. Őrség!
- TONUZABA: Nem rettent meg a halál, de magam választom meg a módját. *(Emelt hangon.)* Élve temesetek el asszonyommal együtt, de – Jézus neve nélkül!
- GÉZA: *(Intésére a katonák elkísérik Tonuzabát, jobbra kimennek. Visszamegy Adalberthez, szinte lerokkad az egyik székre, kezeibe temeti az arcát, úgy mondja.)* ...Úgy történt, amint kívánta... Abád mellett temették el őket.
- ADALBERT: *(Elszörnyedve.)* Élve?... Teremtő Isten!
- GÉZA: De tiát nem érte bántódás, mert felvette a keresztséget és vele együtt a besenyők többsége is. Nem robbant ki testvérháború.
- ADALBERT: Nem csak erről van szó. Nem tudad, uram, hogy hitünk szerint főbenjáró bűn a kegyetlenség?
- GÉZA: *(Vállat vonva.)* Kegyetlenség! És a keresztyének? Cambránál Bulcsú öcsésének fejét dárdahegyre tűzve akasztották ki a vár fokára. A keresztyén Ottó meg karóba húzatta Bulcsút...
- ADALBERT: *(Sóhajt.)* A keresztség felvétele még senkit nem tett egyúttal szentté is. Megbűnhődnek majd ők is a kegyetlen tetteikért.
- GÉZA: Gyula, a saját sógorom, bár jól tudta mi forog kockán – csak nehezítette a dolgomat...

GYULA: *(Felzaklatva beront barától.)* Attila nem bánt úgy az ellenségeivel, mint te a saját véreddel... *(Közben Géza odamegy hozzá.)* Tudod, mi folyik térítés címén?

GÉZA: Csillapodj, Gyula! Csak azok hullanak, akik ellenállnak.

GYULA: *(Vádlna, keserűen.)* Katonáid rabolnak, fosztogatnak. Feldűlják még a régi sírokat is, kirabolják. Ledöntik a kopjafákat is. Kifosztják a bizánci templomokat, pedig azok is keresztyének. Lakomákat csapnak, lerészegednek és zaklatják a nőket...

GÉZA: Mondták, vagy láttad is?

GYULA: Láttam! Bogyoszlónál felforgatták a sírokat, Küküllőnél megverték a papot. Ugyanígy Kisaknánál és Széknél.

GÉZA: *(Öklével a levegőbe vág.)* Fejűkkel felelnek a tettesek.

GYULA: Meggyűlöli a nép az új hitet a papokkal, meg veled együtt.

GÉZA: Rendet tesztek!

GYULA: *(Indulattal fohytatja.)* ...Meghódolt szolganepeink között régtől sok a bizánci keresztyén és most azt hiszik, gyermekeiket a nyugati keresztyénség fogja megszabadítani a szolgaságból. Hordják is a porontyaikat tömegestől a nyugati papok kereszttive alá. Mi lesz ebből? Vallásháború lesz szolgák és uraik között?!

GÉZA: *(Közbevág, ironikusan.)* Jó, jó. Mintha apád nem számításból állt volna bele a keresztelő medencébe Konstantinápolyban! Azt hitte, arra vezet majd az út, Bizánc felé...

GYULA: Igen, de apám papokat is hozott magával onnan és azok valóban térítettek. Nem erőszakolták, mint te.

GÉZA: *(Ingerülten.)* Eh! Az idő parancsa: gyorsan megkeresztelni mindenkit, azután majd ráérünk elmélni a Krisztusi Ige térítő erejéről.

GYULA: Van ez még tovább is! Elvetted tőlünk a váموkat! Kimarkolod adóink nagy részét magadnak! Közénk telepítetted fegyveres jobbágyaidat, hogy

mindig kéznél legyenek, ha valaki csak moccanni is mer ellened! Így van?

GÉZA: Így!

GYULA: De miért van így?

GÉZA: *(Keményen.)* Mert így akarom! Akkor vagyok nyugodt, ha tudom, hogy a legnagyobb hatalom, a legerősebb fegyveres erő az én kezemben van, nem pedig szétszórva számos „kisfejedelem” kezében... Védtelen az ország, ha nincsen központi ereje. Nem csak térítésről van most szó, Gyula! Új rend, új hatalmi szervezet is kell ide, mint nyugaton.

GYULA: *(Élesen.)* Értem! A te hatalmadról van szó! Kincstár! Páncélos hadsereg! Fegyveres jobbágyok közöttük! Összetörni mindent, ami ősi! Családot, szokásokat, hitet, törzsfői, nemzetségi, vezéri hatalmat, csak azért, hogy a te erőd lehessen a legnagyobb!

GÉZA: Örülök, hogy ennyire tisztán látod.

GYULA: *(Fohytatva a vádjait.)* Nem látod, hová vezet? Széttömlünk!

GÉZA: *(Nagyon komolyan, megfélembeszethetetlenül.)* Amíg én élek, összetartom a nemzetet. Erővel, vérrel, vasmarokkal, fegyverrel, ahogy lehet, ahogy kell! *(Rárvall.)* Nem érted még mindig? Nincs más utunk, csak ez, vagy a sírgödör!

(Mély harangkondulások. Gyula kimegy.)

GÉZA: *(Visszalép Adalberthez. Elbeszélő, emlékező modorban, egy darabig állva, járka-lgatva, majd bort tölt beszéd közben kettejüknek s leül.)*

GÉZA: ...Fiatal voltam, tele elszántsággal, erővel. Ahogyan múltak az évek, akadózni kezdett a gépezet. Viszályba keveredtem a bajorokkal... szaporodtak a belső gondjaim... rá kellett döbbenem, hogy nem tudom befejezni a térítést. Ki folytatja? Mihály öcsém? Ő gyöngye ember volt erre. Rettenő gondban voltam... *(E pillanatban Sarolt viharzik be, jeldültan.)*

SAROLT: Bocsássanak meg...

ADALBERT: *(Fölállva köszönti.)* Laudetur!

SAROLT: *(Sebteben.)* Laudetur! Új hírt hoztam.

ADALBERT: Addig én kimegyek... *(Indulna is, de Géza szava visszatartja.)*

GÉZA: Maradj csak uram. *(Sarolthoz, nem tekintelt türelmetlenséggel.)* Mi a hír?

SAROLT: ...Az Isten verje meg őket!

GÉZA: Beszélj már!

SAROLT: Ajtony titokban felkereste Szalókot, aki Koppány híve... Fegyvereket is vitt magával... Sokat!

GÉZA: *(Megdöbbenve, csalódottan.)* Ajtony?!...

Hát már ő is? És meg meri tenni?!... Hivásd elém, Sarolt! Azonnal!

SAROLT: Hogy képzeli? Egy felindulás és – vége!

GÉZA: *(Fojtott dühvel.)* Csak a szeme közé akarok nézni, mielőtt ítélkeznie föltte.

SAROLT: Jól... Ha majd egy kicsit jobban lesz... *(Sietősen kimegy.)*

(Kis szünet. Géza megfeszített testtel ül, néz maga elé. Adalbert meghajítja a fejét s összekulcsolja imára a kezzeit.)

ADALBERT: *(Hallean.)* Bizzál az Isten segítségével...

GÉZA: Mi mást is tehetnék most?

ADALBERT: Majd folytatjuk... fásaszthat a beszéd...

GÉZA: Kisebb teher, mint a némaság...

Hadd mondjam most már végig. *(Méh sóhaj után.)* ...Ott hagytam abba, hogy ki lesz az utódom? Fiam még nem volt, csak három lány. Lementem a várkápolnába. Néztem a nagy keresztet. Arra gondoltam: ha az új Isten megáldana egy fiúgyermekkel, hálából kolostort építenék Esztergomban. Aztán... különös álmat láttam. Szép arcú fiú jelent meg előttem, virágos vesszővel a kezében, fején babérkoszorúval... Előke-restettem Agát. Fejtse meg az álmat.

ADALBERT: *(Elképedve.)* Még mindig hitted, hogy képes arra?

GÉZA: Attilának is a sámán jósolta meg, hogy Ernek fia követi majd a trónon. Árpádnek is megjósolta a sámán, hogy legkisebbik fia – Solt – lesz a trónutódja. Miert ne hittem volna, hogy Aga is képes rá? ...Jött, rázta a csengőt, verte a dobját, majd azt mondta: hamarosan fiam születik, akiben Álmos vezér éled újjá. *(Föl-emelkedik, megrendülten még most is.)* Uram, én mindig kökemény voltam, de akkor széttárt karokkal leborultam a földre és sírtam örömömben... *(Elfordul, titkon kitöröl szeméből most is egy könnycseppet, majd erőt véve magán fohytatja.)* ...Egy év múlva tényleg megszületett a fiam. Tartottam az ígéretemet, áll a kolostor... *(Méhről.)* ...azóta látogatom néha a kápolnát, imádkozom, forgatom olykor a Bibliát is... hálás vagyok az új Istennek... *(Közben szerzetesek karéneke.)* ...Olyan hatéves forma lehetett már a fiunk, amikor azt mondja egyszer Sarolt.

SAROLT: Szentet akarunk a fiunkból, amilyenek a kápolna falán sápadoznak? Nem tornázzik, nincs levegőn, sápadt, vézna, mi lesz így belőle?

GÉZA: Igazad van!

SAROLT: Viszem magammal lovagolni, vadászni, kopját dobni, jobbágy legényekkel birkózni, nyilazni... *(Kimegy.)*

GÉZA: Saroltnak teljesen igaza volt, István nevelését a tudós papokra bíztam, azok meg szigorú szerzetesi életet éltek, vele együtt. Saroltot férfi módra nevelték, lovagol, vadászik, megissza a bort, megpofozza néha a szolgálát, neki ez a mércéje, és hát féltette a fiát. Ettől kezdve megváltozott István életrendje... megerősödött...

ADALBERT: Hat éve, amikor először találkoztam vele, már erős, daliás legény volt...

GÉZA: A te szellemi hatásod is a legjobbkor érte...

ADALBERT: Művelt, okos, fogékony volt... annyira megszerettem, hogy „lelkem

gyermekének” választottam őt... azóta levelezünk...

GÉZA: *(Hangot vált.)* ...Mihály öcsém váratlanul meghalt valamilyen betegségben. A trónutódnak járó hercegi birtok – a dukátus – gazdátlanul maradt... Döntenem kellett a trónutódlás felől... Tudod, nálunk ősi szabály volt, hogy a fejedelem holta után nem az elsőszülött fiú öröklí a trónt, hanem a család legidősebb férfitagja. Ha ezt a szokást követem, Koppány lett volna az utódom. De őt nem találtam alkalmasnak erre. Csakis fiamban láttam az utódomat... Egyébként apám sem tartotta be a régi szokást, amikor engem tett utódjával...

ISTVÁN: *(Szép, fiatal ember. Belép.)* Hivattál apám...

GÉZA: *(Leülleti, látható gyöngéd szeretettel.)* Eljött az idő, fiam, már húszéves vagy, hogy beavassalak a terveimbe. Mihály bátyád halálával megváltozott a helyzet...

ISTVÁN: *(Nyugodtan néz a szemébe, kellő tisztelettel.)* Nem értem, milyen helyzetről beszélsz, apám.

GÉZA: Mindjárt megérted. Mihály következett volna utánam a trónon, távoztával Koppány herceg lenne a soros. De én nem őt, hanem téged választalak.

ISTVÁN: *(Zavarban.)* Erre nem számítottam.

GÉZA: Már régen eldöntöttem magamban, hogy mellőzöm Mihály bátyádat. Most, hogy lehunyta a szemét, megnyílt a lehetőség arra, hogy téged jelöljelek ki utódomul.

ISTVÁN: Hogy tudsz ilyen hideg számításal beszélni erről, amikor éppen csak eltemettük...?

GÉZA: Az élők számára nem lehet ok tétlenségre a gyász... Hamarosan összehívom a fejedelmi tanácsot, bejelentem döntésemet, és pajzsra emeltetek. Megesketem főembereimet, hogy hűek lesznek majd hozzád is, utánam.

(Kis szünet.)

ISTVÁN: *(Nagyon őszintén.)* Tudom, apám... akarod számomra is parancs. De engedj meg, hogy elmondjam, amit gondolok...

GÉZA: Mondjad csak, fiam, azért vagyunk itt kettesben.

ISTVÁN: Látom, mit jelent a trónon lenni... Örök készenlét. Hadviselés. Csel-szövések. Viták a durva főurakkal. Nincsen egy nyugodt perced, még imádkozásra sem... *(Halványan.)* Nem vágyom a trónra.

GÉZA: *(Kissé keserűen.)* Lám csak! A papok fölemelték lelkedet, de el is gyengítettek. Jól jegyezd meg: a mi sorsunk *küldetés!* Bennünket – Árpád véréből valókat – az Úristen jelöl ki népünk számára. Szent *kötelességünk* tehát a vezetés.

ISTVÁN: *(Meghajítja a fejét.)* Elfogadom. Ha vonakodtam előbb, azért volt, mert szorongás fogott el, hogyan lennék rá alkalmas...

GÉZA: *(Enyhülten.)* Olyan nevelést kaptál, amely alkalmassá tesz reá. Mert te igaz keresztyénné lettél. Éppen ezért nálam is magasabbra kell jutnod: a *királyi trónra!* Ha majd megkéred és megkapod a koronát a pápától, egyenrangúvá leszel az európai keresztyén uralkodókkal, és Magyarország is a többiekkel.

ISTVÁN: Megismédtém apám nyílt lélekkel előttem, nem érzek hozzá elég erőt, és nem is vagyok rá felkészülve lelkileg... tudással sem... tapasztalatom sincsen hozzá...

GÉZA: Kétségeidet megértem. Nem érzek hozzá elég erőt? Majd megjön, amikor a feladat terhe reád nehezedik. Nincs hozzá tapasztalatod? Majd megtanulod, amit kell. Ahogyan megtanultam én is, Taksony nagyapád is, meg a többiek. Megkapod a dukátust, mert arra való a hercegi birtok, hogy azon gyakoroljad az uralkodást. Ezentúl pedig mindig kérdezzél, és én minden kérdésedre válaszolok. Készülnök kell! Mától kezdve bevonlak a legfontosabb ügyekbe.

Kiviszlek a nyugati hadszíntérre is, megtanítalak a hadviselésre is. Megismertetem veled a szokásokat, a jogot, a diplomáciát. Meg kell tanulnod a parancsolást is. Le kell vetköznöd szelíd engedékenységedet. Fiam, a jóság, a szeretet, a megbocsátás – elismerem – nagyon szép keresztyén erények, de mit sem érnek keménység, sőt könyörtelenség nélkül, ha azzal magasabb célokat szolgálsz. Arra gondolj mindig ezután, mit érthetsz el majd, ha erős, tiszta hitedhez hatalom is párosul... Most elbocsátalak...

ISTVÁN: *(Meghajlja a fejét és kimegy.)*

GÉZA: *(Tízzsalépdal Adalberthez.)*

ADALBERT: Intelmeid, nagyuram, nem mindenben fedik ugyan hitünk tanításait, de megértetek, akkor így kellett érvélned. Mi volt a következménye?

GÉZA: *(Tölt a két kupába, miközben elmondja:)* Istvánt egyre jobban érdekelni kezdte minden. A sváb lovagoktól haditudományt, tőlem meg főként politikát tanult. Kereskedőket hívtam a palotámba, magyarázzák el neki miként megy az árucseré, a pénzzel való bánás. Istvánt érdekelni kezdte a múltunk: mi az a törzs, a nemzetség, a katonai kíséret, a fegyveres jobbgáyság, milyen volt a pogány hit. Mindent elmagyaráztam neki. *(Emlékezve, átszellemülten.)* Végre elkövetkezett életem legszebb napja. Pajzsra emelték a fiamat, megválasztották utódomul. A főurak esküt tettek neki, hogy életem fogytával fejedelemmé választják és felövezik a fővezérnek járó karddal, hűségesek lesznek hozzá.

ADALBERT: Istenünk áldása legyen döntésed és fiad további életútján... Koppány is letette a hűségeskürt?

GÉZA: A fejedelem akarata – szent! Az ellenvetés lázadásnak számít és halál jár érte... De még a pajzsra emelés előtt, korábban, amikor kiadtam fiamnak a dukátust, találkozót kért tőlem.

KOPPÁNY: *(Belép. Fiatalt, jó kötésű, Istvánnál mintegy 10–15 évvel idősebb, tehát már érett férfi. Ujjait – régi, pogány szokás szerint – homlokához érintve meghajol Géza, majd István előtt.)* Légy üdvözölve, Nagyuram!... Te is, István öcsém!

GÉZA: Isten hozott!

ISTVÁN: *(Örömmel.)* Rég láttalak, Ojbarsz, bátyám!

KOPPÁNY: *(Elcsudálkozva.)* Tudod a régi nevemet?

ISTVÁN: Az unokaöcséd?! *(Összemosolyognak.)*

KOPPÁNY: *(Emlékezve.)* Szegény anyám szólított így. Apám meg hol Kupponnak, hol meg Koppánynak szólított, attól függően, hogy mennyi bort ivott...

GÉZA: Apád derék ember volt. Becsületes. Vitéz. Jó vezér.

KOPPÁNY: Megölték... tudod?

GÉZA: Hallottam róla.

KOPPÁNY: Akkor, amikor téged köszöntöttünk, mint új fejedelmünket... Jötték az ország minden részéből zászlós kopjakkal, lovas csapatokkal... A felkelő nap megvilágított téged, ott, a pilisi sziklahegy ormán, megcsillant rajtad az aranyos vértet, ezer torokból zúgott örömmel: „Gyevicse! Gyevicse!” Apámat akkor szúrta le egy haragosa. Rávetettem magam, én meg őt szúrtam le, de apám már haldoklott... Tartottam a karjaimban, hogy haldokolva is lásson, és közben folyt a könnyem...

GÉZA: Kár volt apáért!... Igazi magyar volt. De elkövetett egy nagy hibát! Rábízta nevelésedet a vén táltosra, Besére! Pedig lettek volna ott tudós bizánci papok is.

KOPPÁNY: Volt! Például Leontesz, aki megkeresztelt...

ISTVÁN: *(Érdeklődve.)* Leontesz?...

KOPPÁNY: Bizánci szerzetes, tudós pap... olykor meglátogatott, hetekig maradt, tanított írni, olvasni, meg Jézus úr ígéire, tetteire...

GÉZA: Úgy látszik, ő sem volt elég ahhoz, hogy végrehajtsad a parancsomat!

(Komolyan.) Miért nem halad Somogyban a térítés? Bese beléd nevelte a pogány szellemet! Ezért vagy elnéző pogány barátaiddal, népségeddel szemben... Így van?

KOPPÁNY: *(Nem így képzelte el a kiballgatást, ő akart előhozakodni kérdéseivel, de most Géza – ravaszul – lerohanta, alig tud magához térni.)* Hallgass meg, kérlek...

GÉZA: Milyen fejedelmi utód lehetne abból, aki a fejedelem parancsát nem teljesíti?... Tudom, azért jöttél, hogy megkérdezzed, mért nem téged jelöltek utódomnak...

KOPPÁNY: Te is tudod, Nagyuram, Somogyországban különösen nehéz a térítés.

GÉZA: Nehéz, vagy nem – parancs! Ott voltál, amikor kiadtam, hogy nagyon gyorsan meg kell keresztelni mindenkit.

KOPPÁNY: *(Erőre kap.)* Fel kellene koncolnom népemet, mert halálosan gyűlöli a teuton papokat?... Ottó Bulcsút karóba húzatta. Lehelt elevenen megnyúzatta, Surt lófarokhoz köttette... tucatnyi katonánkat levágott füllel, orral, kiszúrt szemekkel küldte haza „gyászmagyaroknak”, hogy beletaposson népünkbe, hogy mélyen megalázzon bennünket... Nem lehet ezt megérteni? Somogyban Augsburg óta nem felejtik el és nem bocsátják meg Ottónak ezt!...

GÉZA: Megértem. De *ellenem* is miért volt lázadás?

KOPPÁNY: Te *ugyanabhoz* az Ottóhoz küldtél békeköveteket és kértél tőle térítő papokat... Népünk ezt úgy fogta fel, hogy eladtad magad a németeknek...

GÉZA: És te?

KOPPÁNY: Ha nyomban lenyakaztatsz is érte, kimondom: eleinte én is melléjük álltam... megértettem haragjukat...

GÉZA: Beismered tehát, hogy lázítottál?

KOPPÁNY: Ha megértettem népemet, az – bűn? Lázítás?

GÉZA: *(Néhány lépést sétál elgondolkozva, majd más hangon.)* Nézd, öcsém! Ottónak én sem bocsátok meg soha! De itt élünk Európa közepén... Kétfelől is fenyegettek... Bizánc már hanyatló birodalom... Nem maradt más választásom, csak Ottó, aki vizsont – szeretjük, vagy gyűlöljük – létrehozta az egységes keresztvény Európát... Zsebre tette a papát. Ő dönt! Ő a nagyobb erő! Békét kellett kötnöm vele. Ennek ára: *római keresztvény térítő papok kérése.*

ISTVÁN: *(Közbe.)* Apám... szólhatok? *(Géza bólint.)* Bátyám! A keresztvény hit számunkra nem csak vallás, hanem mentőkötél.

KOPPÁNY: Csak nehogy a nyakunkra tekeredjen! *(Közlelebb lépve.)* Gondolod, István, Európa önzetlen? Jók leszünk nekik védőpajzsnak, hogy felfogjuk a keletről jövő nomád lovas népeket... A keresztvényesség nekik – eszköz!

ISTVÁN: Hogy mondhatasz ilyet?!... Nem hiszel a keresztvényesség erejében, amely összefogja a népeket?

KOPPÁNY: Hiszek! De nem vagyok – vak!

ISTVÁN: Profanizárod.

KOPPÁNY: Te ne tudnád, a fejedelmi utód, hogy a vallás mindig is eszköz volt a politika kezében, és az is lesz mindig?

ISTVÁN: Honnan veszed azt, amit mondasz?

KOPPÁNY: *(Meggőzősen.)* Ahová eddig a német hittérítő papok betették a lábukat – csehknél, lengyeleknél, dánoknál – ott megszűnt a nemzet függetlensége... vazallusokká lettek és kezét csókolnak a császárnak... nem, nem a pápának! A pápa csak díszmadár a császár kalitkájában!

ISTVÁN: Gyalázod Őszentségét?

KOPPÁNY: Dehogya! Csak azt mondom, amit látok. Azért helyesletem és mondom most is mély tisztelettel: amikor Bátyámat – megkeresztelkedése után – Ottó császár meghívta magához a többi

(Kis, feszült szünet.)

népek megkeresztelkedett fejedelmével együtt Quedlinburgba, hogy hűségesküt tegyenek neki, Apád nem ment el, hanem főembereit küldte maga helyett... Ezzel azt fejezte ki, hogy vállalja a békekötést, a térítést is, de a függetlenségét nem adja fel! És ezért én most, itt újra hódolattal meghajtom a fejemet Bátyám előtt! *(Meghajol Géza előtt.)*

GÉZA: *(Legyint.)* Hagyd ezt!... De örülök, hogy tisztán látsz. Mért szítod mégis az elégedetlenséget otthonodban ellenem?

KOPPÁNY: Ki állítja ezt? Jöjjön ide, mondja a szemembe!

GÉZA: Kémeim jelentették!

KOPPÁNY: A kéme!... Annyit ér a jelentésük, mint amit a lovam potyogtat... Már megbocsáss! A kéme az jelentik, amit a megbízó hallani akar...

GÉZA: Megesküszöl rá, hogy semmi közöd az ottani népharaghoz, ami ellenem kitört?

KOPPÁNY: Igen! Sőt: kétszer is lovas futárt küldtem volna hozzád, hogy értesítselek a helyzetről, tanácsoldat kérjem, mit tegyek, de katonáid, akik őriznek, mindannyiszor elfogták futáromat és visszafordították.

GÉZA: Ostobák!

KOPPÁNY: Ezt mondtam én is, csak sokkal cifrábban. Mert tartottam attól, ami be is következett, hogy *engem* mondanak felelősnek. Holott én csillapítottam őket. Én a vezéred vagyok, katonád! Becstelenséget sem apám, sem én soha nem követtünk el ellened...

GÉZA: Az sem igaz, hogy nyilvánosan bíráltál?

KOPPÁNY: Káromkodtam! De más miatt... Mondd bátyám, miért telepítettet mellénk a besenyőket? Ők őrizzenek bennünket? Mért kellett somogyi szálláshelyemet körülvenned földvárakkal, katonasággal? Rabokká tettél bennünket. Nekem szegezik a kérdést földjéim: milyen vezér vagy te, akit csak úgy karámba lehet zárni? Mért nem rendel-

tél előbb magadhoz, mielőtt bekerítesz? Mért nem vizsgáltattad ki, ha kifogás támadt ellenem? Ha pedig főbenjáró bűnt követtem volna el, mért nem vágattál négyfelé?... Lázonganak a zalaiai is. Nem én bősztettem fel őket. Elvetted tőlük székhelyüket, Zalavárt. Miért? Nem tudom... Ismét futárt küldtem volna hozzád... Ugyanaz történt. Visszatoloncolták!

GÉZA: *(Haraggal.)* Megbotoztatom őket! Marhák!

KOPPÁNY: *(Más hangon.)* ...Nem tagadom... Az is hozott, hogy megtudjam... Szóval, fáj a mellőzésem az utódlásnál... *(Istvánhoz.)* A régi szokásról beszélek, nem ellened.

GÉZA: *(Nagy nyugalommal, határozottan, nem bántón, kicsit kioktatva.)* Sem engem, sem téged, a nyugati keresztény országok nem fogadnak el egyenrangúaknak! Mert nem vagyunk a szemükben *igazi* keresztények, csak amolyan „féloldalások”... sem kellően műveltek. Ezért neveltettem úgy István fiamat, hogy olyan utódom lehessen, akit elfogadnak *egyenrangúnak!* Aki jártas a politikában és művelt, *igazi* keresztény, és megkérheti majdan a pápától a királyi koronát! Bizánc koronát sem adhatott volna neki, csak vazallus lehetett volna! Egyszóval: te nem vagy alkalmas a trónra!

KOPPÁNY: Mert bizánci hitre kereszteltek?

GÉZA: Hogyan tudtad volna folytatni a római hitre való térítést mint *bizánci* hitű? Átkeresztelkedsz? Bizánci híveid köptek volna rád. A római hitűek előtt pedig koponyeforgató lettél volna. Nem beszélve a pápáról és a császárrol!

KOPPÁNY: Ezt elismerem.

GÉZA: Te csak a hatalomra gondolsz! És tovább? Mire mentél volna olyan felfogással, hogy nem kell ide senki idegen?

KOPPÁNY: Kell! De ez már sok! Özönlenek a svábok, bajorok, németek, csehek, lengyelek, bolgárok, törökök,

izmaeliták, zsidók... Minden főhelyen magyar álljon! Mert az idegen úgy bánik velünk: „Nem borja, nem nyalja!”

ISTVÁN: Apám... szólhatok? *(Géza bólint.)* Kereskednek velünk. Ipart hoznak. Tánitanak építkezni, földet művelni... gondold meg, hányféle néppel keveredtünk az őshazánkban, mégis megvagyunk... sőt: erősödünk.

KOPPÁNY: Nem bízom meg bennük!...

Gyula meg Ajtony seregében is rengeteg az idegen zsoldos... Hová vezet ez?

GÉZA: Itt már nem az idegekről van szó! Hogyan érvényesítheti a fejedelem az akaratát, ha az ütközik a főemberek érdekeivel? Csak ha nincs kiszolgáltatott helyzetben katonailag! Sváb lovagok szervezték át a testőrséget páncélosokká, kétélű karddal, új hadrenddel, ez az ötszáz főnyi kis csapat képes ma már egész csatákat eldönteni! Bizánci mesterek építik templomainkat, a pannonhalmi apátságot... aranyművesek jönnek keletről és nyugatról...

KOPPÁNY: *(Mélyen elgondolkodva.)* Milyen nagy kár, hogy nem tudtunk hamarabb és többször elbeszélgetni... Másképpen látom a helyzetet. És nagyon remélem, ti is!... Éppen ezért kész vagyok hadseregemmel és egész népemmel a te és fiad szolgálatába állani teljes erőnkkel. *(Kimondja.)* István, végy magad mellé vezérnek! *(Istvánhoz.)* Mért kell melléd sváb, vagy bajor vezér, amikor itt van kéznél az Árpád véréből való rokonod?

GÉZA: Koppány, öcsém! Tapasztalt, vitéz vezér vagy... de nem ismered az új harci módot, például a páncélosokat...

KOPPÁNY: *(Kíváncsi szemekkel, reménykedve.)* Mindent meg lehet tanulni.

GÉZA: Magyarul beszélek: ajánlatod meglep, de... nem látok beléd!

KOPPÁNY: Úgy értsem, Nagyuram... nem bízol meg bennem?

GÉZA: Nézd, fiam... ha úgy alakulna... kezdedben lenne a legnagyobb katonai erőnk... a páncélosokkal együtt... akkor

azzal akár... *(Elharapja, nem mondja ki a gondolatát.)*

KOPPÁNY: *(Elérti.)* ...Akar áruló is lehet belőlem a hatalom birtokában.

GÉZA: Nem látok benned biztosítékot!

KOPPÁNY: Hogyan bizonyítsak?

GÉZA: Hajtsd végre gyorsan és keményen a térítést – római irányba! Ha azt látom, hogy megtetted, elbontatom körülötted a sáncokat, a földvárakat, elvonom onnan katonáimat, szabaddá teszem a szálláshelyedet... ez a legtöbb, amit ígérhetek... ennél többet nem!... Most pedig elbocsátalak.

KOPPÁNY: *(Tétován, lesújtva áll egy darabig, majd fakó hangon, reájuk emelve a tekintetét.)* Ellököd a felétek nyújtott kezét?

(Ezután nincsen válasz; István ugyan tesz egy tétova mozdulatot még, de Géza intése megállítja. Homlokához érinti ismét ujjait és kimegy. Kis, nyomott csend.)

ISTVÁN: Apám! Alighanem most tetted ellenségünkké Koppányt.

GÉZA: Okos vagy fiam, de még nem eléggé emberismerő.

ISTVÁN: Az volt az érzésem, őszintén beszélt... Ha magam mellé vehetném, próbára is tehetném, hogy kiismerjem... gondold meg, Bulcsú és Lehel vezérek utódja... Magyar! És már kereszttyén is!... Ráadásul közeli rokon!...

GÉZA: *(Keményen rámondul.)* Elég!... Megparancsolom neked, hogy a Koppány-nyal való foglalkozást még a gondolatból is kivessed! Katonai hatalommal érné el azt, amit másként nem érhetne el... De, úgy látszik, most jött el az ideje, hogy felvilágosítsalak. Kérdezd csak meg anyádat, mi a véleménye Koppányról.

ISTVÁN: Gyűlöli!... Tudom.

GÉZA: Azt is, hogy miért?

ISTVÁN: Szerelmes anyámba...

GÉZA: Ezen nem csodálkozom, mert anyád világszép asszony még most is,

élete virágjában... De, ha Koppány lenne az utódom a régi szokás, a *levírátus* alapján, örökölné holtom után anyádat is... mint egy ruhát... vagy bútort!... Közönséges ágyasává tehetné. Őt!? Aki helyettem a fejedelmi hatalmat gyakorolja évek óta. Tisztelik bent is, külföldön is! Add össze a kettőt és megérted anyád izzó gyűlöletét... És mi lenne akkor veled? Mellé állnál Koppánynak anyád gyűlölete ellenére is? Vagy ellene támadsz, amikor már az ő kezében van a katonai hatalom? Megöletne. Vagy száműzne... Mert útban vagy!... De ennél is többről lenne szó: ki fejezné be, amit elkezdtem? Koppányt nem fogadná el a Nyugat. És minden szétomlana... a németek pedig reánk borítanák a szemfedőt. Érted már, miért nem kell Koppány, sem utódnak, se melléd?

ISTVÁN: (*Némán bólint és megbajtja a fejét.*)
Legyen a te akaratod szerint apám!
(*Lassan kimegy.*)

GÉZA: (*Visszamegy Adalberthez.*) Természetesen ott hagytam Koppány körül a sáncokat is, katonáimat is. (*Mély sóhaj.*) Nagyon-nagyon aggódom. Nem annyira Koppány miatt. Féltem Istvánt. Itt van ugyan mellette erős anyja, ha én meghalok, de Gyula nagybátyja is gond az én igazi betegségem, uram, nem a testi nyavalya...

(*Szerzetesek karéneke, mély harangkondulásokkal.*)

ISTVÁN: (*Batról bejön.*) Hivattál... Orvosod mit mond?

GÉZA: (*Magához inti.*) Megöregedtem... elkoptam... de nem is ez gyötör, hanem... (*Megtörtén, vallomászerűen.*) Leromboltam a sok bálványt, de nem építettem annyi templomot... Megtörttem ősi hitünket, szervezeti rendünket, de... mit adtam helyébe?... Olyan most népünk, mintha elvették volna tőle a

lelkét... megtanulja az imát, a zsolnárokat, de nem a sajátja... nem megtartó ereje, mint a régi volt... (*Mély szomorúsággal.*) *Kereszteltem, de nem térítettem.* Fél munka... hibáztam...

ISTVÁN: Hibának gondolod a bűneidet is?

GÉZA: (*Fájdalmasan.*) Bűnök!... Miféle bűnök?

ISTVÁN: Kegyetlen voltál. Ez főbenjáró bűn hitünk szerint.

GÉZA: Az élet volt kegyetlen, s az kényszerített.

ISTVÁN: Tonuzaba élve eltemetésre is?

GÉZA: Arra is!... Majd megbűnhődöm érte.

ISTVÁN: Azt mondod, kereszteltél. De azt is vérről, erőszakkal.

GÉZA: Ne bánts, fiam! Éppen te!

ISTVÁN: (*Szeretettel, bizalmas közvetlenséggel.*)

Nem lehet vakká az atyai tisztelet. Elismerem szándékaidat és céljaidat, de az eszközeidet nem. Te is tudod, vérről nem lehet Isten országát fölépíteni a földön. Erőszak még nem teremt békességet. A kegyetlenséggel teremtett rendnek nincs erkölcsi támasza, mert ellentétes Krisztus tanításával és be is teljesül a sorsa.

GÉZA: (*Méhről.*) Isten óvjon attól fiam, hogy te is rákényszerülj valaha is a vérontásra... legalább a hitet ne vedd el tőlem, hogy jó ügyet szolgáltam.

ISTVÁN: (*Melegen.*) Sajnálak, apám.

GÉZA: Lám csak, tanítványomból bírám lettél! (*Mély sóhaj után.*) De így van jól. Még örülök is neki, habár fájnak vádjaid, de megnyugtat, hogy képes vagy már a magad útját járni... Meghaladtad apádat. Magam is így akartam. Isten kísérjen utadon, drága fiam!

(*Kis szünet.*)

ISTVÁN: (*Emberi meleggel.*) Ezért hívtál, hogy bíraskodjak feletted? Hálátlan feladatra kárhoztatsz.

GÉZA: (*Közel lép fiához, megfogja két vállát s így mondja.*) Ha lehunyom a szemem, ami

bármikor eljöhethet már, azonnal hívd össze a fejedelmi nagytanácsot, válaszd meg magad fejedelemmé és övezzenek fel a fejedelmi karddal, mint fővezért... Koppanyra ügyelj, ne bízzál meg benne, ne vedd magad mellé... A lázongó főurakat tartsd szemmel, fegyveres jobbágyainkat szólítsd készültségbe.

ISTVÁN: Úgy lesz. Akaratod szerint.

GÉZA: Mielőbb házasságot kell kötnöd olyan nővel, aki szövetséget, katonai erőt is hoz magával! Mielőbb meg kell kérned a pápától a királyi koronát! Csak így tarthatod meg magyar népünket új hazájában... *(Magához öleli fiát.)* Most elbocsátalak. *(István kimegy.)*

(Szerzetesek rövid karéneke.)

GÉZA: *(Visszamegy Adalberthez, lassan, beszél közben leveti fejedelmi, díszes köntösét, majd fáradtan leül ágya szélére.)*

ADALBERT: Pihenj, uram... látom, fáradt vagy... *(Föláll, menni készül.)*

GÉZA: Nem tudom, mit kellett volna másként tennem, hogy ne fröccsenjen vér reám... s még talán az István köpenyére is... A régi Istenem megtagadott, az újnak ugyan nyomába szegődtem, de... Itt állok életem végén, tőlem elfordult két Isten között.

ADALBERT: A teremtő Isten nem fordult el tőled. Megbocsáthat és kimutathatja a kegyét irántad.

GÉZA: *(Folytatja előbbi gondolatait.)* Eszembe jut az egyik pap mondása: „A bűnök a trónon nem viselhetik a király nevét”... Istenem, ha ez csak reám vonatkozna, de nem vetnek árnyékot a fiadra is? Hát bűn az, hogy nekem jutott, hogy más égtáj felé forduljak? A létünk volt a tétje. Emiatt is nekem kell vezetelnem? *(Más hangon.)* Ezeket akartam elmondani neked... megtorlódtak bennem... Köszönöm, hogy meghallgattál.

ADALBERT: *(Meleg közvetlenséggel.)* Árpád fejedelmetek új hazát adott népednek, te

pedig új hitet. Jövőt! Monostorokat, templomokat építettél. Leraktad a keresztény állam alapköveit. Virágzik a kereskedelmed. Erős a hadsereged. Ragyogó diplomáciád kivédte a súlyos veszélyeket. És ami a legfontosabb: István fiad már éretten, képességeinek teljes birtokában befejezi majd, amit elkezdte!...

GÉZA: *(Gyötörödvé.)* Igen... igen... de addig? Én már nem, István még nem. Csak Sarolt szilárd... de meddig bírja? Örületbe kerget a félelem, nem hullunk-e széjjel most, mielőtt, új egységre jutnánk az új hit által?... Csupa összevisszaság, kavargás, befejezetlenség... belső ellenségeim már nyíltan mozgolódnak... most minden elveszhet... Ezt hagyni lehet-e? Iszonyú teher. Képes lesz-e elbírnai vajon?...

ADALBERT: Az Úristen felvértezi majd kellő eréllyel és ad hozzá neki elegendő erőt is, hogy elbírija.

GÉZA: És éppen most, ebben a helyzetben, egyes-egyedül vagyunk...

ADALBERT: *(Tűnődve.)* Kétségkívül más lenne a helyzet, ha fiad oldalán is egy olyan erős asszony állna, mint Sarolt a te oldaladon, s főként nemcsak keresztényen hitében volna erős, hanem valamilyen külső erőt, szövetséget is hozna e frigy.

GÉZA: *(Lemondón legint.)* Három lányom házasságával már kísérleteztem, lengyel, bolgár, kabar szövetséget reméltem tőle, nem sikerült...

ADALBERT: A fiad jó házasságával még elérhetnéd a célt.

GÉZA: Egyelőre semmi kilátás reá.

ADALBERT: Nagyon jó a kapcsolatod Wolfgang püspökkel, aki a bajor hercegi család udvari papja...

GÉZA: *(Főlkapja a fejét, a tiltakozás szándékával.)* Csak nem a Civakodó Henrik lányára gondolsz?

ADALBERT: *(Bölcs nyugalommal.)* Henrik meghalt. A viszály, ami köztetek volt, lezárult. Fia a császári trón várományosa.

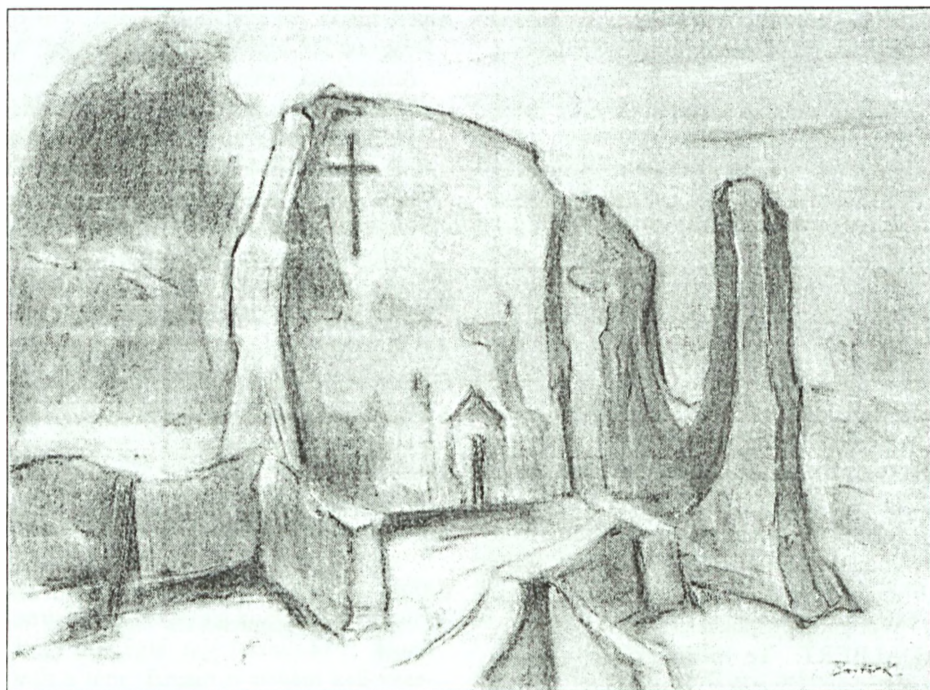
- Két leánya másod-unokatestvéreim. A közismerten magyarbarát Judit anyakirálynő unokái. Így jobban hangzik? Például – Gizella.
- GÉZA: *(Elgondolkozva.)* Gizella... Gizella...
- ADALBERT: *(Meggyőződően.)* Emelkedett jellemű, erős lelkű, művelt. Apácának készül, de sokkal szebb hivatása lehetne itt, a megtérítendő magyarok körében, fiad oldalán. *(Hangsúlygal.)* Nem is beszélve a dolog politikai vonatkozásáról!
- GÉZA: *(Növekvő érdeklődéssel.)* ...Igen... Igen... folytatd csak!
- ADALBERT: Gondold meg, a cseh és a lengyel fejedelmek előtted járnak a térítésben, mégsem tudtak elérni egy nyugati házasságot, ha sikerülne ezt elérned István házassága révén, elismerését, egyenrangúságát is jelentené országodnak a nyugati keresztyén uralkodók körében... Gizella pedig hozna magával egy minden tekintetben erős bajor szövetséget is!
- GÉZA: *(A váratlan fölismerés izgalmával.)* Únisten! Hiszen ez... *(Kétség nélkül örömmel megragadja a püspök kezét.)* Püspök uram, téged az Isten küldött!... Ezt!... Ezt vártam még az élettől!... Valamilyen reménysugarat... isteni üzenet, segítséget, ami új reményt ad. Hogyan köszönjem meg?
- ADALBERT: A mindenható Istennek köszönd. Ő akarta így.
- GÉZA: *(Teljesen átszellemülve, emelt lélekkel.)* Legyen áldott a szent neve. *(Förlélenkülve.)* Ha ezt a házasságot megérem, nyugodtan halok meg... Kérlek, segíts uram! Nyomban vedd fel a kapcsolatot Wolfgang püspökkel.
- ADALBERT: Te pedig küldj mielőbb lánykérő követeket Regensburgba.
- GÉZA: Istenem! Add, hogy még ezt megérhessem!... Ete! *(Kialtva.)* Ete! *(Ete belép.)* Asszonyom és fiam, jöjjenek hozzám, hamar. Eredj, siess! *(Ete kimegy.)*
- ADALBERT: Szívből örülök, hogy látom, megkönnyebbült a lelked.
- SAROLT: Mi történt? *(Besiet Istvánnal.)*
- ADALBERT: Elfáradt.
- GÉZA: Az öröm... Sarolt... az öröm!
- SAROLT: *(Zavartan.)* Mit beszél...!
- GÉZA: Püspök uram majd elmondja... *(Mély sóhaj, teljes elernyedés. Nagyon halkán hangzik a karének, mint háttér.)* Új hír jött valami?
- SAROLT: Nem... De Urkund és Bojt sürgősen szeretnének beszélni urammal...
- GÉZA: Hallgasd meg őket, te István!
- SAROLT: *(Felmarkolja Géza kevetett fejedelmi köntösét és határozott mozdulattal István vállára teríti.)* Most már rajtad a sor, fiam!
- GÉZA: Püspök uram, meg tudod érteni? Van mibe kapaszkodnom megint... hogy nem vész el talán semmi...
- ADALBERT: Tetteid felett pedig nem én vagyok a legfőbb bírád, hanem az örökkévaló Isten... Imádkozom érted is, hogy szabadítson meg kínzó terheidtől, bocsássa meg bűneidet, hiszen megbántad azokat... Én pedig úgy veszem ezt a mostani beszélgetésünket, mintha meggyóntál volna nekem... *Feloldozlak! (Keresztet vet Gézára.)*
- GÉZA: Köszönöm, uram... Mit kell tennem érte?
- ADALBERT: Mondd el a Miatyánkat!
- GÉZA: *(Szégyenkezve.)* Nem tudom kívülről.
- ADALBERT: Mondjuk együtt! „Miatyánk, ki vagy a mennyekben...”
- (Halkan a szöveg alatt megszólal a barátok karéneke. Sarolt és István letérdelnek.)*
- GÉZA: Miatyánk, ki vagy a mennyekben...
- ADALBERT: Szenteltessék meg a te neved...
- (Erősödik a karének.)*
- GÉZA: Szenteltessék meg a te neved...
- ADALBERT: Jöjjön el a te országod...
- GÉZA: Jöjjön el a te országod...

ISTVÁN: *(Miközben újra fölhangzik a szerzetesek erős karéneke, odalép apja ágya mellé, féltérdre ereszkedik és fölemelve Géza lecsüngő kezét, meghajtott homlokához emeli. Adalbert*

keresztet vet rájuk, majd áldón följük tartja két kiterjesztett karját.)

(Karének. Állókép. Lassú függöny.)

VÉGE

Bojtor Károly: Margit-rom

Brassai Zoltán

„AZ ÉLET A ROTHADÁSBÓL KIKÉL”

(Gárdonyi Géza: Isten rabjai)

A szerelmi érzéssel, a beteljesíthetetlen vágygal számot vető nagy mű. Gárdonyi „legszebb könyve”: az *Isten rabjai*.

Az Isten rabjai fogantatásáról meglehetősen sokat tudunk, maga Gárdonyi meséli el a történetet – igaz, ő nem számított rá, hogy fia kimásolja a megsemmisítésre ítélt *Napló*ból. Az írónak a 90-es évek közepe táján kezébe került a híres Margit-legenda. Elolvasta, de „borzadozva” tette le. „Vallási örültek háza volt az – gondolta –, és az a szegény leány annak az örültségnek legsajnálatosabb áldozata.”

Tíz év múlva, mikor a *Magyar történelem* második kötetét lapozta, megdöbbenve olvasta Marczali és Szilágyi művében pont azokat a sorokat, melyek a legendában elborzasztották, azaz melyek Margit önsanyargatását, túlzásait feltehetően a legendaíró túlzásait mondták el. S már akkor, 1906-ban eszébe ötlött, hogy ezek helyett a lelki nemesség és jóság elemeit kéne kiemelni. S miután kisebbik fiát Pestre vitte iskolába, egy hétig járta vele a fővárost, csak hazaérkezve jutott eszébe, hogy a Margit-szigeti romokat nem nézte meg; újra elolvasta a legendát. „S mily más szemmel!

Ami részek az első olvasásban megdöbben tetten, úgy elmentem mellettük, mint virágos udvaron a trágádomb mellett.

A sorok közt iparkodtam olvasni. S íme a sorok közül rám fénylett egy szent élet szépsége, mint ahogy a deszkapalánk résein átragyog a nap.”

Feljegyzései szerint 1906. október elsején kezdte el írni *Szent Margit regényét*. Mint mondotta, fel akarta támasztani a régmúlt e fenséges alakját. Csak megjelent egy nagy probléma.

„Az írónak adott az Isten halottfeltámasztó erőt, de bezzeg nem adott trombitát. Szálankint, szemenkint kell összeszedni a kevés maradványt; hozzárajzolni, hozzáalkotni a hiányzókat; a természettudósok számításával megalkotni egy lányomból az egész testet; saját lelkünkéből lehelni belé egy részt, hogy feléledjen.

S hogyan írnám meg egy zárt helyen élt élet történetét, holott oda férfi be nem léphetett?

Alkotnom kellett egy férfialakot, hogy annak az élete tükörül szolgáljon, s képét vesse a női klostrom rejtett életének.”

Ezeket a sorokat akkor írta, mikor kirajzolódott előtte a regény szerkezete, megvolt az elképzelése a mű felépítéséről. Erre az időre már jó adag jegyzet összegyűlt. Olvasta a kolostorok történetéről szóló munkákat, foglalkozott a középkor történetével, kapott baráti segítséget is, például Palucsák Pál dominikánus szerzetes segített neki értelmezni a rendek életét szabályozó regulákat; dr. Halász Császár egri tanár pedig a kezdetektől figyelemmel kísérte a munka alakulását. Nyilván szükség is volt, hogy valaki segítsen a szerzőnek a bonyolult középkori, ráadásul latin nyelvű egyházi szövegek értelmezésében, mivel ehhez kevés Gárdonyi roppant iparkodása a nyelvtanulás terén. (Hagyatékában 16 nyelven találhatók könyvek, folyóiratok; több fontos mű két nyelven is, mint pl. Nietzsche vagy Voltaire németül és franciául is).

Gárdonyi megpróbálkozik, hogy valós adatok nyomára jusson, s ez sikerül is neki. A hagyatékában található cédulák szerint 42 apáca nevét leli meg, sőt azt is tudja, ki hány éves korában került a Nyulak-szigetén épülő klostromba. Feljegyzi 17 férfi szerzetes nevét is, őket már – könyve számára – egyéni vonásokkal is ellátja. Előfordul, még így is, hogy munka közben elakad, kutatnia kell, van úgy, hogy egy teljes hónap adatgyűjtéssel, rendszerezéssel telik. Ráadásul megakasztja a válóper megkezdése is; nincs kedve a regényen dolgozni, mikor más érzések marcangolják, de azért javíttatja a kéziratot. Majd elmenekül még az országból is, Olaszországba. A regény 1908. április 3-án jelenik meg, miután több hónapig várakozott az íróasztal fiókjában.

Fogadtatása ellentmondásos; dicséret és elmarasztalás egyaránt érte. Támadták, hogy érzéketlen a régi kor vallásossága iránt, hogy földhözragadtak a hősei, hiányzik belőlük az emberi, hiányzik a tendencia. És ne higgyük, hogy csak egyházi oldalról: a *Religió* kritikusa mellett elmarasztalja bizony Kosztolányi Dezső is, méghozzá igen éles hangú, ironikus cikkben. A közönség viszont megszereti a művet, s lassan a kritikák is jobbakká lesznek, kezdi az *Isten rabjai* elfoglalni a helyét Gárdonyi főművei között.

Általában e regény apropóján beszélnek az író vallásosságáról. Egy időben dicsérően, majd más világban szörnyülködve említvén, hogy az egyház kisajátítja, félremagyarázza Gárdonyi művét, hogy megtérését bizonyítsa. Tény, ami tény: Sík Sándor beszél arról, hogy az író elítélte ifjúkori vallástalanságát és a vallás elleni támadásait, „és az Isten rabjait, ezt a meleg, katolikus ihletű könyvet, amely a középkori katolicizmust és a katolikus szerzetesség gondolatát nálunk oly szokatlan megértéssel festi, saját bevallása

szerint expiaciónak szánta”. És itt Prónai Antal szóbeli közlésére hivatkozik. A fiatalon elhunyt Prónai Antal irodalomtörténész, tanár, piarista szerzetes volt, aki pedagógiai lapokat is szerkesztett. Nem hiszem, hogy akár az ő, akár Sík Sándor szavát jogunk lenne kétségbe vonni, nyilván mondott ilyet Gárdonyi; és mondott és írt mást is. A többi gondolat között ez is keresztülfuthatott az agyán. Erre akár még jeleket is találhatunk a regényben; például azok a szavak, melyeket Margit árnya mond a gyertyába révedő Jancsinak a mű legvégén, igen mélyen átélt hitre utalnak, nagyon személyesnek tűnnek. De úgy vélem, nem ez a végső cél, melyért az Isten rabjait olvassuk és értelmezzük. Mint ahogy az sem lehet elemzés tárgya, hogy a regény mennyire szól a kor politikai válságairól, a katolikus egyház akkori helyzetéről, arról a „kulturális harcról”, mely ebben az időben zajlott, s ami a regény akkori fogadtatását nyilvánvalóan meghatározta. Ha csak erről lenne szó, akkor legfeljebb kordokumentum volna, nem érné meg az olvasást, leginkább csak történészek számára tartalmazna érdekességet. Ennél viszont jóval jobb a regény, nem véletlen, hogy ezután kezdtek emlegetni íróját a Nobel-díjra érdemesek között – ha csak szűk körben is.

Úgy vélem, ebben a műben teljesebben ki Gárdonyi nyelvművészete, érik be mindaz, amire eddig törekedett. Ez a nyelv árnyalt, hagyományos úton halad, mégis újszerű, hajlékonyan idomul az írói törekvésekhez. Nem tájnyelv, bár többen annak értelmezték, volt, aki egyenesen palócosnak nevezte, némi régies mázzal bevonva. Ez így nem igaz, mint ahogy nem volt igaz egy nyelvjárás ráerőltetése. Az én falum novelláira sem. Gárdonyi először is purista volt. Egybegyűjtött nyelvészeti írásai pontosan mutatják törekvését, hogy minden, valós vagy vélt idegenszerűséget, idegen (főleg német) hatást kiiktasson nemcsak az irodalmi, hanem a köznyelvből is. Erre jó példa, hogy a *magán kívül* kifejezést elítélte, mondván: „Megvan már a Margit-legendában is, de azért németesség. A magyar *elragadtatik, megháborodik, megbolondul, megörjül, nem tudja világát, elveszti a fejét* stb. a mondat szerint. „De kifogásolta a *magánhangzó*tól a *lírai költeményig* nyelvünk sok-sok ma már elfogadott szavát; az utóbbi helyett a *virág éneket* vagy *virágdalt* javasolta. Ebből az alapállásból, mely tudományosnak kevésbé volt nevezhető, a szépírónak sok haszna származott. Legfőképpen az, hogy általa alkotott, képzett szavakkal sikerült neki olyan árnyalatokat kifejeznie, melyekre addig nem igazán volt sikeres kísérlet irodalmunkban, s ezzel olyan hangulatot is áraszt a regény, melyet csak nagy művek képesek. Tömegével lehetne idézni. Jancsi figyel a botorkáló vak asszonyt, s kajánul azt gondolja: „Mindjárt *beletop* a sárba”. A nagyotmondó Bajcsy vitéz úgy beszél a nehéz helyzetről, hogy „No hát akkor *meg is vakarództunk.*” *Mikor a vasrácsot kinyit-*

ják, a gyermekek Jancsi „szíve lükkögött” estefelé az ég „elpiroslott”, a fiú dolga végeztével „tovább lohajtott” és így tovább. Ezek a törekvések, mint írtam, már korábban megvoltak a művekben, de itt már egységes, költői nyelvet eredményeznek, mellyel a szerző árnyaltan jellemzi a hőseit éppúgy, mint az elbeszélőt. Gárdonyi él a szóteremtés eszközével is, de gyakrabban képez meglévő elemekből új szavakat, vagy stílushatást ér el egy eddig nem alkalmazott igekötő használatával.

A regényben gyakran írja le a közismert szavak nyelvjárási alakját. A „Hun vagy mán, no!”-szerű alakok, kifejezések egyszerre keltik a tájnyelvi és a régies hatást, azonkívül ezek alkalmasak arra, hogy a különböző műveltségi fokon álló szereplőket beszédükkel is megkülönböztesse. Érdemes figyelni, hogyan lesz választékosabb Jancsi beszédmódja a regény folyamán, ahogy nő és egyre több alkotás, sőt irodalmi ismeretanyag birtokába jut, hogy kis kertészgyerekből önálló ima megszerkesztésére alkalmas, világlátott – bár a kolostori rangsorban lemaradó – szerzetes lesz. De látjuk, mennyire különböznek beszédükben az egyes fráterek, vagy például Jancsi anyja és az úri származású szororok, külön nyelvet beszél a külföldről idevetődött Szikárdusz testvér, Julianusz barát, Ábis, és a nagyhangú Bajcsy vitéz.

Külön érdekessége a műnek a narrátor szerepe. Gárdonyi szakított elképzelésével, mely szerint egyes szám első személyű elbeszélés lehet a legjobb, és itt egy hagyományosan mindentudó elbeszélő mondja a történetet, ecseteli a helyzeteket. Legalább is első pillantásra úgy tűnik. De ebben ott rejtőzködik egyfajta meghívó elbeszélő én. Ugyanis az elbeszélőnek több, egymástól eltérő szerepe, szinte több egyénisége van. Kezdetben szokványos, történelmi időhöz nem köthető narrátori közlést olvashatunk, majd rövidesen, már az első oldalon megszólal a tudós elbeszélő, az író korának tanítója, s közli, zárójelben, hogy „nem volt még akkor iskola Magyarországon, csak egy-két papi iskola, de az se gyerekeknek”. Érdekes ellentétben áll ez a szerep, mely többször megismétlődik azzal a stílussal, ahogy a narrátor időnként megszólal. Jancsi bemutatásakor például azt közli, hogy „pufók, mint a kulacs, és borzas, mint a pemet”. Anyjáról megtudjuk, „vaskos-karú, dimbes-dombos asszony”. Egyfelől tudós elbeszélőnek mutatkozik a narrátor, másfelől pedig, szavajárása alapján, falusi tanítónak. És még van egy harmadik énje is: mikor szinte belehelyezkedik Jancsi személyiségébe, s az ő gondolatait, érzéseit mondja el, az ő nyelven beszél, s ez a nyelv együtt változik a szereplővel. Időnként elég nehéz is eldönteni, kinek a gondolatát halljuk a szabad függő beszédben. Mikor a Jancsit és anyját Pestre szállító kocsis medvesüvegét írja le, hozzáteszi, hogy „úgy szép a süveg, ha bő”.

Ezt gondolhatja a narrátor (a tanító), de lehet a kocsis süvegét irigykedve nézegető Jancsi véleménye is. Persze, a legfeltűnőbb és legérdekesebb a mű utolsó mondata: „A szívet azért rejtette el az Isten, hogy senki se lássa”. Egyedül, a főszövegtől csillaggal elválasztva áll ez a szentencia a regény legvégén, mintegy tanulásként, zárlatként. Az első olvasáskor magától értetődőnek tűnik, hogy az író-narrátor végső közlése, zárszava ez. Csakhogy a szívről, a szív rejtelméről éppen Jancsi fráter titokban rótt jegyzetei, el nem küldött levelei beszélnek, melyeket a regényben hosszan idéznek, mikor a prior és a lektor olvassák a bűnös lapokat, melyek fölött egy cím áll: *Egy halott levelei egy halotthoz*. És ebben ilyen mondatok vannak: „Az ajak lehet néma. A szív nem... Ez az én írásom: szívem megáradt érzéseinek kiömlése”. És később: „Nemcsak az elmének vannak gondolatai, a szívnek is.” Nyilvánvaló az összefüggés e sorok és a regény záró mondata között, melynek így több olvasata is van. Lehet az író narrátor válasza a történetekre; de lehet a templom falánál síró Jancsi gondolata, sőt lehet Jancsi jóval későbbi megállapítása is valahol egy szerzetesi cella mélyén, mikor titokban újabb betűket ró magának, emlékezőképpen. Még az is lehet, hogy azt a regényt, melynek utolsó mondata sötétlik előttünk. És ez többféle lehetséges olvasatát is jelzi Gárdonyi regényének, s rámutat arra, amiről már Kosztolányi is beszélt a versekkel kapcsolatban: Gárdonyi nagyon sokban előfutára a későbbi korok íróinak, költőinek, még ebben a szövegben bujkáló, több lehetséges olvasatot előlegező stílusban, regényformában is. Nem állítom, hogy mindezek az író tudatos, eltervelt megoldásai, csak azt, hogy lehetséges ilyen módokon is olvasni, érteni a művet.

Maga a regény három részből áll, s az egyes részek között több év telik el. Az író által főszereplőnek tekintett Margit élete zajlik a cselekmény fő szálán: a kisgyermekből felnőtt, apáca lesz, a végén pedig élete lezárul. Ezt nagyon pontosan, egyértelműen jelzik azok az eszközök, melyeket Gárdonyi kiemelten használ. Érdekes megnézni az egyes részek zárlatait. Az első egység zárlatában Margit önfeledten kacér mozdulattal hajába tűz egy tulipánt, s közben Jancsit nézi. Ezért megdorgálják, s ő „talán könnyezett is szégyenletében”. A második rész azzal fejeződik be, hogy Margitra és három társára ráterítik a halotti leplet, ezzel végérvényesen apáca lesz; Jancsi itt is jelen van, s néhány korán nyíló rózsát helyez az oltárookra. A harmadik egység pedig Margit halálával fejeződik be, s Jancsi télen nevelt, liliom- és rózsavízzel illatosított liliomot helyez a halott lány kezeibe. Mint látjuk, a virágoknak kiemelt szerepe van a regény szövegében. A liliom ültetésével, felnevelésének titkaival kezdődik a regény, s Isten liliomának, Margitnak halálával, liliomos halálával végződik. Jancsi igazából nem tudja meg a liliom

titkát, apja meghal, mielőtt megmondhatná neki; ő csak az igazi titkot, a lélek titkát tanulhatja meg Margit példáján.

Vajon ki a főszereplő? Gárdonyi maga mondja el nekünk, hogy mi volt a célja. Elképzelése szerint az abszolút főszereplő Margit, róla akarta írni a regényt. „Hogy munkám alakjává Jancsi frátert tettem, annak magyarázatát fölöslegesnek vélem. Munkácsy Krisztus Pilátus képénél is előbbre van téve egy jelentéktelen római katona, mégis Krisztus marad a főalak.” Ez volt a szándék, melyet aláhúz egy másik bejegyzés is a naplóban: „Kezdtém írni Szent Margit regényét”. Szerencsére az elkészült mű ennél jóval több lett: az emberi élet, a lét alapvető kérdéseit boncoló, személyes érzésektől átítatott alkotássá vált.

Ez a regény, mint Gárdonyi szinte minden műve, a férfi–nő kapcsolatát ábrázolja, elemzi, gyötrődve, keresi a kérdést arra, hogyan lehet, hogyan kell élni. Magát a kérdést több szinten teszi fel, hiszen a főszereplők, Margit és Jancsi mögött ott van a többiek sorsa. Nem csak ők nem találhatják meg boldogságukat egymás mellett, hanem például egyedül marad Jancsi édesanyja, Julis asszony is, akinek reménykedése akkor kezdődik, mikor Jancsié, a pesti út során, miközben a jövőről beszélget a kocsissal, Miklós bácsival. S ennek rögtön vége is lesz, mivel őrá is rázárul a kolostor kapuja, s ezután már csak egyszer kérdi bátortalanul fiát, hallott-e azóta Miklós bácsiról valamit. És ott vannak a szerzetesek, akik közül mindenkinek megvan a maga története, mint egyikük mondja. Volt, aki őlt is, de valamennyit megkísérettette a szerelem. Erről a legtöbbit Ábris fráter tud, aki családját hagyta ott a szerzetesi élet hívására; elszökik egy nőhöz, majd visszatér, mert a két hívás közül az Istené volt az erősebb, ahogy Rudó fráter szavaival kifejezhetjük.

Az egri múzeumban megtalálhatjuk az Isten rabjai kéziratát. Ott láthatjuk, hogyan javított Gárdonyi az első kiadások előtt. Általános szokása volt, hogy kézzel írt, majd fiai gépelték le az első variációt, méghozzá úgy, hogy a gépirat csak a lap egyik felét foglalta el; erre azért volt szükség, hogy az írónak legyen tere a javításra-toldásra. Az *Isten rabjai* második lapján láthatjuk, hogy Gárdonyi hogyan írja bele filozofikus töprengéseit ebbe a lilás színnel gépelt szövegbe. Ide toldja be azt a részletet, mely majd kulcsmondat lesz: „Az élet a rothadásból kikél...” Ezt a hagymás növényekre mondja a már halálra készülő János kertész, aki valaha víg ember volt... és akkor mondja, mikor elkezd magyarázni Jancsinak a liliom titkait. Befejezni nem tudja, a titok titok marad, viszont a fiú valamit felfog: azt, hogy a rejtélyt magának kell megtalálnia. És a végén megérti a lényegét, ezért nevezi Isten liliomának a halott Margitot.

Az árpád-házi királylány sorsa is szennyből, rothadásból emelkedik ki. Kicsinyes gyűlölködés jellemzi mind az országot, melyért feláldozza magát, mind a kolostort, ahol nagyon sok bántalomban, lenézésben, értetlenségben van része. Ő úgy érzi, hogy azért kell szenvednie, önmagát gyötörnie, hogy az ország sorsa megváltozzék, hogy testvére és apja ne egymás ellen harcoljon, amikor még a tatár veszedelem réme is ott lebeg az egyszer már végigpusztított ország felett. A zárdában pedig megvetésben és lenézésben van része; még a viselkedésüket is ahhoz igazítják a szororok, hogyan viszonyul a királyné „engedetlen” lányához. Margit áldozata a regényben mégsem hiábavaló: a helyzet lassanként javul; ha nem is visszavonhatatlanul, de a király és fia között enyhül az ellentét, s a kolostorban is nő a királylány szerepe. Még a büszke herceglányt is megtéríti a példája, vele együtt tesznek fogadalmat a családból is, s ezt a szülők is elfogadják. Valamiféle katalizátori szerepet tölt be Margit a példájával: a világ, ugyan csak egy kicsit, de jobb lesz körülötte. Kitaró tisztasága tiszteletet ébreszt a léha cseh uralkodóban, akinek az első felesége is apáca volt, mint ahogy megjegyzik a szerzetesek arról vitatkozva, hogy mi lesz Margit sorsa.

És jobb lesz maga Jancsi. Ő is belátja, hogy a királylánynak elhivatása van. De meg kell értenie azt is, hogy e hivatást betöltve lehet Margit az övé. A két teremtés meglátja a másikban az érzelmileg neki rendeltetett embert, de egymásé csak Istenen keresztül lehetnek, Isten közvetítésével. A kislány Margit édes kisfiúnak nevezi Jancsit, mikor azt kéri, dobja vissza neki a labdát; némi kacérsággal hajába tűz egy virágot Jancsi előtt. De egyre inkább a láthatatlanság homályába vész, ott van valahol egy függöny mögött, ott térdel az oltár előtt, s alig látni belőle egy halvány vonást; ugyanakkor egyre inkább a fiúé is, mint ahogy egyre inkább az országé. Ezt Jancsi fráter megérti. Neki is megdobbant a szíve, mikor először látta a viruló kislányt a szigetre jönni; elbámulva nézte, mikor labdázott, figyelte hangját, kereste arcát a függöny mögött. És megtudta: akkor lehet az övé, ha Istené lesz. Szinte kétségbeesetten kérdezi társaitól, hogy ugye apáca lesz a királylány, nem pedig a cseh Ottokár felesége. Ehhez persze neki meg kellett tanulnia azt a leckét, mely szerint az ember „Isten lehelete”, és hogy „addig élünk ezen a földön, amíg tisztára nem érezzük, hogy mikor azt mondom, *én*, az nem a test”. Eddig a pontig teljesen nem jut el, nem is juthat. Nem véletlen, hogy aki őt erre tanítja, az maga vívódó, elbukó és fölemelkedő fráter, Ábris.

Margit és Jancsi lelki találkozása szükségszerűen ima által következik be. De ebben a találkozásban ott van mindkettejük vágya: a fiú keresi az alkal-

mat, hogy láthassa a lányt, Margit pedig éppen őt kéri meg arra, hogy új Szent Ferenc imát adjon nekik, „súlyos nyavalyákról szólót”. E pillanatot így jeleníti meg Gárdonyi:

„Margit akkor hozzáfordult:

– Írd le nekem, jó fráter. Jézus nevére kérek!

– Leírom – rebegette Jancsi.

És áhítatosan pillantott Margitra.

A királylány bársonyos fehér arcán gyöngye pirosságot látott. Hosszúpillás fekete szeme nyugodtan nézett az ő szemébe. Olyan volt éppen, mint az álombeli parasztlány.”

Azt hiszem, a világirodalom egyik legszebben megírt találkozása. Benne van a szerelem és a kétség, a kapcsolat és az elérhetetlenség, az áhítat és a való élet álma. Margit itt egyszerre földi és égi nő, s mindkettőt Jancsi szemével látjuk. Nem tudja, valóban elpirult-e Margit, de az világos, hogy nyugodtan tekint a fiúra, aki érzékeli a lány szemének szépségét. Amit a jelenet nekik és nekünk mond: Margit a helyzet megértésében már többet tud Jancsinál. A fiú ezt csak a regény végén tudja átélni, mikor már emberi, földi érzéseit is kinyilváníthatja. Ezért tesz Margitra liliomot. De olyan liliomot, melynek kelyhébe liliom- és rózsaillatot öntött, a tisztaság és a földi szerelem illatát. Benn a templomban, hiszen mindketten a megbocsátó Isten rabjai. De sírni csak kinn, a kapuban lehet. Hiszen ott van a reménye egy újabb életnek, melyet már csak neki, a gyarlóbb embernek kell átélnie. A regény elején még Mária-üveget lopott, ez mardosta, de a reinkarnációban hívő szerzetestől megtudta: a reinkarnáció célja a folyamatos tökéletesedés, és Margit már tökéletes volt, „Isten lilioma”. Az a nő, aki az embert jobbá teszi, aki felemeli, nem pedig elbotoltatja, mint a többi, akiről Ábris beszélt, a nőket „ember-kígyónak” aposztrofálva.

Emellett az *Isten rabjai* olvasmányos történelmi regény is; itt hasznosítja mindazt Gárdonyi, amit az előző művekben kimunkált. Pontos a korrajz, nagy ismeretanyagot tartalmaz a regény, de egy pillanatig nem érzi az olvasó, hogy tanítják. A leírásokat, a szokások megismertetését, a műveltséganyagot úgy építi be, hogy a cselekmény részét képezik. Például a Margit-szigeti kolostort úgy ismerjük meg, hogy a gyerek Jancsi felfedező körútra indul, s az ő szemével látjuk, miként épül a templom, a konyha, hogyan tervezik meg a kertet, melyet majd Julis néninek, a gyerek anyjának kell megcsinálnia. A szokásokra egyrészt tanítják Jancsit, elmondják, mit mikor kell csinálnia, hogyan kell véniát tennie, másrészt pedig a cselekmény során is sok mindenről szó esik: ellenőrzi a prior az

apáca kolostort, betegeket látogat az orvos-barát, vitatkoznak, mi jobb: a világi vagy a papi élet. Érdekes, hogy a szokásokat Julis néni szemével is megismerjük, aki lelkesedve beszél Margit fejlődéséről, például arról, hogyan tud a kislány olvasni. Művészi szempontból tehát meg lehet köcskázni, az eddigi korszak szintézise a regény. És le is zár egy időszakot Gárdonyi életében és pályáján.

Sulyok Bernadett

A SZENT, A KÍSÉRTÉS ÉS AZ EKSZTÁZIS

(Kodolányi János: Boldog Margit)

„Ha Isten mindenható, ha Jézus megszületett s meghalt az emberek üdvéért, miért nincs vége már a világ végtelen nyomorúságának? Miért nem érkezik el Isten országa a Siralom völgyében? Nyilván azért, mert azoknak, akik a világ javáért könyörögnek, nincs még elég érdemük Istennél.”

(Kodolányi János: Boldog Margit)

A huszadik század magyar irodalmának egyik méltatlanul háttérbe szorított elbeszélőjének *Boldog Margit* című regénye pedig a tatárjárás kora és Margit jellemének alakulása képes megszólítani a mai befogadót. Elemzésemben segítségül hívom a mítoszkritika interpretációs módszerét. A regény témája, egy leány szentté válása. Így szinte felkínálja ezt a megközelítési módot.

A REGÉNY MAKROSTRUKTÚRÁJA

A) A TÉR ÉS AZ IDŐ SAJÁTOSSÁGAI

A bevezető és a befejező jelenet keretbe foglalja a művet, hangsúlyosak, szimbolikus jelentőségűek. Kezdőállapot a kislány Margit nyugós ébredése, míg környezete, illetve Katerina soror mosolyog. A regény végállapota: most a sororok sírnak, míg Margit eltávozása e világból boldog, a beteljes-

dést jelenti. Az ellentét szövegszervező ereje a szerkezet egészére kiterjed. A külső, világi élet, valamint a gyarló emberi természet szemben áll a keresztény önfeláldozás és erkölcs eszméjével. A főhős célja a keresztény morál és életvitel minél tökéletesebb megvalósítása, de ebben környezete folyton gátolja.

A regény három részből áll, ami utalhat a Szentháromságra, Margit egész életében az Istennel való misztikus eggyéválásra törekszik. Az első rész Veszprémben játszódik a Szent Katerina-klastromban, Margit kilenc év körüli kislány, ez az egység az első áldozáshoz járulásával zárul. A második és a harmadik rész története a boldogasszony-szigeti kolostorban zajlik, végigkíséri Margitot kamaszkorától egészen a haláláig, ami huszonkilenc éves korában következik be. Az első két részben a narrátor gyermekéveit és serdülését beszéli el, a királylány-apáca folyton konfliktusba kerül környezetével és próbatételeket kell kiállnia. Ezek az egységek dinamikusabbak és mozgalmasabbak, mint a harmadik rész, ami sok állóképet vonultat fel, az apácák életének lezártságát érzékelteti.

A történet zárt térben játszódik, Margit alig hagyja el a két említett zárda falait. Kisgyermekkorát az ő visszaemlékezéséből és Olimpiádisz, a dajkája elbeszélése nyomán ismerjük meg. Mindössze az új kolostorba költözéskor kerül ki a külvilágba, majd amikor az öccse halála után apját meglátogatja Budán. Két helyszínen tárulnak fel egy viszonylag hosszú időszak, húsz esztendő történései. A szűk külső térnek és a terjedelmes időnek ez a kombinációja a lelki élet elsőrendűvé válását teszi lehetővé. Megnyitja az utat az ábrándozások, a látomások, a lelki konfliktusok ábrázolása előtt. A klastrom közössége is állandóságot mutat, a szereplők szinte végig azonosak, a jellemek inkább statikusok mint változóak, habár előfordulnak átalakulások a magatartásban, a személyiségben.

A REGÉNY KÖZÉPKORI VILÁGKÉPE – DÉMONIKUS SZIMBOLIKA

„A világot olyasképpen képzeltek, mint a jón természetfilozófusok: a Föld kerek tányér, végtelen tengerek övezik, s hogy a tengeren túl mi van, az már bizonytalan.” Így ismerteti az akkori világelképzelést Kovács Kálmán a regényről írott tanulmányában.

Northrop Frye már korábban idézett mitopoétikai művének második esszéje a szimbólumok elméletéről szól. A szimbólumot az archetípus átfogóbb kategóriájához sorolja. „Az archetípusok asszociatív nyalábok”, két fő fajtájuk a kulturális archetípus, mint például a kereszt, és a konvencionális

asszociációk, például a fehér színt a tisztasággal társítjuk. Leszögezi, hogy nincsenek szükségszerű asszociációk, amelyek állandóak és változatlanok lennének.

A kanadai irodalomtudós a démonikus szimbolika tartozékai közé számítja a pokol, az ördög megjelenési formáit, ami a metamorfózis révén számtalan alakot fölvehet. Margit mindent és mindenkit, aki Istentől és az égi szférától elvonja, a Gonosz incselkedésének tart. Ezek feltérképezésénél felhasználom Csapó Julianna szövegolvasatát, aki mind az égi, mind a földi, mind az alvilági jelenségeket számba vette.

A középkor pokolkultusza erősen áthatja a szereplőket, az örök bűnhődés helyét úgy képzelik el, hogy a vulkánok járatai vezetnek oda, s ha túlfűtik az ördögök a poklot, akkor a lángok kicsapnak a lyukon.

Csapó Julianna egy olyan hasonlatréteget fejt fel, melyben állatok és növények szerepelnek, a különböző szférák küzdelmét érzékeltetve. A rossz, az emberi gyarlóság megtestesülhet kecske, borjú, kutya, macska, ló, bika és disznó képében.

Amikor Margit leforrázza Zsuzsi néni kezét, majd büntudattól hajtva megharapja a saját kezét, dajkája az „ördög” cselekedetét látja az esetben. Am Virág, az egyik leánytársa kiosztja Margitot: „rémültödben megrágod a kezed, jön Olimpiádisz soror, osztán majd csudát lát benne.”

A középkori emberek naivságát mutatja, hogy minden bajt, betegséget, amit nem értettek, nem tudtak megmagyarázni, az ördög művének gondoltak. Így mikor Margit gyermekként derekára köti dajkája ciliciumát, és természetesen nem bírja fájdalom nélkül viselni, mindenki a Gonosz rontását látja szenvedő arckifejezésében. Ezúttal Olimpiádisz nyugtatja meg a többieket: „A ciliciom öl téged, verágocskám”. Amint a kislány mestere cellájában várakozik, eszébe jut annak intése egy legyet látván: „Ördög légy képében is megkésértheti az embört.” A fekete bakkecske, amivel Ancilla sorort becsapják, szintén a bűn jelképe.

A királyleány úgy érzi, miután dajkája lánya, Erzsébet megérkezett, hogy az nem szereti már. A családjá is hiányzik, s gyermektársai között sem találja a helyét. A magány, a féltékenység és a megkeseredés borzalmas látomást robbant ki benne: a pokol képét látja, fortyogó üstökben fő az egész kolostor, még apja és anyja is.

A veszprémi zárdába látogató Sára asszony a farkasok rémtetteiről mesél, a vadállatok gyermekeket, sőt felnőtt embereket raboltak a télen; a farkas hagyományosan a Gonosz állata. Kormos, a klastrom kiskutyája fekete; a keresztény szimbolikában a fekete kutya a hitetlenséget jelképezi. Margit nagyon szereti a jószágot, ez az érzés annyiban tekinthető az ördög cselve-

tésének, hogy később maga tartja a Gonosz csábításának, ha valakihez, valamihez túlzottan kötődik.

Az egyik esti felolvasás egy Örszébet nevű leányról szól, akit jegyese képeében szállt meg az ördög. A történet hallatára egy ifjú novícia, Benedicta, akinek a vőlegénye, Ákos ör a tatárok elleni harcban esett el, a felolvasó soror kezéből kitépte a kódexet, és „tiporta, rúgta, mint a megvadult bika”. A valószínűleg epilepsziás rohamot kapott lánytól egyedül Margit nem riadt meg, kezét a karjára tette, és lecsillapította. A veszély elmúltával értette meg: „szemtől szemben állott a Pokolbélivel... Benedictát is a jegyes utáni vágy búsította, Ákos ör képeében szállta meg az ördög.” Tehát a szerelmet és a szerelem utáni vágyat a Sátán munkálkodásaként nézte. Később a betegházban fekvő Benedictán Anselmus atya elvégezte az ördögűzés szertartásait. A leány hónapok múlva épült fel teljesen levertségéből.

A következő évben Margit az első áldozásra készül. Olimpiádisz sororral a halálról elmélkednek, a kiráylány elfelejti halálfélelmében dajkája egykori intését a léggel kapcsolatban. „Gyenge kis hang siránkozott benne: nem, nem, nem... nem akarom! Mint a légy, melynek keserves zümmögését itt hallgatta egyszer ebben a cellában, szűkölt benn a rémület.” Olimpiádisz arra tanítja védencét, hogy meg kell tagadni azt, mi halandó, s azt kell megragadni, mi örökkévaló. Vagyis annak kell élni, amin nem fog a halál hatalma.

Anselmus fráter közismert története, amit már számtalanszor elbeszél a sororoknak, a bor általi megkísértésről szól. Egy ízben a sok bortól aludt el imádság közben, erre kiöntötte a maradékot az ablakon, „a korsót összetörte, s azóta nem incselkedik vele a Pokolbéli.” Más alkalommal az ördög kenyér képebe bújtt, böjti fogadalma megszegésére ingerelte, de a barát ellenállt. Ezek a történetek a középkori hitvilág bemutatását szolgálják, hiteles atmoszférát teremtenek Margit alakja köré. Csenge, az egyik gyereklány megfigyelései nyomán Anselmus frátert és Aquinata sorort mindenki árgus szemekkel vizslatja, észreveszik a köztük támadt vonzalmat, bár erről ők szót sem ejtenek, csak zavartan köhécselnek. „De mégis, a pokolbéli kísértő ott incselkedett körülöttük”. Az elbeszélő nyitva hagyja a csábítás kifejtését, annyi közöl, hogy a Nyulak szigeti zárdába sem Anselmus atya, sem Aquinata soror nem tart az apáccal.

A második részben Margitnak a testiségből fakadó kísértések egész garadájával kell szembenéznie. Első kísértő álmában Benedicta novícia képeében zaklatja a Gonosz, az ő csókjaitól riad fel. Margit retteg az emberi nemmel való végzetes azonosságától. Reggel „egy nagy, sötét, vastag éjszakai pillangót” talál cellájában, melynek még a vére is fekete, azt gondolja, az ördög ezúttal pávaszemes pillangóként próbálkozott nála.

Egy őszi éjjelen újra előveszi Margitot az érzéki sóvárgás: „Fájó feszülés égett a mellében, nehezen lélegzett, szíve sajgott, mintha megint beleütötték volna a tompa hegyű, láthatatlan kést. Ördög kése ez.” Reggelre kelvén nagy változást észlel testén, Olimpiádisz világosítja fel, hogy most már nagylány. Margit lázadozik e természeti törvény ellen, gondolkodásmódja szerint vereséget szenvedett: „Hát hiába akart olyan lenni, mint Isten szentjei, hiába királyleány... Olyan tisztátalan asszonyi állat, mint a többi.” Ám mindig rátalál az újrakezdés tartalékerőire, most válik igazán fontossá, hogy legyőzze önnön testét. Szembeszáll mindenkivel, aki könnyíteni akar dolgain.

Egyik este két asszony egy fiúgyermeket hoz hordágyon, akinek a lábai össze vannak zsugorodva. Péterfia Istefán a klostrom kórházába kerül Margit kérésére. A sororok mind örvendeznek, csak Benedicta fogadja mogorván. „Szép, gömbölyded arcán kellemetlen sértődöttség, irigység sötétlett”. Számon kéri Margitot, hogy másként szereti a fiút, mint a többi beteget. Erre Margit felteszi a leleplező kérdést Benedictának: „S vajon mért késérte ördög álmomban éppen a te képedben!” A novícia elpirul, majd azt javasolja, vizsgálja meg lelkét a cellájában este, s rá fog jönni, hogy hazudik: „Én már megvizsgálám az enyémet. És tudom, hogy bínös valék.” Amint elballag, Margit töprengve néz utána: „Tám igaza vagyon.” A Gonosz tehát képes az embert a jócselekedetein keresztül is megkísérteni, ha valakit ápol és gondoz.

Benedicta és Alexandria azt javasolja, hogy pusztítsák el a fekete macska kölykeit, ami hisztérikus tiltakozást vált ki a többiekből. Még Margit is azt kívánja, hogy bár büntetné meg őket az Isten kegyetlenségükért. Álmában az anyamacska és a kölykök felugranak az ágyára, s dorombolva-nyalogatva hízelegnek neki. A macska férfivá változik, s a leány felismeri: „Te a gonosz lélek vagy!” Ez a büntetése, mert neheztelt Benedictára és Alexandriára. A flagellum ellenszeréhez nyúl.

Margit az új priorissza, Olimpiádisz beiktatásának estéjén tudja meg, hogy a cseh király őt kéri feleségül apjától. A novícia szembeölydál szülei-vel, az egyház és a kolostor érdekeivel, külpolitikai szempontokkal. Mindenki őt hibáztatja, de vádolják a provinciális és a priorisszát is az elhibázott nevelésért. A leány teste-lelke tiltakozik a terv ellen, s megkeseredettsége mindenkiben ellenséget lát. „Úgy érezte, ördögök gyülekezésében ül, csak lesik az alkalmas pillanatot, hogy a nehezen felépített épületet, lelke tisztaságának és tökéletességének hófehér épületét romba döntsék.” Tehát egész környező világa a Gonoszé, amennyiben el akarja őt tántorítani szándékától, hogy Krisztus menyasszonya legyen.

Újabb próbatételt egyik ápolta, az öreg Erzsébet soror halála jelent. Megpróbálja legyőzni halálfélelmét a holttest mellett virrasztván: „Tudta, hogy ez az a rém, amely legkönnyebben fellázítja a lelket Isten ellen. Ez az a titok, mely kísérletbe viszi a legerősebb hitet”. A kísértéseket általában önsanyargatás, vezeklés követi, ez alkalommal Isten megvilágosodással jutalmazza, feltárul előtte minden titok. Így kapcsolódik életében szükségszerűen össze az alvilági és az égi szféra.

Az apácák egyik neveltje, Margaréta hercegisasszony abban leli örömét, hogy rémítgeti a sororokat. Margit szöges ciliciumát is felfedezi, amit a királylány csütörtöktől vasárnapig szokott viselni, mindenkinek elpanaszolja, hogy a szöveg öv megszurta a kezét. „Margit egyszer csak arra ébredt, hogy fél ettől a kislánytól, és szíve mélyéből kívánja, bár vinnék el innét.” De rajtakapva magán bűnén, még több aszkézist ír elő magának. Bátyja gyermeke, a kis Erzsébet iránt érzett anyai szeretetét is aggályosan szemléli. Megfordul a fejében: „ha neki ilyen lánykája lenn.” Beleborzong, hogy az ördög ártatlan gyermek képében környékezi meg.

Élete legnagyobb megpróbáltatása a családi viszály atyja és bátyja között. A harc a kolostor lakóit is megosztja, Margit pedig elhatározza, testi mivoltában töri meg „ördög hatalmát.”

Öccse halálhírére Margit elhagyja a zárdát, hogy meglátogassa édesapját budai palotájában. A profán világot teljes egészében a Gonosz hatalma alatt állónak tartja. „Margit torkában rémület szorong, szaporán suttogja imádságait, szemét lehunyja, fejét lesüti... Ördög pedig kiveti szőrös hasát az alkonyatnak, szája szélesen vigyorog, torka röhög, vakarózik, és nagyokat ver a combjára. Szemérmetlenül kitarja tagjait a világ elé.” A külvilág Margit számára ismeretlen, ezért ijesztő, ezen felül szépségeivel elvonja őt Isten keresésétől. Az ördöggel való csatázás, ami legtöbbször tulajdonképpen természetének, ösztöneinek a megfékezése, környezetének a meggyőzése, végigkíséri az árpád-házi királylány egész életét. S Margit végül minden próbálkozásán győzedelmeskedik.

APOKALIPTIKUS SZIMBOLIKA

Frye elméletében az apokaliptikus képesség a démoni szféra ellentéte, ugyanúgy számtalan módon megnyilatkozhat, mint az alvilág. Itt nem korlátozhatjuk az embert két természetes elemére, a földre és a levegőre. A tűz az ember evilági élete fölötti szintet, a víz az élet alatti szintet – de nem ártó értelemben – képviseli.

Margit első furcsa dolga, amit később csodának magyaráznak, a kézforrázás epizódja. A lószőr-cilicium kipróbálásakor sem értik, mitől oly sápadt, s mért rángatja a derekát, nagy csődület támad körülötte. Csak Olimpiádisz tudja, hogy az övtől szenved, a többiek égi jelnek gondolják. A kislány zokogásának okát az egyik vacsoránál – éppen halott néniére gondol – szintén izgatottan találgatják. Margit meglepő válasza: „Csak úgy magamtól sírék, mert hallám a halált.” A felolvasás az élet és a halál párbeszédéről szól, a sorok mégis elcsodálkoznak, hogy csupán a nagy átélés rikkantja meg a lányt.

Margit egyre határozottabban utasítja el az új kappát, a konyhán mosogatni segít, majd nem akar mosdani. Tekintete mindig cellája kőkeresztjén pihen meg, ami szokássá változtat rendkívüli helyzeteket. Ha sokáig nézi a feszületet, nekilódul a képzelete, s áttemeli a látomások világába. „Konkrét szemlélet és beleélés – ez vezetett el a látomás képességének a megszerzéséhez. Imát imára halmoz, addig veti a véniákat (önsanyargató térdreborulási mód), míg a térde véres, dagadt nem lett, „s a könyöke olyan, mintha ló farkán hurcolták volna meg.” Ekkor tekintenek először szentként rá. Leánypajtásai mind bocsánatot kérnek tőle, még Alincsa is, aki sokáig kételkedett tettei őszinteségében. Egyedül Csenge marad engesztelhetetlen iránta, irigysége gyűlölködővé teszi.

A megszállott Benedicta lecsillapítása után válik világossá Margit számára, a Gonosszal szállt szembe. A térdeplőre roskad és imádkozik: „érezte, ahogy az Atya lehajol hozzá a magasból, a sötétségből, hóna alá nyúl, s emeli, emeli fel, magasra, a mennyezetig, azon is túl.” A betegházban lábadozó Benedicta arra kéri, hogy ő meghal, imádkozzék a koporsójánál. Margit válasza megijeszti: „Nem halsz meg hamar, Benedicta. Én hamarabb meghalok”. Ez a jóslat korai haláláról előrevetíti további önsanyargató cselekedeteinek mértéken felüli voltát.

Margit húsvét vasárnapján töredelmes gyónás után járul az első áldozáshoz, e nagyböjti időszakban ismerkedik a Mária-kultusszal, a planctust a misére jövő néppel együtt énekli. „S amikor az ostyát felényújtotta Anselmus fráter, úgy érezte, két erős kar lenyúl érte, megemeli s viszi, viszi fel, a magasba”. Margitnak szinte természetes képességévé vált a látomásba áthajlás.

A Nyulak szigeti klostromban Margit órákat tölt az egyházban, amikor senki sem tartózkodik ott, s megbővülten mered a hatalmas kőfeszületre, iszonyattal tölti el a keresztalál kínja.

Azon az őszön, amelyen nagylánnyá lett, Margit kitakarítja az udvar végén levő árnyékszéket. Ehhez a munkához, senkinek nem volt kedve, folyvást halogatták. Olimpiádisz megbotránkozva cipeli el onnan: „Hát az

hiszöd, disznóólban vagy, nem klastromban?” A bepiszkolt ruhájú leányt a fürdőházba vezeti, s tanácstalanul töpreng: „Mi lész, te? Szent lész avagy igön nagy bínös?” A sororok ismét izgatottan beszélnek róla, megoszlik a véleményük.

Margit hírneve túljut a klastromon, vasárnaponként egyre többen látogatják meg a közbenjárását kérve. A királylány mindenkit meghallgat, biztat, vigasztal. Odaadóan ápolja a beteget, köztük a beteg lábú Péterfia Istefánt, aki rajongva szereti: „Csak azt akarta, hogy Margit ott legyen mellette, s tegye a kezét a térdére... Erre legélesebb kínjai közepette is elmosolyodott, ragyogó bogárszemét, mint valami kiskutya, rászegezte Margitra, s úgy rázogatta a fejét, mintha közös titkuk lenne.” A kutya hűségszimbólum, a hasonlat a fiúcska ragaszkodását érzékelteti. Arról beszél, hogy majd feleségül veszi, de Margit szabadkozik, hogy ő apáca lesz. Istefán elmondja, hogyan szerzi vissza Batu úrtól Margit atyjának piros sátrát, s majd abban fognak lakni.

Olimpiádisz beszámol a királynénak, hogy Margit lőszőrörciliciumot visel, böjtnapokon egész éjszakákat átvirraszt, s a konyhán, a betegházban a legdurvább munkákat végzi. Mestere és édesanyja nem tehetnek egyebet, mint aggódnak és imádkoznak érte.

Kísértő álmát követően, amelyben a fekete macska férfivá változik, Margit horgas korbáccsal bünteti meg érzékeit. Az aszkézis eredménye a levitáció: „elvesztette a súlyát, a szűk cella falai kitárultak, a mennyezet eltűnt, s ringató, lüktető lebegésben emelkedett magasra a hideg kőkockákról.”

Jolent soror egyszer látta, hogy „Margit nem is állott a kövezenen, amikor imádkozott, hanem egy jó arasszal a pádimentum fölött lebegett.” Elena soror pedig azt vette észre a templomban, „hogy Margit feje fölött fehér égi fény villog.” Figyelmezteti is erre a novíciát. Margit boldogan emélmelkedik a fénysugárról: „ez az a tűz, mely az apostolok fejére leszállott pünkösöd napján... A Szentlélek égi tüze ez”. Margiton tehát láthatóvá válnak a szentek, boldogok attribútumai, Isten nyilvánvalóvá teszi, hogy kiválasztotta.

Amikor a cseh királlyal össze akarják házasítani, az egyik sorort megbízza, hogy a kertésszel készítessen egy sündisznó bőréből flagellumot, s ezzel a kegyetlen szerszámmal diszciplínáltatja magát. „Ilyen flagellumot senki sem használt a klastromban, a legkegyetlenebb korbács egy több ágú, horgas szíj volt.” A novícia Benedictát tartja a legmegfelelőbbnek a korbácsolás elvégzésére, akit elutasított rajongása agresszívvá tett: „addig verte, míg ki nem hullott kezéből a korbács. Akkor sírva térdelt mellé, könnyeivel áztatta mezítelen vállát, rajongva csókolta vérző sebeit.” Istefán könyörög Margitnak, hogy ne menjen a cseh királyhoz, a leányt még ez a kérés is kínozza.

Margit „lassanként észrevette, hogy már nem is ebben a világban él, jól-lehet minden gondolatát és figyelmét e világból való munkáknak, szegényeknek, betegeknek szentelte.” A reális érdekek láncolata nem az ő világa: „ha a valóságos világ földjére tette a lábát, már sülyedőben volt, már elszorította szívét a magány hideg fuvallata.” Ő csak a transzcendencia homályán át tudott ide visszapillantani.

Felavatása után Margit nem ölt új kappát, sem új véломot (fátylat), mindenféle posztókból foltozza meg viseltes köntösét, vagy használt véломot kér. Két ciliciumot hord: az egyik lószőrből és gyapjúból, a másik lófarokból és tehénfarokból készült. Fejét, ruháját ellepik a tetvek, aminek oka: „Fejét meg nem mosta, csak a kezét, arcát öblítette le. Lábát térdén felül víz sohasem érte.” Az árpád-házi királylány az aszkézissel jegyezte el magát.

Margit egy fazekat Csenge előtt kikap a tűzből, aki a versengés hiábavalóságán felbőszülve egy mocskos, vizes rongyot vág Margit arcába. „Ebben a gyors, váratlan pillanatban érezte, hogy Jézus, a szelíd vőlegény ott áll mellette, csendesén ránéz és mosolyog.” Az égi jegyes sorsában való osztozás boldogsággal és szelidséggel tölti el.

Csapó Julianna véleménye szerint az emberi test leírásai Krisztus megkínzott teste körül rendeződnek. Istefán, a beteg kisfiú bordái „Margitot Jézus Urunk bordáira emlékeztették.” Margit testi mivoltában is illeszkedik a vállalt eszmerendszerhez: „sovány vállából élesen ütött ki a vállperc karéja, bordái egytől-egyig látszottak”. A behunyt vagy ragyogó szem az elragadtatás jelzője. A lehajtott fej akár a lesütött szem az alázatosság szimbóluma. A templom nagy kőfeszületén az Üdvözítő „fejét jobb vállára hajtva, és szemét behunyva, homlokán a töviskorona vastag, éles tüskéivel koszorúzva” függ. Margitot révületben töltött pillanataiban láthatatlan karok emelik a magasba, ő pedig karjait szétterjesztve várja a lebegést.

A krisztusi közeg jegye a madár, ami az eget és a holtak égbe szállott lelkét jelképezi. Margitnak „madárszárnyként remegő keze” van, Benedicta „madár-Margitá”-nak becézgeti. Olimpiádisz „arnyverág”-nak, „verágocskám”-nak szólítja Margitot.

Csapó Julianna a regény színszimbolikáját részletesen elemzi, én néhány, az égi szférát jelző színre térek ki. A fehér lehet a megtisztulás, az újjászületés, a feltámadás színe is. Margit fehér teste gyakran kerül az elragadtatás állapotába. A cseh király elé készül a királylány fehérbe öltözik. Amikor Béla és István beháborújának vége, újra „látta a fehér szárnyú, szikrázó angyalok légióját, a lassan alálibegő, csillagos hajú Asszonyt és Jézus Úr szelíd, mosolygó arcát.” Leccapolja a szögekkel kivert vasövet derekáról, és szöges saruját ezután csak csütörtöktől vasárnapig viseli. Ahogy távolodik Margit a

földi világtól, úgy fokozódik fehérsége, mint fehér árnyék suhan a folyosókon.

Fekete színű a kolostori öltözék. Amikor Margitot felavatják, „megfeketézik”, akkor válik teljes egészében Jézus elkötelezettjévé; a fekete itt a világmegvetés, az áldozat szimbóluma.

A föld vonzatkörét a piros arc, az égiekhez való tartozást a vörös szem jellemzi. Így ritka kivétellel mindegyik apáca szemhéja veres. A szürke a holtak feltámadására, az újjászületésre emlékeztet. Margit elnyűtt fekete kappája szürkévé fakul, István és Béla viszálykodása idején „szürke árnyékhoz” hasonlatosan jár, arcát „szürkébe hajló sápadtság” lepi el.

Az alázat és szegénység színe a barna. Margit haja dióbarna, szemei barnák. A királyi család férfitagjai is így néznek ki. Benedictának „nehéz, barna haja van”, Istefán „göndör, világosbarna” hajú. Margit elgondolása szerint a gyermek Jézusnak „göndör, olajbarna” haja van. Az arany az utolsó stáció az égi világhoz való közeledésben, sőt maga az égi világ. Margit istenképzete a hatalmas úr a fényes várban.

Erzsébet soror halálakor Margitnak a tökéletes megvilágosodásban van része: „A felismerésnek ebben a csodálatos, váratlan, érthetetlen pillanatában látta, testi szemeivel „látta”, ki az Isten... életek milliói indultak ki tőle, és tértek vissza Hozzá, s Ő egyszerre látta a kezdetet, mely Benne volt, és a véget, mely Hozzá tért... olyan világos és tiszta volt, amilyen csak akkor lehet valami, ha égi értelem sugara tűz a lélekbe. Margitot élete utolsó szakaszában állandó ekstázis keríti hatalmába. „Hóhér nem gyűlölte oly hidegen áldozatát, ahogy ő a maga testi mivoltát. Nem maradt rejtve hidegen őrködő elméje előtt semmi, ami a test természetéből, vágyaiból, lázadó gyengeségéből támadt.” Az átszellemülés, az égi tűzből részesedés ára a földi szükségletek megtagadása.

Apja halála megérteti vele, „hogy a halál az utolsó lépés Istenhez.” Saját halála bekövetkezését tíz napra jósolja. Az agónia pillanatképei álomszerű, csendes önkívületben mutatják, amelyből néha a valóra réved: „úgy érzi, a test, mely annyiszor megtagadta szolgálatait, most széttágul, szétszóródik a végtelen térben, nem fáj semmi, nem kínozza szomjúság vagy éhség, fáradság vagy álom. Mintha a keze sem az ő keze lenne már, meg tudja ugyan emelni, de úgy tekint rá, mint valami idegen tárgyra... Jó így feküdni, szabadon, könnyen, szinte a magasságban lebegve, mintha ringató hullámok vinnék, emelnék egyre feljebb.” Végül a tizenharmadik napon egyesülhet jegyesével.

PÁZMÁNY PÉTER

1.

Hol lakott, honnan országolta egyházi alattvalóit és híveit Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek, legnagyobb katolikus írónk, „a magyar próza atyja”? – szoktuk kérdezni a vizsgázóktól konikviumokon. Többnyire úgy válaszolnak: Esztergomban!

Pedig nem ott, és nem onnan, hanem a Felföldön: Nagyszombatban és Pozsonyban, hiszen a Dunáig a töröké volt a Dunántúl, míg vissza nem foglalták Budát a keresztény hadak. Az esztergomi érsek csak a Királyi Magyarországon működhetett; annak is legnyugatibb szögletében, Bécshez közel. Nagyszombatot Pázmány atyánk az első sikeres magyar egyetemalapítással tette nevezetessé 1635-ben, Pozsony városának pedig az érseki palota majdani uraként is hűséges polgára volt. 1613-ban megjelent hatalmas hitvédelmi *Kalauzát* Pozsonyban adta ki, és egy év múlva, bizalmas hangú levél kíséretében, tiszteletpéldányt küldött belőle Pozsony város tanácsának; többek között azért, mert – amint írja – „azminémű kisdet ajándékot kegyelmetek eliben küldök, azt az kegyelmetek gondviselése bízott királyi fővárosban szerzettem és nyomtattam”.

Pozsony sokáig volt „királyi főváros”: 1514 és 1848 között itt székelt a kormány és a magyar országgyűlés. Trianon után, majd az önálló Szlovák állam létrejöttét követően Pozsony–Pressburg: Bratislava, a szlovákság fővárosa lesz. Amikor néhány éve a pozsonyi Magyar Kulturális Intézet Pázmány-konferenciájának résztvevője voltam, Koncsol László kalauzolt a város sűrűjében. Pázmány lakóhelyét tudakolom tőle. László barátom a szlovák köztársasági elnöknek otthont adó Grassalkovich palota mögé, egy másik palotára mutat: – Látod, ott lakott Pázmány Péter; majd az újabb időkben Meciar akkori miniszterelnök.

Azt már kevesebben tudják, hogy a pozsonyi érseki udvartartásnak Pázmány Sellyén elkészítette legapróbb részletekkel törődő, 27 pontba szedett napirendjét is. Intézkedik benne mindenről: alaposan kotorják ki a kéményeket; tiszták legyenek az abroszok; „az palotában vagy ebédlőházban”

mindig illendő kíséret legyen mellette; az inasok misén az érseki szék előtt sorakozzanak fel; aki levelet hoz, ne őt háborgassa, hanem az „comornikhoz igazittassék”; ha kocsikkal kísérik útjában, a prefektus már előtte való este ragasszon nevekkal teleírt cédulákat a szekerekre, hogy reggel ki-ki tudja, melyiken kell utaznia; a gyertyát, fáklyát tartó inasok kormossal, lánggal „meg ne sűtitsanak” kőfalat, grádicsot, oszlopokat...

Pázmány életművét is ilyen megtervezett, szoros illeszkedésű, a dolgok rendjét és összefüggéseit nagy pontossággal, rendíthetetlen hittel és szenvedélyes meggyőzőni akarással tisztázó-kodifikáló műalkotásnak látjuk. Amit írt, súlyra és kötetszámra is hatalmas: a századfordulón megjelent összkiadás tizenöt vaskos kötet, legalább harminchat kiló. De még a Pázmány életrajz és a pályakép is „megtervezett”-nek, elrendeltnek látszik: csupa helytállás, folytonos, hősies munka, magabiztosság, szédítő karrier, és az isteni igazság előtti alázat az utolsó szívdobbanásig.

Pázmány a Partium a protestáns szülőtte: az Alföld és Erdély kapujában, Váradon látta meg a napvilágot. Apja Bihar megye alispánja volt, a kisfiút csak 1583-ban katolizálták, minekutána megözvegyült apja katolikus aszszonyt vett feleségül. Az apa második házasságából Pázmánynak született egy féltestvére, akinek nevelésével ő törődött. Minden rokoni gyöngédségét erre a költő Zrínyivel egyidős Pázmány Miklósrá pazarolta: birtokot vett neki Morvaországban, külföldön taníttatta, s másik „gyámfiát”, Zrínyit ajánlotta neki példaképként. Pázmány Miklós becsben is tartotta a *Syrena* kötetet (verses Zrínyi-dicsőítést írt bele), de méltatlan lett mind nagybátyjához, mind a példaképhez. Semmirekellő peregrinus volt: párizsi divatszám-lái máig kifizetetlenek, Veszprém főkapitányaként sem vitézkedett.

Pázmány Péter

Pázmány Miklós
veszprémi kapitány

Pázmány Péter mintadiák volt, pályáján folyamatosan emelkedett. A kolozsvári jezsuita gimnáziumban tanult, 1587-ben belépett a rendbe. Krakkói, bécsi, római tanulmányok után filozófiatanár Grazban, majd gyóntató Kassán, Vágsellyén. 1616-tól esztergomi érsek (ehhez fel kellett menteni jezsuita fogadalma alól), egyszersmind főkancellár; II. Ferdinánd követe Rómában, az erdélyi fejedelemséggel folytatott tárgyalások sikeres lebonyolítója. A pozsonyi Szent Márton-katedrálisban nyugszik; kriptája azonban a templom elé vezetett autóút statikai következményei miatt nem látogatható. Neve az 1950-es években lekerült az ország első egyetemének homlokzatáról, szobrát Budapest VIII. kerületébe, a mai vigalmi negyedbe száműzték. A Pázmány Péter nevet a piliscsabai katolikus egyetem – úgy is, mint a Teológiai Kar jogutóda – viszi tovább.

Csak tizennyolc éves koráig élt szülőföldjén, ám egy pillanatra sem feledte. A *csósz*t mindig így mondta-írta: *kerülő* (így tanulta meg ezt a szót bihari szülőfalujában ennek a portrénak a rajzolója is). Bihar kétnyelvűségéről ugyancsak maradt emléke Pázmánynak: az *Imádságoskönyv* (1606) egy román közmondást idéz. Az ifjú Kemény Jánossal (a későbbi erdélyi fejedelemmel) többször beszélgetett Erdélyről. A császár meghitt bizalmasa, a kancellár-bíboros nem hagyott kétséget véleménye felől: „tekintetünk [...] csak addig durál [van tekintélyünk] az német nemzet előtt, míglén Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni.” Amikor Kemény hazahívná és visszatértené, ily bölcsen válaszol heves természetű földijének: „Hazádnak is pedig, ki nékem is hazám, ott lakva kevesebbet használhatnék.” Negyven év távolából még szebb vallomásban fordult „édes nevelő hazájához”, „az böcsületes Bihar vármegyéhez”, mondván: „Soha azolta [...] feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat [...] megköszönjem”. Ez a líraiság, ez a tárgyvaló azonosulás tűnik fel a Kempis-fordításban is (*Krisztus követéséről*, 1624). Pázmány magyar Kempise prózáírásának csúcsa; valóban „oly kedvesen folyik, mintha először magyar embertül, magyarul iratott volna”. Csupa emelkedettség, nyelvi tökély: „Jézusnak nemes szerelme nagy dolgok cselekedetire izgat, és a tekéletességnek szomjúhözására szünetlen ébreszt. A szeretet *fel* igyekezik, és a földi dolgoktól meg nem tartóztatik.” A Bihar-szerelem megvallása *lefelé* igyekvő; a stiliszta Pázmány ezt is remekül csinálja; a partiumi városkák, falvak földműves-állattartó népének fordulataival él: „mészárszékre” vitt, „szarván kötött ökör”, „kerékvágás útja”, „esztrengára [vesszőből font akolba] hajtott juh”, „setét estve egy csaplárnak két pint bor árát” leszámoló tőzsér... Arany nagyszalontai *Toldjának* tájrealizmusa, népismerete nincs is olyan messze innen.

A pályakezdő Pázmány kíméletlen „harcoló írásokkal” tette ismertté nevét. Első renden az evangélikusok és a kálvinisták magyarországi reprezentánsainak vitairataival „vívott bajt”, de magát Luthert s Kálvint is cáfolta. Hidvédő harcolóknak, egyházépítésnek szentelt pályafutása megszakítatlan hősi küzdelem. Kötelességéként vallotta, hogy „mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal vitézkedjünk” (*Kalauz*); egész földi életét úgy fogta fel: „oly vitézkedés, melyben az örök életért és a tökéletes erkölcsökért szüntelen bajt vívunk”; „Consummatum est, végbevitetett harcolásunk” – heroi-zálta a megfeszített Krisztus kínszenvedését és halálát (*Prédikációk*). Akár-csak Zrínyi a maga *Feszület*-hymuszában: „Bajt víttál, harcoltál halállal vité-zül.” Pázmány és Zrínyi heroikus, küzdő életfelfogása csak céljait tekintve különbözik egymástól. A vallási kérdésekben toleráns Zrínyi „szép hierar-chiá”-nak látja a vallást. Pázmány az egyetlen igaz katolikus vallás védelm-zője, noha maga is támogatja, hogy a protestánsok vallásszabadságot kapjanak. Az ő korában persze még „nem beszélhetünk mai értelemben vett ökumenizmusról. Akkor a katolikusok és a protestánsok egyaránt relativizmusnak vették volna az ökumenét, a dialóguskeresést, a vallási türelmet.” (Szabó Ferenc)

A címváltozatokkal megjelent, folyton bővülő, alakuló, legnagyobb szabású Pázmány-mű, a *Kalauz* három kiadása az újabb kutatások szerint „sok ezer stílári változtatást” mutat: „az elébb kibocsátott könyveim részeit mostani írásomban alkalmas helyekre rendelem [...] és tetszésem szerint megjobbítom, megrövidítem, megtöldöm, ahol helyesnek alítom [vélem] lenni. Sőt [...] sokszor világosb értelemmel, jobb renddel, ékeőbb szólással, újabb bizonyságokkal hosszabbítom vagy rövidítem írásomat.” Örök szerzői magatartás: ki nem ezt teszi, ha teheti? Ezt az eljárásmodot Hargittay Emil a 2000. évi hasonmás kiadásban az *Előljáró levél* szép bekezdésével szemlélteti: „Új találmányokat és magam fejből költött dolgokat tőlem senki ne várjon. [...] Azért igyekeztem azon, hogy a régiek nyomából ki ne lépjem: hanem az ő fegyverházokból vegyek diadalmas kardokat, melyekkel a régi tévelygések nyak szakasztattott.” Azt is mutatja ez az izmos mondat, mennyire innen esik Pázmány „mérsékelt barokkja” Rimayék végletes manierista concettóitól. Az író és vitázó Pázmány meggyőzni akar: eszköze és célja a velős, világos, szemléletes magyarság.

Pázmány, mint „a magyar próza atyja és törvényhozója” (Kosztolányi) élete utolsó nagy vállalkozásában, évtizedeken át elmondott *Prédikációi* gyűjteményében (csak kinyomtatásuk három évig tartott) szónoki és elbeszélő ereje teljében mutatkozik. Megrendítő utószót ír hozzá: „Szándékom vala, hogy még egynéhány prédikációt kiterjesszek, melyek üszögében [kezdeményként] vannak írásim közt. [...] De mivel ez a könyv felettébb öreg-

bedett [nagyobb lett] és romlott egészségem derék munkámra alkalmatlanná változott, itt végzem prédikációimat. Henem amit Karácson napján sok és nehéz akadozással, sőt, félbeszakasztással prédikáltam utószor Nagyszombatban, 1635. év végén, mivel készen vagyok, ki hagyom nyomtatni. Alítom [hiszem], hogy ez lesz en végén a negyven esztendőül fogva való prédikálásomnak, mert mellyem fulladási, hurútok és belső szelek szagatási, emlékezésem fogyatkozási, fogaim kihullási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben, alkalmatlanná tettek a prédikálásra.”

Pázmány a *Prédikációk* megjelenése (1636) után egy évvel meghal. A végpontról vizatekintve, életének eseményei és az élmények tanulságosan kibonthatók szentbeszédeiből. Szuggesztíven vizionálja „anyánk” terhességét és magát a születést: „Tíz hónapig egy setét, bűdös rejtekbe, egy ganajos, rút tömlöcbe rekesztetünk: melybe nem juthat semmi világosság sugára, semmi vigasztalás szózatja, semmi kedves ételek, italok vidámítása; hanem amit köldökén magához szíhat anyja véreből, azon sínlődik és nevededik a gyermek. Ebből a tömlöcből kiköltözésünk, azaz születésünk *anyánk* szagatásával, halálos fájdalommal és gyakran halálával szokott lenni. Nem elég, hogy szünetlen nehézségeket, fájdalmakat, ájulásokat, nyughatatlanságokat szerzünk terhességben szülénknek: hanem mint viperák, megöljük, vagy holt számban hagyjuk születésünkkel.” Országát és szülőhelyét a Boldogasszony patronátusa alatt látja: „Azért szem előtt viselvén, hogy abban az országban lakom, melynek oltalmazó asszonyává rendelte Szent István király Boldogasszonyt, és halála óráján testamentomban hadta nemzetünknek asszonyunk tiszteletit, kire nézve a mái napig költőpéNZünkön a Boldogasszony képe körül ama szedett bötökkel: *Patrona Hungariae*, Magyarország Asszonyának valljuk a Szent Szüzet; megemlékeZvén arról is, hogy Váradon lettem e világra, mely várast Asszonyunk hagyásából épített és Boldogasszony templomával ékesített Szent László király.”

Pázmány ifjúkorának nagy élménye Itália. „Az mezitelen Jézusnak szent kezeit ama alacsony kőoszlopnak vaskarikájához kötötték, melyeket Rómában láttunk.” Ez a római Santa Prasede-templom, a Santa Maria Maggiore mellett. Itáliára vallhat az a szakszerűség is, ahogy előadja a festő és a szobrász munkálkodását: „mikor a képíró és képfaragó valakinek ábrázatjára hasonló képet akar csinálni, különböző módon viszik azt véghez. A képíró és a gippsal [gipsszel] munkálkodó el nem vészen és ki nem metél a vászonból vagy deszkából, melyen akar ábrázni valamit; hanem inkább a festéket és gipsot reá rakogatja festőecsetével; a képfaragó pedig a kőhöz vagy tőkéhez [fatörzsdarabhoz] semmit nem

ád, hanem inkább együnnen is, másunnan is addig metéli és faragja darabcsáit, míg ábrázat nem tetszik raja.”

De nemcsak ilyen előkelő helyeken van otthon Pázmány Péter. A *Kalauz* tanúsága szerint a halpiacon is megfordult, mindenesetre kézbe vett egy különös halteremtményt: „Csudára méltó [...] a torpedó nevű tengeri hal, melyet, ha kezedbe vészesz, megalutja [elzsibbasztja] karodat, *mint magunk próbálva láttuk*. De ama kis halacska is, mely (úgymond Szent Basilius) az isteni hatalomnak bizonyos tanítója: ezt [...] *remorának* nevezik, melynek oly ereje vagy on, hogy [...] ez a kis halacska” hozzátapad a sebesen haladó hajóhoz, és „úgy megköti és megálatlja, mintha erős kőszálhoz ragadt volna”. A remora ismert hiedelem volt Nógrádban is. Rimay János erre a csodahalacska-ra céloz *Kátai Mária-Magdolna* nevére írt versében: „Mint habzó tengeren / Mely veszett gálya úsz, / Kit nem igazgathat sem kormány, kalaúz, / Csak szél hajtogatja, / *S egy hal is félrehűz*.” A remora halacska Pázmány *Kalauzában* példázat Isten hatalmára. A *Kalauz* „Első könyve” ugyanis minden felekezet számára egyformán fontos kérdést világosít meg hatásosan: Isten létének bizonyosságát tárgyalja a teremtmények tökéletességének számbavételével, mert tökéletes teremtésre csak Isten képes. Az istenérvek Pázmány elősorolta „metszett pecsétí” az ő előadásában költészettel érnek fel. Egyik megkapóbb, mint a másik: az Úr markába szorított tenger hánykódása (vö. Zrínyi zseniális tömörítésével: „Hon az Észak-tenger magában küszködik”); a zabszalma és „térdecskéi”; a búzafej „hegyes kalászainak kopjái”; a kised hangyák fáradhatatlan gondviselése; a méhek bölcs rendtartása. Ennek az istenérvpéldatárnak van összefüggő kortársi párhuzama is: Apáczai Csere Jánosé, de teológia nélkül. A *Magyar encyclopaedia* legolvashatóbb biológiai fejezete nem kevésbé érdekes, de Pázmány bölcséleti tágasságához, áhítatának mélységéhez képest csak tanító-szóra-koztató. (Isten „metszett pecsétje” egy búzaszemen? Igen, a Teremtés nyoma mutatkozik a tökéletességben. Esztáron, az én Váradhoz közeli szülőhelyemen jegyezte fel Zsupos Zoltán néprajzkutató ezt a hiedelmet: „Jézusnak a búzaszemen is rajta van az arcképe.”)

A régiek jobbára hitték mindazt, amit tudós forrásaikban leltek és magyarul összefoglaltak, lett légyen szó drasztikus ördöghiedelemről vagy élettani csodabogarakról. Pázmány óvatosabb: ő csak *olvasta* valakinél, amit az ördögtől fajzott Lutherről ír: „Azt írják, hogy az ördög hált lidérc módra a Luther anyjával, és hogy annak csinálmánya és fajzása, mert noha az ördögnek fajzásra való ereje és természeti nincsen ő magától, de az férfiúi

magot ördögi mesterséggel az asszonyi emberbe öntvén, az fajzásnak eszközi lehet és alkotója.”* Ami benne volt és benne maradt a *Kalauz*-ban, azon is felkapjuk fejünket: Lutherről feljegyezték: többször és közelb hál ővéle az ördög, hogysen az ő Katusa.

Másutt azt mondja [Luther], hogy minden éjjel mihent felserken [...], akkor egyet jót szalasztok a zsák fenekén [fingom egyet], és azzal kergetem el a sátánt. Néha pedig, úgymond, mikor felserkenek, és felettébb szorongattatom az ördög bizonyásigitul, azt mondom néki: Csókold meg az alsó pofámat [fenekemet], mert Isten nem haragszik reám, amint te csácsogod. Ha ez sem használ, azt mondom néki: Édes ördögöm, értem az én bűneim lajstromát, de vagyon oly bűnöm is, melyet kihadtál: a lomposba [nadrágba] szartam volt egyszer, írd fel azt is a többihez. [...] Egyebeket is arra tanít Luther, hogy midőn az ördög kísérti, csak azt feleljék neki: Jó ördög, nyald meg az alfelemet.”

Luthernek ördögi balálárul Pázmánynál két történetet is olvashatunk. „Efélé sok tréfák után lefeküvék Luther, és éjfél után halva találtaték, a szája félrefordulva.” Milyen hiteles nyomaték ez a félrefordult száj. Grazban az öreg Greinberger kancellárius beszélt el a fiatal Pázmánynak, hogy „Halála előtt való nap, mikor a herceggel vígan laknék Luther ebéd felett, egy nagy komondor lépék be a palotába, melyet sem azelőtt, sem azután nem láttak. Ez mihent belépett, izzadni kezdett Luther, és azt mondotta: Ilyen hamar-e? És az asztaltul felkelvén hazament, és azon éjjel halva találtatott.”

Itt meg az „izzadni kezdett” és az „Ilyen hamar” az epikai nyomaték.

Mindaz, amit a *Prédikációkból* és a *Kalauz*-ból kiragadunk, nyilvánvalóan mai fogalmaink és ízlésünk szerint való. (A *Kalauz* „apologetikus-polemikus-dogmatikai mű” – nem elbeszélésfüzér.) A cél és a műfaj a XVII. században messzemenően más volt, figyelmünket mégis a személyes közlések és nyomatékositások, a kis „novellák”, az erőteljes nyelvi pontosság, a tudományos-teológiai tézisek közé vegyített természetes szerzői-elbeszélői jelenlét jelei kötik le.

Pázmány Péter istenáldotta abszolút író és elbeszélő. Mérjük oda büszkén kortársaihoz, mint Rimay tette Balassival: „Egy ígén többet nyom, mint más nagy rakás szón.”

*2001-ben Boris Becker német teniszcsillag hölgyéről kürtölt világgá a sajtó efféle „ördögi mesterséget”.

Pázmány nyelve érzelemmel, a kifejezés örömeivel telített, valóban „a szívnek teljes voltából szól”. Erről is van prédikáció-vallomása, *A nyelvnek vétkeirűk*. „Tagadhatatlan, hogy a nyelv [...] által jelentjük egymásnak gondolatunkat, tanácsunkat, igyekezetünket, szándékunkat. Mivel szüből [szívből] származik a szó: a nyelv a szünek csapja. Azért amivel szívünk bévelkedik, az foly nyelvünkre; és miképpen a nyelv szárazságán és égésén a szünek forróságát isméri az orvosok; úgy a nyelv szólásából tudhatjuk, mi vagyon emberben: mert amit szívünk akar, nyelvünk azt emlegeti. Nyelv nélkül tehát sem egymás között való nyájasságunk, sem egymástól való tanulásunk nem lehet.”

A nyelv ostor is: „senkit nem kímél; mindeneket csapdos, sebesít, kékít” – rágalmazhat, gyalázhat, hazudhat, sérthet. Vannak „a nyelv nyughatatlan gonoszágáról” bölcs helyek a Bibliában. „Erre nézve mondotta Elin, hogy ’teli szóval’: és mint a must, ha elszaggatja a hordót, ha léleklyuka nincsen, úgy szorogattatik ő is. Azért szólok, úgymond, hogy ki ne fakadjon az oldalamon.” A protestáns Bornemisza Péter is szerette ezt a citátumot, s abban egyek lehettek Pázmánnyal, hogy leírták, elpredikálták inkább, ami az oldalukon kifakadt volna.

Pázmány „nyelvgéniuszáról” a legszebb Pázmány-monográfiában Sík Sándor szólt hitellel: többek között „közmondásszerűségét” és ezzel rokon „kurta szentenciáit” emelte ki. Amit Sík „kurta szentenciáknak” mond, azok poétikailag definiálhatók: tömör bölcsességek, *adagiumok* (példabeszédek), formájuk a prózából kibontható *versiculus* (versecske). Sík a „bika alatt borjút keres” közmondás miatt idézi ezt: „Minap egy patvarkodó írásra akadék, ki még az bika alatt is borjút keres, és azt akarja, hogy vert vigyen veretlent.” Ebben két *versiculus* is van; a másodikat vélem archaikusabbnak:

Bika	Vert
Alatt	Vigyen
Borjút	Veretlent.
Keres	

Mindkettő rímtelen, az ősi alliteráló vers ritmusát őrzik. Már az *Öt levél* címmel átdolgozott Pázmány-vitairat előszavában található hasonló:

Szép
Szónak
Szárnyát
Nem
Szegik

Ez különösen szép. Ismerjük is belőle a Szép Szót mint folyóiratcímét. (József Attila kitalálhatta, de rálehetett Brisits Frigyes 1933. évi népszerű Pázmány-breviáriumban is.)

A nyelvnek vétkeiről írt Pázmány-prédikációban a „szónak szárnyát” párdarabja is megtalálható. „Mert a szók szárnyasok, és mint az elbocsátott madár, úgy a kimondott szó szabadjában röpi, és vissza nem hozhatik.” Ez szép és jó szóra, csúnyára és rosszra is rászabható. (A *szárny* már Platonnál társul a szóval: „a beszéd szent dolog és szárnya van”.)

A „Szép Szó”-s versiculust én az említett két helyről ismerem. De a „Vert / Vigyen / Veretlen”-nek két századon át vannak változatai. Az égbekiáltó, felháborító dolog kifejezésére használták: „Vak / Verességgel / Vert / Meg” (*Constantinus és Victoria*); „Csak / Mi / Vagyunk / Mind / Veretek, / Mind / Vesztések” (Zrínyi); „Vert / Viszen / Veretlent, / Agya, / Feje, / Töretlent” (Faludi). Pázmány ezeket aligha szótárakból tanulhatta: benne lehetettek nyelvi emlékezetében. Mindmáig használatosak, immár eloldva a magyar költői és közbeszédben.

A prózaíró Pázmány líraiságára, költészettel érintkező, áthévült prédikációhelyeire vessünk még pillantást. A Pázmány-kutatás jelesei, Öry Miklós és Szabó Ferenc nemhiába tördelték versbe a nagypénteki prédikáció részleteit: „[...] születésedben nem vólt bölcsöd, / életedben nem vólt házad, / halálod óráján sincsen inged: / hanem, ágyad a kemény kereszt-fa: / vánkosi a vas-szegek: superlátod az egek.”

Az Országos Széchényi Könyvtár szabadpolcos Pázmány-sorozatának VI. kötetét valaki 1947-ben végigglosszázta fekete és piros ceruzával. A 625. lapon ezt írta a nagypénteki prédikáció margójára: „Gyönyörű” Valóban az. A nagy szónok nekifutása a nagy feladatnak. A „gyönyörű” szöveg tagolható sorai itt még meglepőbben arányosak, versszerűek:

Azért, oh én lelki szemeimnek világosítója;
Oh, én szívemnek teljes kívánsága, megfeszült Jézus,
Mint adhassam én a te fiaid elibe
Azokat a véres veritékeket, melyekben úsztál;
Azokat a könyhullatásokat, melyekkel keseregtél;
Azokat a gyalázatokot, melyekkel csúfoltattál;
Azokat a fájdalmakat, melyekkel terheltettél;
Azt a szörnyű halált, melyen általmentél;
Ha Te nem lágyítod az én szívemet ájtatosságra;
Nem vezérled nyelvemet illendő szólásokra;
Nem világosítod elmémet mennyei fényességgel;
Nem gerjeszted akaratomat isteni szerelmeddel!

A nyelv, az illendő szólás a vitéz érsek legjobban forgatott fegyvere: „Nincs nyelv, amely kimagyarázhassa a te haláloednek keserűségét [...]. De Uram, ha Bálám szamarának nyelvet adtál [...], adj nekem is oly erőt, hogy a Te sok nyavalyáidat és keserves kínjaidat a Te néped eleibe adhassam.” Megjegyzendő, hogy ezt a Pázmánytól idézett bibliai helyet Dantéval állíthatjuk virtuális párhuzamba, mert a *Divina Commedia* költője ugyanerről a forrásvidékről meríthet: „O somma Luce [...] fa la mia lingua tanto possente, / Che, una favilla sol della tua gloria / Possa lasciare alla futura gente” – „Oh, égi Fény [...] tedd képessé rá az én nyelvem, hogy a te dicsőségednek legalább egy szikráját ráhagyhassam a majdani utódokra.” (*Paradiso*, XXXIII.)

Pázmány poétikai érdekű nyilatkozatot is tesz a maga leírt és beszélt nyelvéről a *Prédikációk* utószavában. Szükséges-e – kérdezi –, „hogy amit élő nyelvemmel hirdetem, azt rendbe hozván, kiterjesztvén [kibővítve] nyomtatásba bocsássam?” A kérdésre a könyv kiadásával válaszol. Az „ékesgetésről”, a követett stílusfelfogásról szerény önmérséklettel szól. A „lelki üdvösséget” tartotta szem előtt. „Én, amit írtam: lelki haszonért, nem fülgyönyörködtetésért írtam. Annak okáért sem ékesen szólásra, sem egyéb cifrára nem szaggattam [díszítésre nem törekedtem]: hanem amit üdvösségesnek ítélem, együgyű szókkal gyakran előhoztam; noha távoztattam vékony tehetségem szerént, hogy unalmat ne szerezzek az olvasónak. [...] Bezzeg, ha ifjúságomban szándékoztam volna prédikációim nyomtatására, másképpen rendelhettem volna írásimat. De [...] nem mondhatom ezeket a prédikációkat *hamar-műnek, mely hammas szokott lenni*; mivel csak a nyomtatása is három esztendő kívánt [...], mert harminc esztendei prédikálásom után kezdettem gondolkodni a nyomtatásról. Akkor pedig vénségemmel együtt járó sok nyavalyám és köteles foglalatosságim nem engedtek üdöt és erőt, hogy elől kezdjem munámat; hanem azt kellett ékesgetnem és kibocsátanom, ami vagy készen, vagy üszögében [éppen csak elkezdve] volt.”

A „*hamar-mű, mely hammas*” érdekes elrejtett utalás. Ez is az ízes-erős, szemléletes adagiumok kedvelésére utal. Egy olyan versiculus-adagiummal lehet megfejtetni, amelyet Faludi Ferenc őrzött meg, és amelynek vulgáris változata manapság is használatos (én a nagykanizsait hallottam):

Hamar-	Hamarú	Hamari
Mű	Hamvas	Hamvasnak
Mely	Késő	Szaros a
Hammas (<i>Pázmány</i>)	Kedves (<i>Faludi</i>)	Vége (<i>Nagykanizsa</i>)

Amit úgy értsünk: a gyors, a hamari még nagyon zsenge, legfeljebb később lehet kedves (vagy akkor sem ér semmit). A kötetbe foglalt Pázmány-prédikációk tehát nem hamari hamvasak, érlelte, mégiscsak „ékesgette” azokat, amennyire vénsége, nyavalyái, „köteles foglalatosságai” megengedték. „Hamar- / Mű / Mely / Hammas”! – szép, icipici magyar vers ez.

Pázmány „cifrára nem szaggató”, mérsékelt barokkja már szóba került. A mérséklést célratörő szándék vezérli: a *Prédikációk* minden rendű és rangú olvasóhoz szólnak. A szerző a szentbeszédnek gyakorlati retorikájára is gondot visel. *Intést* ír „a keresztyén prédikátorokhoz”: a szónok ne „ékesen szólások mutogatásával dicsekedjék”, ne magát „csodáltassa”. A „tridentomi gyűlekezet” – az ellenreformáció programját meghirdető tridentini zsinat – elrendelése szerinti istenszolgálatot tartsa szem előtt, és hagyja el a „fülgönyörködtető csúfságokat vagy fabulákat”, mert „okos embernek nem a hímes szók, hanem az erős valóságok tetszenek”. Pázmány saját prédikációinak latin idézetberendezkedését is gyakorlatiasan gondolta el. „Úgy rendeltem pedig azoknak magyarul írt formáját, hogy aki deákul nem tud, vagy aki a község előtt deákul nem akar olvasni, csorba nem esik a magyar írásban, hanem úgy foly, mintha a deák szók közbevetvé sem volnának. Azt is adom tanácsul, hogy akik ebből a könyvből olvasnak a község előtt, kihagyják a deák mondásokat, és csak azt olvassák, ami magyarul vagon. Mert haszontalan és unalmas a község előtt sokat deákul olvasni, mivel a közbevetett deák szók kivérik inkább az együgyűk elméjéből, hogysem beléoltanák a tudományt. A prédikáció is nagy résszel rövidebb lészen, ha a deák mondások elhagyatnak.” Pázmány szövegeit tehát bátran kiadhatjuk „a község”, a nagyközönség igényei szerint, latin intarziák nélkül. Régóta olvassák így nemzedékek. A Pázmány-szövegeknek ez a szerző akaratából elrendelt kétféle olvashatósága nagyban megkönnyítette olvasói befogadásukat, segítette népszerűségüket.

Az „erős valóságok” parancsolata megenged azért néha „hímes szókat”, de csak ritkán csúrt-csavart manierizmusmal, inkább az adagiumos, szemléletes köznapiság hangján. Azt hiszed – kérdezi Magyar Istvánt –, hogy „Hunyadi János és Mátyás király is Luther lova farkát tartotta?” „Mielőtt Luther kovásza megsvanyított volna a szájunkat”! – veti oda Alvinczi Péternek, akit bihariasan úgy titulál: „Az Úr mezejének és Krisztus csűrinek kerülője”. Az *Öt szép levélben* pedig ezzel lep meg: „hallgatásra megkeményült csendesség”! Mintha Rimayé lenne, olyan merész. (Hasonló képzet Radnóti Miklósnál: „üvölt a csend fülemben”.) És íme, még egy kis példatár a *Kalauz*-ból: „igyekeztem azon, hogy az új tanítók szívére tegyem kezemet [...]. Tudom, hogy az igazmondás gyűlölséget szerez azoknál, akikben a vadhús nyugtalankodik”; „az isteni tudományért bajt álljunk, a báránybőrrel

bélelt [bélelt] farkasok ellen mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal vitézkedjünk”; „Akik a Krisztus igája járomszegét kitörték, szeretik az ilyen szoros korlátban való harcolást”; „Mert akinek gyémántszívű keménységét a köveket egyberontó igének prédikálására meg nem lágyítaná, a mártírok vére megolvasztá”; „a Calvinus tanításának és a helvetiai Confessiónak rongyos foltokkal egybetatarozott soványsága”; „a Mahomet vallása nem egyéb a zsidóságból és kárhozott eretnkségekből egybeveretett mosléknál, melyet hogy jobb ízi légyen, néhány igazsággal bétrágyáztak [meghintettek]”; „Nem ajakán nőtt, hanem szívében gyökeredett szókat mondjon.”

„Reneszánsz, manierista és barokk elemek páratlan egyensúlyban jelentkeznek benne” – adhatunk igazat tanítómesterünknek, Bán Imrének, aki Pázmány „manierista ötletességét főként korai vitairataiban” látja, s leginkább barokknak a prédikációit tekinti. Felépítésük monumentális, hatalmas elhithető akarás hevíti őket; a „lelki haszon” meggyőző kimondásáért bevete minden stíluseszköz. Bán professzor Sík Sándor tételeit erősíti meg: Pázmány mértéktartása józan, vannak „nagyarányú leírásai”, de „a képszerűséget nem vadássza, a Loyola-féle látó és láttató extázis idegen tőle”. Annál inkább sajátja Pázmánynak az átélő-azonosuló képesség. Az ún. „spe-nót”-ban, 1960-as évekbeli hivatalos irodalomtörténetünkben Bán Imre még átveszi Sík Sándortól a nagy Pázmány-művekre alkalmazott „barokk székesegyház”-hasonlatot, amely azonban később kiváltja némi ellenzését. Azt mondja Bán professzor: „amikor Pázmány a XVI. század végén Rómában tanult, az örök város még csak felölteni készült barokk köntösét”; „a barokk ízlés és stílus még távolról sem bontakozott ki abban a pompájában, amelyben ma ismerjük. Maderna még meg sem kapta a megbízást a Szent Péter-bazilika Michelangelo-féle tervének átalakítására.”

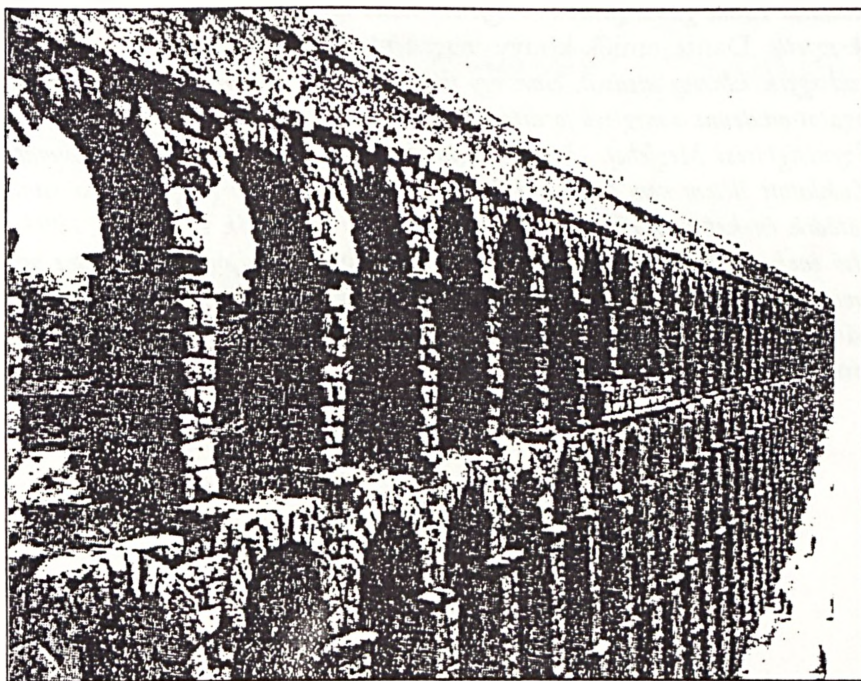
Hozzáteszem: Pázmány *később is* látta a már barokk köntösű Rómát, írásait pedig a korrektúrákig igazgatta: Róma-élménye tehát folyamatos. Ha veszteg kell maradnia Pozsonyban vagy Bécsben, Róma vedutái könyvekből is rátekinenek. Szenczi Molnár sem csak ifjúkora Róma-emlékeit rögzítette öregkorában Rómára emlékező rajzával, hanem összefogta vele mindazt, amivel az élmény azóta gazdagodott. Pázmány kompozíció-építményeinek „székesegyház”-mérétei miért ne lehetnének római genezisűek?

Sík Sándor idézi a *Boldogasszony méltóságáról* írt prédikáció egy helyét, de nem kommentálja. (Az *áldomás* itt benedictio, consecratio: megszentelés, jó-tét, kegyelem; mint Vörösmarty versében: „Köszönjük, élet, áldomásidat”.) Hadd írjam fel Pázmány Boldogasszony-epithetonjait kétsorosán:

Oh, Mennyei Aquaeductus,
Áldomások csatornája és folyóvíze!

Aki ilyen felemelt fejvel járta Rómát, és az Urbs építményei fölött futó aquaeductusra, a római vízvezető csatornák építményére függesztve szemét, Boldogasszonyt merete a szentséges kegyelem: az Áldomások Mennyei Aquaeductusának, Csatornájának és Folyóvizének nevezni, az Róma minden monumentumát ilyen figyelemmel szemlélte. És amit szemével betakarított, amit nyelvével megmunkált, azt maga is az ég felé emelte elkészült műveivel. Ha a Szűzanya Mennyei Aquaeductus, a *Kalan̄* vagy a *Prédikációk* építménye is lehet barokk székesegyház.

A költő képekben gondolkodik.

Római kori vízvezeték

SZENTSÉGTÖRÉS?

Dante Isteni Színjátékának mindhárom canticáját csak Szász Károly és Babits Mihály fordította le eddig. Formahűen, tehát rimes tercinnakban. Külön A pokol másokat is vonzott: Gárdonyi Géza prózai, Radó Antal és Zigány Árpád pedig költői (noha rímtelen) tolmácsolásával rukkolt ki a 19. század végén, illetve a múlt század elején.

Szász Károly kétségtelen érdemeiről nem sok szó esik manapság. Babits Dante-fordítói babérja viszont mind diadalmasabban zöldell. Korántsem megtépázni kívántam ezt a babérkoszorút, amikor hozzáfogtam A pokol újrafordításához. Babits munkájával kapcsolatos kifogásaimnak már 1965-ben hangot adtam Az endecasillabo mint kifejező eszköz Dante Isteni Színjátékában című, az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent testes tanulmányomban, a Kardos Tibor szerkesztette Dante-emlék-könyv részeként. Nem rivalizálni akarok a 20. század egyik klasszikusával, csak egy filológiailag, stílárisan s metrikailag hívebb változatot odatenni a meglévő fordítások mellé.

Szentségtörés? Meglehet. Dante „tisztázása” érdekében vállalom az ódiumát.

Zaklatott életem nem teszi lehetővé, hogy folyamatosan végezzem ezt a munkát. Az ötödik éneket még 1982-ben fordítottam le, a harmadik ének elejét 1994-ben, az első éneket pedig tavaly. Ezeket az Ezredvég című folyóiratban, illetve az idejű könyvhétre megjelent Europarnasszus című műfordításkötetemben publikáltam.

Most, júliusban, egy Veszprém megyei kis faluba elvonulva elkészítettem A pokol második énekének magyar fordítását.

Dante Alighieri

A POKOL

Második ének

Elment a nap s a méla szürkületben
– mely igájától az állatvilágot
megváltja – nékem kellett számba vennem,

hogy majd milyen küzdelmes úton járok,
partján haladva tenger gyötremnek,
mikről elmém ad (nem botolva) számot.

Ó Múzsák, kikre fényt értelmetek vet,
segítsétek elmém, mely most hibátlan
emlékezés folytán is fényesedhet.

S kezdtem: „Költő, vezérlő útítársam,
szólj, hogy erénnyel győzöm-é e próbát,
mielőtt lépni megmozdulna lábam?”

Silvius apja egykor – hisz te mondád –
romlandó testtel, élve szállt a mélybe,
hol rettentő az örökkévalóság.

S hogy az, ki minden rossznak ellensége
– mivel magasztos küldetésre szánta –
pártolta őt: nincs ebben semmiféle

felfoghatatlan, ezt mindenki látja,
hisz őt szemelte ki az ég, hogy Róma
teremtő atyja légyen nemsokára,

a városé, amely – igazat szólva –
szent hely azóta is, hisz arra kellett,
hogy trónra ott üljön Péter utódja.

Ez út során – de hisz megénekelted –
megtudta azt, mi pápáknak palástot
hozott, míg néki fényes győzedelmet.

S a Választott Edény is élve járt ott,
hol megerősödött vállalt hitében,
mely igazolni készti a világot.

De én mért menjek? S ki enged belépnem?
Aeneas, Pál apostol hírnevére
nem tesz méltóvá engem semmi érdem.

S ha indulnék (mert kedvem ellenére
nincs ez), a döntésem nem lenne balga?
Te bölcs vagy, nincs, ki nálad jobban értne.”

S mint az, ki mit akart, már nem akarja
s – másítva tervét új gondolatokkal –
mit el se kezdett, máris abbahagyja:

úgy tétováztam én a zord hegyoldal
szegélyén, hisz vágy bennem már nem égett
megtenni, mire serkentett nagy óhaj.

„Ha jól értettem kétkedő beszéded –
– szólt most a költőóriásnak árnya –
benned gyávaság rabja lett a lélek,

a férfit ez gyakorta leigázza,
olyankor jó ügyét feladva retten,
mint állat, rémnek bokrot este látva.

Hogy meg ne átalkodj e félelemben,
elmondom én, mit hallottam felőled,
s mért szántalak meg már az első percben.

Imént – körében még a lebegőknek –
egy üdvözült, szép nő úgy szólt le hozzám,
hogy máris vágytam szolgálni e hölgyet.

Szeme csillagnál jobban ragyogott rám,
a hangja édes lágysággal ígézett,
s ezt mondta nékem, angyal módra szólván:

'Ó lovagias mantovai lélek,
kinek nagy híre él még a világon,
és élni fog, amíg ott népek élnek,

ím, egy szegény, sorsüldözött barátom
a puszta parton áll, ütközve gátba,
s azt latolgatja: vissza hogy' találjon?

Ahogy itt fenn beszélük, gyávulása
oly mérvű már, hogy tartok tőle: minden,
mit érte tenni buzdultam, hiába.

Indulj tehát, ékes szavad segítsen
s mindez, mi szép mesterséged erénye –
csak így tudod megvigasztalni szívem.

Én, Beatrice kérlek: menj elébe,
s ahonnan jöttem, máris visszavágyom,
szerelmem indított, hogy szóljak érte.

Ha fenn, az Úr előtt kell újra állnom,
dicsérni téged rest sosem leszek.'
Elhallgatott. S ily szó fakadt a számon:

'Magasztos hölgy, csak általad lehet
nekünk azon túljutni, mi a mennyben
a legkisebb égkörben kap helyet,

parancsod oly gyönyörrel tölt el engem,
hogy – már ha tenném is – megkésve volna,
ezért erről több szó, kérlek, ne essen.

De mondd: leszállani e mély pokolba
mi készítetett a tágas tér honából,
amely a szíved máris visszavonzza?'

'Ha érdekel, ha többet tudni vágyol,
néhány szóval elmondhatom – felelte –
hogy mért voltam e helyre jönni bátor.

Csak oly dolgok késztetnek félelemre,
melyeknek módjuk van kárt tenni másban –
a rettegésre ok egyéb mi lenne?

Isten kegyelméből olyanra váltam,
hogy szenvedésteek el nem érhet engem
s bántatlan járhatok gyehenna-lángban.

Van egy nemes hölgy odafönt a mennyben,
ki úgy sajnálja azt, kihez menesztlek,
hogy – a törvényt se tartva tiszteletben –

Luciához fordult és így esengett:
– Segítséget kérek tőled, ki jó vagy,
mert nagy szüksége van rá egy hívednek. –

Lucia, ostora minden gonosznak,
sietősen oda ereszkedett le,
ahol Rákhellel ültünk, s megrovólag

szólt hozzám: – Beatrice, Úr kegyeltje,
nem gyámolítod azt, ki bűnös ember-
tömegeből tűnt elő, téged szeretve?

Nem hallod, hogy jajong nagy félelemmel?
Halálos harcát nem látod szegénynek
a folyónál, mely bőszebb, mint a tenger? –

Nem volt a földön ember még serényebb
hajszolni hasznát vagy keresni vesztét
mint én, hallván e korholó beszédet,

s percet se késve szálltam le a szent ég
magasából, bízván fennkölt szavadban,
mely minden hallgatódnak oly becses még!

S miután mindezt elbeszélte halkán,
rámnézett könnyes, tündöklő szemével,
sietni ettől még inkább akartam,

s hozzád jutván úgy jártam el, miként kell:
a fenevadtól megmentettelek,
amely az üdv dombjához érve ért el.

Mit állsz itt hát? Mi van, mi van veled?
Miért vert gyávaság tanyát szivedben?
Miért nem bújtja merészségedet,

hogy három áldott asszony fön­n a mennyben
viseli szívén sorsod – és igém se
elég, hogy ú­ta­don tovább tereljen?

Mint virág, mit éjjel megcsíp a dér s le-
lankad, bezárul, ám a nap hevétől
kinyílik s szárát nyújtja, újra élve:

erőre kapva úgy éledtem én föl,
csüggedt lelkembe visszatért az ihlet,
s szóltam, nem tartva többé semmi véstől:

„Ó, áldassék a nő, ki megsegített!
S te is, ki kész voltál eljönni menten,
hogy kívánságát önként teljesítsed.

Szavadra kedv éledt megint szivemben,
hogy – elszántan az útnak nekivágva –
korábbi tervem többé el ne ejtsem.

Fel hát, kettőnknek egy immár a vágya,
te vagy uram, tanítóm és vezérem!”
Ennyit mondtam, s amint mozdult a lába,

én is az erdő mély útjára léptem.

(Baranyi Ferenc fordítása)

Cseh Károly

KARÁCSONY TÁJÁN

Ézredátmeneti pillanatkép

Zöld csóvájú üstökös haladt,
vagy fenyőfát cipelt valaki,
vagy nagy, nyálkás pikkelyű halat,
vagy ormótlan aknagránátot?

Korán sötétült, szállt le a köd:
az adventi fehér, az áldott.

2000. december 25.

Hatvani Dániel

SZEGÉNY EMBER SORSA

Szegény embernek
könnyű a sorsa,
nem szárad asztalán
soha a morzsa.

Tiszta, mint harmat
ágy és a padló,
mezíten bakancsát
nem szúrja tarló

Újságtól, filmtől
soha nem retten.
Verőlegény nem jön –
adója rendben.

Híg lötytyöt iszik,
de beteg nem lesz.
Mások: emberiség,
ő csak a nemzet.

Tőzsdét kerüli,
nem tudja: mi az.
Ritkán ha utazik,
már az is vigasz.

Szegény embernek
sok mestersége,
ha kéne bárkinek,
de sokat érne!

Furfangtalanul
veri a ragya.
Számítógépe nincs,
elvásik agya.

Patkány és egér
házán ki-bejár.
Boldog lehet mégis,
nem lő rá betyár.

szegény embernek
könnyű a dolga,
kunyhóját építi
sarlós félholdra.

MAGVETÉS

Éveim zsákjába a pucér
istennő belemarkolt
s máris szanaszét szelelt a
pelyva.

Pár szem a mag,
mi megmarad.

Hiába kínálgatom véle
a vérbő, illatos barázdát,
a megszentelt tavaszi földet...
Vágyban szenesült sorsom
nem hajt ki soha többet.

ELNÉMUL MINDEN

Elhalt a főút zaja is,
csak a csönd perceg és neszez.
Körülvesz kőfalaival
tulajdonon: a régi ház.
S ha tetszik, ha nem, otthonom.
Visszhangos magányaimat
körmölgetem, míg jó az éj –
jövevényként is bennszülött.

Múltam mind irgalmatlanabb.
És a jövő? Már nincs sehol.
Mást nem tehet, hát befogad
a kilencedik vármegye.
Itt zárul, ami zárható.
Nincs már több végvár, sem akol.
Visszaút sincs és nincs tovább.
Minden kaptató meredek.

Hogy megyen az út lefelé?
Elnémul minden, ami dal.
Szitokkal zúg alá a szél,
süvítés közben szelődül.
Ringy-rongy álmot szítál a köd
s vacogok dermedt vackomon.
Hogy élni jó? Aludni jobb!
Halálom innen s túl azon.

E csalán-rezervátumot
próbálom csinosítani.
Napi pohárnyi boromat
lassan és lopva kortyolom.
Botladozom rögök között
s nyugvóhelyen is meglesem.
Száras levélként lebegek
az Isten nyitott tenyerén.

Boldog szüret van mindenütt;
lé csurran – erekben a vér.
Vén indiánként motyogok:
háborodott világ ez itt.
De most a napsugár remél,
mint az utolsó alkonyat...
Majd elindulok egyszer én
a bennszülött ösvényeken.

ECLOGA

- Eljött már az idő. A hajamban több a fehér szál.
Most mégis belepezsdsül a vérem, hogyha beszélünk.
Elfutnék, de maradnom kell. Csupa ólom a lábam,
s forró lett tenyerem. Fogd meg, de vigyázz, ha megéget!
Elkárhoznék benned, s mégsem tudsz az egészről.
– Gyorsan jött az egész. Sose hittem, hogy belemennék.
Undok lett a világ. Az irigység körbenyalábolt.
Rádismertem. Az álmomban már láttam az arcod.
Itt vagy. S bár őszülsz, te nekem vagy, örök fiatalként.
– Így hát tudtad a titkomat és erről sose szóltál?
– Nem szóltam, de a percet vártam, hogy gyere hozzám
és elrejtSD a fagyos kezemet forró tenyeredbe.
– Fogjuk hát egymást, és többé el ne eresszük,
hadd teljen meg a néma világ szaladóS gyerekekkel!

TÉLI GYÜMÖLCCSEL

Jégeső vert végig a zöld vetésen,
jégre árvíz jött, lefagyott az alma,
vízben ázik, mind kirohadt a búza,
lesz-e gyümölcsünk?

Megbolondult minden, a tél tavaszt csal.
Lágy melegben fürdik a február is.
Sok gonosz vén ember irígy napunkra,
mégis enyém vagy.

Elpereltem tőlük a holnap ízét,
nincs nekik már új nap, a nyár miénk lesz.
Szégyen az, hogy mind mireánk uszulnak,
s elfeledik, hogy

napra nap jön, majd jön az év az évre,
és a véneknek szerelem se csendül.
Most miénk itt minden, az év betelt már,
csak te szeressél.

Elvetélt fagytól ez az április már.
Álnok árhullám a vetést kimosta.
Árnyait mocskos habok elsodorták,
s most te nevensz rám,

mert felettünk már sose győzhet átok.
Boldogok, kik lopnak az új tavaszból,
és sudár lányok kerekednek őszre
téli gyümölcscsel.

Bojtor Károly: Kettős portré

Zágorec-Csuka Judit

MEGJÖTTÜNK

Megjöttünk, nehéz, agyagos
sár ragadt szekereink kerekére,
mint a ránk nehezedeő kor.

Megjöttünk, de már elkéstünk,
mint minden, ami késve
jön, végre megpihenhetünk.

Megjöttünk, mint a gólyák,
de félig megrakott fészkeinket
lassan lepi be az út pora.

Megjöttünk, de a messzeségből
még integet dédapám, tekintete
elkísér, megígéz, betakar.

Megjöttünk, de utunkat
nem követik, ősvényeink
szűkülnek, hangunk bereked.

Megjöttünk, hiszen félelemben
születtünk, félelemben halunk meg,
kiszolgáltatottan.

TÉLUTÓ

Valami mégis kimaradt ebből a télből,
pedig kellett volna még valami biztató,
mint kenyérnek a só, földnek az eső,
növényeknek a napfény.

Valami mégis kimaradt ebből a télből,
telefonhívásaidból, egy feléd közeledő
férfi kézből, gyermekded mosolyodból,
önfeledt pillantásodból.

Valami mégis kimaradt hosszú utadból,
a házfalaktól leomló vakolatból,
félelmeidből, zakatoló szívedből,
mindenből, ami szárnyakat adhatott
volna, de hideg és fénytelen télutó
volt, fehér hóesés fekete szívedben.

EGYEDÜL VOLTÁL

A Kis herceg tiszteletére

Egyedül voltál a csillagok közt,
kertész voltál az én kertemben,
barátot kerestél, s megtaláltál
engemet.

Szeretted, hogy a Nap lemegy,
ahogy lehunyják szemüket a
csillagok.

Kertembe rózsát ültettél,
hiába van most a sok virág,
ha a Nap lement, s te elmentél,
mert vártak rád a Tejút
csillagai.

MESESZÉP EPER

Ilka nővér tetszett a nagyapámnak. Apró, szőke hajú asszony volt, csinos arccskával, rekedtes hanggal. Hányszor kacsintottunk össze, amikor meglátogattam tatát a kórházban, és Ilka éppen a közelben olt. Nagyanyám is azt mondta: „Ez már haza sem akar jönni, teljesen megfőzte az Ilka.” Aztán mégse őt választotta a tata. Augusztus tizedikén, néhány perccel reggel hat előtt, miközben Ilka nővér egy ordító beteget csitított egy távoli kórteremben, nagyapám megszökött a kórházból. Valószínűleg a pizsamájára vette a ruháját. Budapest másik felében, ugyancsak néhány perccel hat előtt nagyanyám kiosont a szobájából. Szinte látom, ahogy megtorpan az előszoba tükre előtt, és megnézi, jól sikerült-e a sminkje. Aztán halkán, hogy anyámat fel ne ébressze, kilép az ajtón.

Néhány perccel később Ilka nővér riasztotta a kórházat, és hazatelefonált anyámnak. Óriási hisztit rendezett. Anyám először engem hívott, de ki volt kapcsolva a mobilom. Akkor felhívta dr. Varró Tamást, a milliomos fogorvost, akinél néhány hónapja a fogpótlását csináltatta, és aki azóta állandóan vacsorázni hívja. Dr. Varró fekete Mercedese hét órakor parkolt le a kertés házuk előtt, és dr. Varró elegáns fekete farmerben és fehér pólóban kiszállt a kocsiból. Anyám kávéval várta, még arra is jutott ideje, hogy pirítóst készítson. Dr. Varró leült, rábámult anyámra, és azt gondolta, pontosan olyan, mint egy hajdani playboymodell.

– Maga nagyon csinos.

Anyám elmosolyodott, köntösét erkölcsösen megigazította, nehogy az kebleiből többet mutasson, mint amennyi célszerű és kávént öntött Dr. Varrónak. Reggeliztek, s anyám némi szipogás közepette feltárta a helyzetet.

– Szolnokra mentek, biztos vagyok benne. Apám mindig azt mondta, hogy ott akar meghalni. Már biztosan a vonaton ülnek.

Dr. Varró gyöngéden ránézett anyámra.

– Juditka, ma szombat van, nem dolgozom. Szolnok kocsival másfél óra.

Anyám bólintott, még egyszer felhívott telefonon, és üzenetet hagyott. Ez nyolc órakor történt, éppen a másik oldalamra fordultam a meztelen lány mellett. Egyenletesen lélegzett, kisimult arccal fekiüdt mellettem. Nagyapám és nagyanyám ekkor már megvása-

rolták a vonatjegyeket, és a pályaudvaron sétáltak. Meleg nyári reggel volt, és nagyanyám megállt egy zöldéséges stand előtt.

– Úgy megkívántam egy kis gyümölcsöt.

Nagyapám szóhoz sem jutott. Ez a megjegyzés, pontosan abban a pillanatban, amikor ő a halálon gondolkodott, és már a saját temetését látta, felháborította. Alaposan meg akarta mondani a véleményét, de eszébe jutott, hogy nagymama már fiatal korában is lelassult a standok előtt, és elképesztő módon megkívánt egy barackot vagy egy fürt szőlőt. Nagyapám elérezékenyült.

– Vehetünk valamit.

Az eladónő felállt a székéről.

– Nagyon finom a barack, egészen friss. az alma is ropogós.

Nagymamám tekintete megállapodott egy kék színű dobozon, és az eladónő arca felderült.

– Hát igen. Meseszép eprünk van, mindenki mondja. Tessék csak megnézni!

Fél kilenckor nagymamám egy padon ült, valahol a kilences és a tízes vágány között, és lassan eszegette a meseszép epret. Nagyapám mellette ült, és dühösen morgott maga elé.

– Nem akarok zsidó temetést. Egyáltalán nem. Pont az hiányzik.

Nagyapám rémképei közé tartozott, hogy sok ismerőse számára ott, a temetésén fog kiderülni, hogy zsidó. Szörnyű volt elképzelni a sok feszenegő, zavart alakot, amint ügyetlenül egyensúlyozzák a kipát a fejükön. Valamelyik régi kollégája oldalba böki majd egy másik régi kollégáját, és megkérdezi: „Te tudtad? Sose beszélt róla.” Rémes lesz.

– Egyél, tata, egyél. Ne ezeken a hülyeségeken gondolkodj.

Csakhogy nagyapám nem volt hajlandó mosatlan epret enni, még akkor sem, ha meghalni készült. Munkába vett néhány szemet, és elindult vele a csap felé. Félúton járt, amikor felnézett az órára. Gyorsan, remegő kézzel mosta meg az epreket. Már messziről integetett.

– Öt percünk van! Pakolás!

Nagymama kezében megállt az eperszem, és ránézett nagyapapira. Kedvesen és könnyögően. Nagypapi legyintett, leült a padra, és felrémlt előtte a rabbi. Nagyon félt a rabbitól. Igazából akkor látott először rabbit, amikor egy hónapja a Kozma utcában egyezkedett vele a sírhelyről. Kedves arcú, vörös hajú ember volt, aki a beszélgetés végén megpróbálta rávenni, hogy adakozzék Izraelnek.

Negyed tízkor már ébren voltam, és azt a pucér lányt néztem, aki mellettem feküdt az ágyon. Szép volt kívülről és jó illatú, de szerettem volna

belelátni, átlátni a bőrén, a húsán, a vérerein, meglátni azt, miért jött el velem tegnap, miért engedett föl magához, mit gondol rólam, és álmodik-e éppen valamit. Húsz éves volt, három évvel idősebb nálam, a bőre barna, a haja fekete. Közel másztam hozzá, az orromat a melle alá fúrtam.

Dr. Varró gondolatban ugyanígy fúrta az arcát anyám mellé alá. Érezte anyám parfümillatát, és néha, mintha csak a sebességváltóra pillantana, anyám lábait nézte. Szép, vékony lábai vannak anyámnak, nincs rajtuk egy szem visszaér sem. Anyám bőre amúgy is tökéletes, mert E vitamint szed, és drága kenőcsökkel keni magát.

– Miért éppen Szolnokra utaztak?

– Apa Szolnokon lakott a háború után, anya pedig oda járt iskolába. Ott ismerkedtek össze, s aztán Szolnokon éltek harminckét évig. Én is Szolnokon születtem. Apa a helyi gimnáziumban tanított, anya pedig vidéki újságoknak írt. A karrierem miatt költöztünk fel Pestre.

– Igaz, Judit, hogy magát fényképezték?

Anyám elmosolyodott.

– Főleg táncoltam, de külföldön készültek rólam képek is. Itthon rajta voltam néhány naptáron.

Dr. Varró kérdezni akart valamit, de anyám megelőzte.

– Fürdőruhában. Fürdőruhás naptárakon.

Dr. Varró előzni kezdett egy piros Volkswagent. Tövig nyomta a gázt, a torkában dobogott a szíve: „Egy gyönyörű nővel utazom, egy klasszikus nővel, egy hosszú hajú szőkevel, akinek megcsináltam a fogát. És nem szállhat ki mellőlem, velem jön a világ végéig!” Dr. Varró bevágott a Volkswagen elé, és nyomta tovább a gázt.

Az ismeretlen lánnyal szerelmeskedtem, mintha régóta ismerném. Birkóztam vele, inas, izmos lábaival harcoltam, vékony, barna kezeivel, kibomlott, szemembe csapó hajával. Bőre az alvás szagát árasztotta. Féktelen volt, mint aki sosem fárad el. Tíz óra volt, amikor véget ért a harc, ő felkelt az ágyból, és öltözni kezdett. Felálltam, és magamhoz szorítottam. Megsimogatta a hajam.

– Nem akarsz reggelizni?

Megráztam a fejem.

– Nem tudnék most enni. Talán később.

– Pedig a férfiaknak sokat kell enni. A férfi olyan, mint a gőzmozdony. Fűteni kell, különben nem bírja.

Megcsókoltam, és kimentem a fürdőszobába. A falat rózsaszín csempe borította, mindenütt tükrök és polcok, a polcokon tubusok és téglék. Sehöl egyetlen borotva, egyetlen arcszesz. Az ismeretlen lány egyedül élt az

anyjával, a jónevű kozmetikusnővel. Felhajtottam a vécé tetejét, s szembenéztem a saját diadalittas arcommal. A vécétető belsején is tükör volt.

Az ajtóban elbúcsúztunk, ügyetlen csókokat váltottunk, összeütközött az orrunk. Megbeszéltünk egy esti találkozót, és kirohantam az utcára. Tíz perc múlva már a metrón utaztam, izzadt, komor emberek között, fáradtan és boldogan. A Deák téren leszálltam, és sétálni kezdtem. Tűzött a nap, legszívesebben ledobtam volna a pólómat. Gördeszkás srácok száguldottak el mellettem, szaladni kezdtem velük, aztán átvágtam az autók között, egészen a parkig. Ott leültem egy padra, és bekapcsoltam a telefonom. Apától kaptam. Nagyon sok pénze van, anyámnak is állandóan pénzt küld. Televíziós rendező, a múlt rendszerben futott be zenés-táncos műsorokkal. Nem mintha anyámnak pénzre lenne szüksége. Egy női magazinba ír, jól megfizetik.

Meghallgattam az üzenetet. Tizenegy óra volt, anyámék a szolnoki tünde cukrászdában ültek, előttük egy-egy kávé, és arról tanácskoztak, milyen útvonalat járjanak végig. Azt mondták, újra felhívnak, ha megtalálják a nagyiekat.

Apámmal egy cukrászdában találkoztam az Astoriánál, fél tizenkettőkor. Pontos volt, mint mindig. Sötét, göndör haját copfba fogta hátul, fémkerekes, kerek szemüveget viselt. Egy fiatal, festettszőke nővel érkezett. A nőnek sportos alakja volt, de az arca csúnya, nagy, húsos orra vöröslött. Ahogy apám öregszik, egyre bolondabb. Most is csak magyaráz, azt hiszi, ő van a középpontban.

– Kezdett szétesni a műsor, már nem tudtam, mit csináljak. Rettegtem a kvótától. Hiába húsz év szakmai múlt, ezeket a kutyaütőket csak a pénz érdekli. Azért vettem magam mellé Katikát szerkesztőnek. Azóta minden jobban megy.

Katika mosolygott. Vállpántja lecsúszott egészen a könyökéig. Apámra néztem, és tudtam, hogy látta már meztelenül. Ez a csúnya, ostoba nő biztosan kíváncsi meztelenül. Ördögien alpári.

Mondtam, hogy nagyapáék megszöktek. Apám elmosolyodott.

Az öreg bibsi, elmegy talán egész a siratófalig. Szeretem őket, tiszta bolond mind a kettő. Kár, hogy anyád nem örökölt tőlük semmi fantáziát, csak Sára ósanyátok telt és formás seggét.

Apám már csak ilyen, nem lehet rá haragudni. Egy tévéműsorban találkozott anyámmal, aki a tánckarban volt, és apám teljesen belebolondult. Nem illettek egymáshoz, de apámnak még most is vérbe borul a szeme, ha anyám közelébe kerül. De anyám okosabb annál, hogy engedjen neki.

Háromnegyed egykor apám fizetett, és az asztal alatt a kezembe nyomott tízezer forintot.

– Tedd le, Lacika. sose lehet tudni.

A szemébe néztem. Szeretet volt a szemében, az elfelejtett gyermekkorom, ami éjszakánként, talán éppen ennek a nőnek az oldalán, eszébe jut. Hogyan tömött csokival titokban az anyja, már halott nagymamám, hogyan kezdtem beszélni, hogyan kiabáltam vele gyerekként, hogy szokjon le a cigiről, mert meg fog halni. És hány konyakosüveget csempésztem be a szobájába, melyekről anyám nem tudhatott soha. Büntudatos gyengédség volt a szemében. Eltettem a pénzt, és szaladni kezdtem.

Fél kettő felé Szolnok felett beborult az ég. Anyám és Dr. Varró megállapították, hogy nagyiek nincsenek a régi házuk környékén. Fújt a szél, mintha az egyik utcasarkon átléptek volna az őszbe. Anyám csendesen sírni kezdett. Dr. Varró átkarolta, vigasztalta, aztán lecsúszott a keze anyám derekáról a fenekére. Anyám megremegett, és Dr. Varróhoz simult. A doktor meglepődött a sikerén. Nem tudta, hogy anyám már egy éve nem szeretkezett, éjjelente meztelen alszik, a teste egyetlen sóvárgás.

A Nyugati-pályaudvar közelében megláttam egy fiatal nőt. Olyan magas volt, mint az ismeretlen lány, az arca is hasonlított rá. A hasa fölé érő pólót viselt „Natalie”-felirattal. A köldöke mély volt. Eszembe jutott, hogy a pályaudvar mellett van egy csomó butik, tele ruhával, olesó felsőkkel. Sok-sok fiatal lány válogatott a ruhák között. Bátran sétáltam közöttük, nem féltsem már tőlük. Úgy éreztem, aznap reggel az egész női nemmel szeretkeztem.

Nagyiek addigra már három vonatot elszalasztottak, végül nagyapa kijelentette, hogy éhes. amikor leértek az aluljáróba, majdnem elsodorta őket az áramló tömeg. Riadtan kapaszkodtak egymásba. Nagymamának eszébe jutott, hogy fiatal korában, ha fájt a hasa a menstruáció miatt, mindig a nagyapa karjára támaszkodott. Most nagyapa támaszkodott az ő karjára, s nagymama küszködött, mert nagyapát nehézzé tette a félelem. Lassan elindultak egy üvegfalú büfé felé. A pincérnő szomorú szemmel nézött rájuk. Leültek, szendvicset kértek, és majszolni kezdtek.

Később egy rongyos férfi telepedett az asztalukhoz. Kezét csókolomot köszönt a nagymamámnak, és nagyapámhoz fordult:

– Alkoholista vagyok.

Nagyapa tele szájjal rágta a szendvicset. Friss volt a kenyéren a paradicsom, a sonkának pedig isteni íze volt. Nagyapa nem hagyta, hogy bárki elrontsa az evés gyönyörű pillanatát. Mióta félni kezdett a haláltól, minden szépnek, sokkal szebbnek látott, mint valaha.

– Te hamvasztást fogsz kérni?

Nagyapám szájában megállt a falat. A férfi sötét szemébe nézett, és elsápadt. Borostás arcával, barna bőrével az idegen ördögi jelenség volt.

– Nálunk nincsen hamvasztás. Egy csontváz könnyebben feltámad, mint egy marék hamu.

Már megbánta, hogy azt mondta: nálunk. A férfi mindjárt rákérdez: „Nálatok zsidóknál?”

– Nincs feltámadás. Az egyetlen, ami örök, az a halál. Nekem meghalt a feleségem pont egy hónapja.

Nagyapám idegességében inni akart a kristályvízből, de a kezével lelökte a poharat. Nagyot csattant a kövön, és több darabra tört. A szomorú szemű pincérnő már indult is a lapátért. Mindenki feléjük fordult. Csak a rongyos férfi nem vett észre semmit.

– Ez már nem élet, amióta a feleségem halott. Nem merem megölni magam, csak iszom. Halálra iszom magam.

Nagyapám oldalba bökte nagyapát. Menni akart. a férfinak rossz szaga volt. De nagyapám bővületen ült, mert a jel megérkezett. Hozzá küldték, neki szól. Hogy vége. Megfogta nagyanyám kezét, és nagyanyám hajához hajolt, mely illatos volt, éppen olyan illatos, mint a szolnoki kaszárnya előtt, ahogy azt nagyapám mindig mesélte. Nagyanyám hajába fúrta az arcát, mielőtt belépett volna a hideg kaszárnyába, a sötét folyosóra, melyet gyűlölt, mely fojtóan a nyakára tekeredett. Nagyanyám pedig, akár csak akkor, megszorította a kezét.

Egy barátomhoz siettem, Bubushoz. Bubus egy videotékában dolgozik a körúton. Éppen egy mákos süteményt majszolt, amikor beléptem. Elmondta, hogy segédanyagra lenne szükségem.

– Segédanyag?

Bubus felállt a székről, s szájából mák és tészadarabok potyogtak, és elgondolkozva a polchoz lépett. Egyenként megnézte a kazettákat, már a polc végén járt, amikor elégedetten elvigyorodott, és kihúzott egy sötét tokot.

– Ez a legmodernebb segédanyag. A legjobb rendező és a legjobb női szereplő 1997-ben, de az operatőr is zseniális. Legalább tízszer láttam.

– Az a helyzet, Bubus, hogy nincs időm hazaugrani. Elég, ha belenézek. Csak néhány ötletet akarok. Tudod, megismerkedtem egy lánnyal.

Bubust felvillanyozta az ötlet. Turkált egy kicsit a fiókban, kiakasztotta az ajtóra az „ebédszünet” feliratú táblát, elfordította a relaxát, és elkezdte nézi a kazettát. A film közepén jártunk – az unalmas részeket áttekertük –, amikor Bubus felállt, elővett egy rövid cigit, és rágyújtott. Émelyítő füstje volt.

– Kóstold meg, saját termelés. Egy kis kender.

Alig szívtam bele, felkavaradott a gyomrom. A tévé képernyőjén éppen egy eltorzult férfiarcot láttam, amint fogait összeszorítva, előretolt állal nyögdecstel. Eszembe jutott, hogy talán ugyanígy néztem ki ma éjjel. Hányinger fogott el. A spanglit Babus kezébe nyomta, és kiszaladtam a vécére. Leöblítettem az arcom, és bámultam a mosdó hideg, fehér színét, az ezüstszínű lefolyót. Lassan megnyugodott a gyomrom. Belebámultam a tükörbe, és elmosolyodtam. Amikor ki akartam lépni az ajtón, megláttam egy régi naptárat. Egy szög volt verve az ajtóba, azon lógott. 1980, március. Anyám volt a naptáron, fiatalon és teljesen meztelenül. Sugárzóan szép volt. Annyi idős lehetett, mint az ismeretlen lány. Szerettem volna megölelni, hatalmas mellei közé fújni az arcom. Óvatosan levettem a naptárt a falról, összegöngyöltem, és a hónom alá vettem. Bubus mosolyogva ült a földön, és a tévét nézte. A naptárt beletettem a szatyromba, halkán kinyitottam az ajtót, és kiléptem a tékából.

Bántotta a szemem a fény, csak a pályaudvar hűvös csarnokában lettem jobban. Vettem egy üveg kristályvizet, és inni kezdtem. A mozdonyokat néztem, amelyek olyanok, akár az erős férfiak, akiket táplálni kell. Az ismeretlen lány mohó ölelése jutott eszembe, s – talán a kender hatására – úgy láttam, mintha egy óriáslány ölelné magához erős combjaival az egyik hatalmas, piszkos dízelmozdonyt. Bódultan sétáltam, s egyszerre egy kopott padon megpillantottam a két öreg. Ültek, és néztek maguk elé.

– Sziasztok!

Felderült az arcuk.

– Szervusz, Lacika!

– Anyuék azt hiszik, Szolnokon vagytok.

Nagymama megrázta a fejét.

– Nem mer felszállni a vonatra. Fél, hogy tényleg meghal Szolnokon. Pont ahogy tervezte.

Nagyapa legyintett.

– Lekéstük a vonatot az epred miatt. Állandóan eszel. Most éppen várunk a következő vonatra.

Nagyanyám nevetni kezdett.

– Már régen elment a következő vonat. Gyáva alak vagy.

– Innom kellene egy fröccsöt. Jól esne ebben a melegben.

– Az hiányzik még.

Ültek, fogták egymás kezét. Az jutott eszembe, hogy Nagyapa és Nagymama talán nem is ma, hanem valamikor régen, friss szerelmespárként ültek le erre a padra. És aztán nem álltak fel innen többé, csak ültek és be-

szélgettek békésen, miközben a világ változott és felfordult körülöttük. Ők csak öregedtek, lassan és rémisztően, akár a fák. Nagymamán felém fordult:

– Lacika! Nem akarsz epret? Nagyapád vette, nagyon finom.

Leültem, és elkezdtem enni az epret. Friss volt, kicsit savanyú.

– Jól vagy, Lacika?

– Jól vagyok, mama.

– Van barátnőd?

– Persze. Éppen most vettem neki valamit.

Előhúztam a topot a nejlonból. A nagy el volt ragadtatva.

– Gyönyörű! Ha most lennék fiatal, csak ilyeneket hordanék. Nézd csak, papa, milyen gyönyörű!

Nagypapa megnézte, és bólintott:

– Nagyon szép. Prima anyag.

Aztán nagyapa elfeledkezett rólam és a topról, és panaszosan így szólt:

– Fázom egy kicsit. Beborult az ég.

Legalább harminc fok volt. Taxiba ültünk, és hazáig autóztunk. Nagyapám nem szólt egész úton semmit, csak fogta nagymama kezét. Bevezetők nagypapát a szobába, lefektették, és kijöttünk. Nagymamám megsimogatta a fejem.

– Majd én felhívom anyádat meg a kórházat. Te csak menjél a barátnődhöz, Lacika.

Álltunk a folyosón, és nem láttam mást nagymamám szemében, csak fáradtságot. A rúzs elkenődött a száján, a szemüvege ferdén állt. Amikor gyerekkoromban a nagyanyám elvitt valahova, tízpercenként megkérdezte: „Lacika, nem kenődött el a rúzsom?” Ha megnyugtattam, hogy nem, akkor is elővette a tükkrét, és figyelmesen megnézte az arcát. Most, életemben először, szólnom kellett volna: „Nagyi, a sminked romjaiban hever.” De képtelen voltam megszólalni. Elővettem egy cetlit, és ráírtam a telefonszámom, pedig tudta ő is. Megpusziltam krémízű arcát.

Az ismeretlen lány már várt rám. Az Astorián találkoztunk. Kibontott hajjal alig ismertem rá. Szép volt, a szeme barna és mély. Ismeretlen. Sétáltunk egy órát, aztán az Erdős Kávézóba mentünk, a Puskin utcába. Zene szólt, söröket ittunk, végül kimentünk az apró parkettára táncolni. Egymáshoz simultunk, a hajába fűrtam az arcomat.

Később az ismeretlen lány vécére ment, és én magamra maradtam. Váratlanul megrohant a magány. Körülnéztem, mert emlékeztem rá, hogy amíg elértünk ehhez az asztalhoz, óriási tömegben vergődünk keresztül. De most csak félhomályt láttam, gomolygó cigarettafüstöt. Az emberek eltűntek, masszává olvadtak valahol, ahová nem láttam el. Hirtelen kivált egy

alak a homályból, és hozzám lépett. Fekete pólót viselt, szőke haja tuskésre volt nyírva. Nagyon jó illata volt, talán az arcvize, nem tudom. Mély, selypes hangon szólalt meg.

– Szépen táncolsz. Ez nagyon ritka. Ma már csak ugrálnak az emberek.

Kinyújtotta a jobb karját, és megfogta a csuklóm. Kábán néztem rá. Hatalmas, arany karkötőket viselt.

– Művész vagy, igaz? Megismerem az ilyesmit.

– Írok – mondtam halkán. – Talán egyszer sikerül valami szépet is.

Hirtelen magamhoz tértem, és egészen tisztán láttam a férfi arcát. Apró bajuszt viselt és kerek, aranykeretes szemüveget. Fiatal volt, talán huszonöt éves. A száját furcsa, kicsit félszeg mosolyra húzta.

– Igen. Biztosan sikerül. Minél többet látsz, annál jobban írsz majd. Ilyen szép szemekkel sok mindent láthatsz. – A férfi közel hajolt. – Én egyébként minden este itt vagyok.

Megfordult, és újra beleolvadt a homályba. Egy szomorú jazz-szám szólt, egyetlen zongora. Duke Ellingtonnak, a hercegnek egy régi, lassú száma. Elszorult a torkom. A zene a bőröm alá mászott, és ott felkúszott egészen a szívemig. Szébb volt, mint a szerelmem. Olyan szép volt, mint a magányom.

Az ismeretlen lány visszatért a vécéből. Felvette a topot, amit vettem neki, és ebben maradt egész éjszaka. A lakására mentünk, a tükrök közé, a kinyitható ágyra. Elragadó volt, ahogy nevetett, ahogy a haját meztelen, barna bőre hátára vetette.

Éjfélkor, amikor az ismeretlen lány sovány testét öleltem, anyám egy szolnoki panzióban dr. Varróval szeretkezett. Olyan hangosan sikoltozott, hogy átkopogtak a szomszédból. Apám a szőke asszisztensnővel hancúrozott egy budai albérletben, recsegett alattuk az öreg franciaágy. Hajnal felé felriadtam. Azt álmodtam, a férfi a bárból az ágyunk mellett áll, karba tett kézzel néz, és mosolyog.

Azon az éjszakán mintha örökre felébredtem volna. A szememet azóta sohasem tudom olyan biztonságosan, olyan tökéletesen lehunyni, mint előtte. Látni kezdtem, hétről-hétre, hónapról hónapra jobban. Lassan eltűntek a rejtélyek, átlátszóak lettek a szobák között a falak. Amiből csak részleteket láttam, összeállt egészé, mert kipótoltam a valóság réseit, mint anyám romló fogsorát dr. Varró. Megértettem, hogy minden arc, minden mozdulat mögött történet van, mely belém kapaszkodik, s éppúgy elkísér bárhová, akár anyám gondosan összehajtogatott akt képe. De néha menekülni akarok a történetektől, néha ott szeretnék ülni újra a cigarettafüstös félhomályban.

Sohasem tudom meg, miért hívott a nagymamám, nem volt bekapcsolva a mobilom. Délre értem haza. A hálószoba ajtaja nem volt kulcsra zárva, a sápadt ősze bevilágított az ablakon. A nagyszüleim úgy heverték a keskeny heverőn, akár a száruknál elvágott virágok. A férfi, aki elvitte őket, azt mesélte, alig tudták szétfeszíteni egymásba kulcsolt ujjait. Ott feküdt mellettük az apró epresdoboz, abból szemeztek utoljára.

Gombár Endre

FÖLDÖNKÍVÜLIEK

– Mit akar egy szál lóval, meg az öregapja rozsdás ekéjével? Koldusbotra jut, csak vegye ki a földjít, majd meglátja!

Az ereszről ütemesen csöpögött a hólé. Ilyen havas márciusra, amióta él, nem emlékezett. Meg akarták dolgozni az agyát, tiszta sor, bár maga is tudta, a nulláról kell kezdenie, és nagy merészség szükségeltetik hozzá.

– Felelőtlenség, amit maga csinál, higgye el. Nem magam miatt, vagy a többi ember miatt mondom. De gondoljon az asszonyra meg a két gyerekre is! Örülne neki, ha nyomorognának?

Mondani kell, mondani kell, de valami értelmeset. Érezte, de nem tudta szavakká formálni, amit mondani akart. A másik válaszra várt, miközben elnyomta a bűzlő csikket a fekete kerámia-hamutartóban.

– Annakidején... – jutott végre eszébe a válasz –, annakidején, amikor apám meghalt, én pedig éppen házasodtam, nem csak az az egy szál lovunk volt. Maga éppolyan jól tudja, mint én! – emelte feljebb a hangját.

– Na és! Olyan borzasztóan rossz volt maguknak a közösben? Csak azt ne mondja!

– Mi nem úgy akartuk. A magunk lábán is megálltunk volna. Bekényserítettek minket.

A koradélután beérett, lassan estébe fordult az idő. Már megbánta, hogy kitette az asztra azt a rizlinget is. Hét óra után az elnök végre szedte a sátorfáját. – Ne hamarkodja el! – mondta még a küszöbről, és felemelte a mutatóját.

Éjszaka állatokkal álmodott. Hosszú, vakító fehérre meszelt istállóban járt, ahol a baloldali rekeszekben lovak, a jobboldaliakban fekete-fehér tehének ropogtatták a szénát. Később kint szántott a határban, Fergusson-traktoron ülve és teli tüdőből szívta a televény illatát.

Reggel mindenre pontosan emlékezett. Hol az a bank, amely kölcsönt adna neki egy Fergusson-traktorhoz? Vagy akármilyenhez. Nem tudta felidézni, hol látott ilyen traktort, de úgy gondolta, hogy az angolok gyártják. Miután felkészülődött, megmosakodott, magára kapta ingét, nadrágját és pulóverét, lehajtott egy féldecit a sógorától karácsonyra kapott sompálinkából.

Szóttanul reggeliztek az asszonnyal. Csak a gyerekek voltak élénkek. A húsvéti szünetről beszéltek, már nagy várták. Szépen elfogyott az asztról a szalonna, a hagyma, a kenyér, a tej és a kistányérról a darabka sült oldalas is.

Reggeli után kiment a kert végébe, ahol már zöldellt valami a száz négy-szögöles, téglalap alakú, még az ősszel felásott földdarabon. Egy furcsa, ezüstös színű tárgy, három méternél hosszabb, tömzsi, henger alakú, szárnyas szerkezet csillogott a reggeli napsugarakban. Éppen a felásott föld közepe táján. Csak meresztette rá a szemét.

A zodiacoid megnyomta a reteszajtó nyitására szolgáló zöld gombot. Mögötte kíváncsian várt négy társa. Az ajtó surrogva becsúszott az úrvitorlázó kettőslemezű karosszériájába és beengedte a sárga és langyos napsütést. A napsütéstől a zodiacoidok megborzongtak. Langymelege éppen fordítva hatott rájuk, mint a földi lényekre. Libasorban és lassan araszolva hagyták el járművüket. Emberi szem számára láthatatlanul. Fejüket kíváncsian forgatták, mindent igyekeztek alaposan megfigyelni. Ahová léptek, leheletnyit lelapult a sarjadzó zöld, talpuk nyomán harmatcseppek gurultak sugarasan széjjel.

A menet az udvarra érkezett. Egy üres műanyag joghurtos doboz hevert a házfal tövében. A zodiacoidok megütközve nézték. A tartalmát elfogyasztották, üres, semmi szükség rá itt, hát akkor miért van idedobva. Értelmetlenség. Sőt, az ő felfogásuk szerint csúnya, tehát egyenesen bűn. A libasor felbomlott, átalakult ide-oda rajzó, sétáló csoportocskává. Pandúr, a loboncos szőrű puli, izgatottan szimatolt a levegőbe. Finom ösztönével megérezte a láthatatlan lényeket. Csaholni kezdett, rángatta a láncát. Miért van megláncolva, amikor éppen hogy oda akar futni hozzájuk, hogy üdvözölje őket? – csodálkoztak a zodiacoidok. Bolond világ ez – állapították meg egyhangúan. Vezetőjük benyitott az ajtón. Egyenesen a konyhába. A gazdaasszony krumplit hámozott, vizet forralt, törülgetett és a kőpadlót mosta egyszerre.

– Úgy látszik, kényszermunkára ítélték – mondta Zi Zo-nak.

– Az is lehet, hogy rabszolga – vélte Zo.

Zo megvakarta a kopoltyúja tövét, aztán benyitott a tisztaszobába. Ott hideg volt és nem látott egy teremtet lelket sem. – Nézzétek, hogy pazarolnak! – mutatta a többieknek, amikor a tisztaszobából nyíló hálószobát is felfedezte. – Ennyi cellát építenek, amikor csak egyet használnak.

– Hátha itt töltik a sötétpihenőjüket – találgatta Zu.

– Nem hiszem – mondta Zi. – Fel van pumpálva a takarójuk. Nézd! Ez itt csak dísz.

– Persze – mondta Zo. – Az első cellában, a hosszú hajú mögött van két vízszintes pihenőhely. Nyilván ott töltik a sötétpihenőt.

– Nyughass már! – förmedt a kutyára. – Mi a jóistennek bomolsz? Meg vagy veszve?

– Engedd el, hadd szaladjon kicsit! – kiabált ki az asszony a konyhából. – Egész éjszaka meg volt kötve.

Odament a kutyához és levette róla a nyakörvét. A kutya berohant az ajtón és a tisztaszobába szaporázott.

– Nem mégy innét a sáros lábaddal! – próbálta egy lila légycsapóval kihajkurászni az asszony. De a kutya rá se hederített, csak egyre izgatottabban ágaskodott félméterenként a levegőbe. Mellső lábait neki-neki támasztotta a semminek, hol ide, hol oda fordult, boldogan csóválta a farkát.

– Mi történt ezzel az állattal? – nézett hol a kutyára, hol az asszonyra. Ilyet még nem látott. Kiment a konyhába, levette a stelázsi legfelső polcáról a sompálinkát, félig töltött egy nagyobbfajta kupicát és felhajtotta az italt. Krárogott egyet hozzá.

– Kellemetlen szaga van – állapította meg Zo.

– Bűdös – mondta Zü.

– Biztos, hogy nem jó szomszúság ellen – szögezte le Zu.

– Bolond ez – mondta Zo. – Minek issza, ha semmi értelme?

A kutyával nem törődtek. Egyáltalán nem zavarta őket, hogy tappancsaival folyton a térdükre meg a hasuknak támaszkodott.

Az asszony bekapcsolta a viaszosvászonnal letakart konyhaasztalon álló rádiót. Lehuppant a hokedlire. Éppen híreket mondtak. Összekulcsolta a kezét, amikor a bemondónő egy indiai tömegszerencsétlenségről tájékoztatta a hallgatókat.

– Minek hallgatja azt a rádiót, ha nem csinál utána semmit, csak az ujjait ropogatja? – kérdezte Zo. Úgy látszik, ő volt a legkritikusabb a zodiacoidok között.

– Hol van az az India? – kérdezte egyikük.

– Hol, hol! Hát, ahol azokat a rongyokat tekerik a fejükre – mondta Zü.

– Ahol azok a sovány négylábúak mászkálnak mindenütt, meg azok a kis

hosszúfarkúak ugrálnak a háztetőkön, meg ahol annyian fürdenek abban a piszkos folyóban, hogy szinte kiszorítják a vizet a medréből. Egy rek sem telt még el azóta, hogy ott jártunk, nem emlékszel?

– Tényleg. Most, hogy mondod, már valami rémlik – mondta a zodiacidoid. – Csak közben áthaladtunk a Nagy Zónán, és én attól mindig elfelejtem az előző életemet.

Időközben átjött a szomszéd és elkérte tőlük a kislejtszét, mert az övének kettétört a nyele. A zodiacidoidok aprólékosan szemügyre vették sáros gumi-csizmáját, lyukas zekéjét, gyűrött, enyhén koszos inggallérját.

– El kéne vinni néhány malacot a vásárra, Pista – mondta a szomszédnak. – Neked is van eladó, mi lenne, ha holnap közösen vinnénk árulni?

– Én is gondoltam rá – felelte a szomszéd, – de szekéren macerás, meg seose írunk oda. El kéne kérni a kisteherautót a Ferivel, akkor összejönne a dolog.

– Kérjem én? Kérem, ha gondolod. Vagyunk annyira haverok, megcsinálják.

A kislejtsze is előkerült a fészerből, mellé egy-egy pohárka sompálinkát is lenyeltek. Mindkettőnek kipirosodott az arca. A rádió túljutott a híreken. A meteorológiai intézet változó irányú szelet, tavaszi záporokat ígért.

– Meglátjuk, mi lesz nyáron – sóhajtott az asszony, és megigazította a kötényt a derekán. – Évek óta alig van eső. Mint a sivatagban...

A zodiacidoidok attól fogva, hogy a falusiak közelébe kerültek, bekapcsolva tartották derékövükön a gyufásdoboz nagyságú transláció-automatát, amely most idegen nyelvek fordítására volt beállítva. Mindent értettek tehát. Intelligenciájuk arra is képessé tette őket, hogy a hallottakból minden gondolatkörben végső következtetéseket is levonhassanak. Ilyen végső következtetés volt az is, hogy éppen a bolygó lakói felelősek azért, amiért lassan, de biztosan elhal körülöttük az élet, és így a saját életük is lehetetlenné válik a bolygón. Zo az élet elpusztulásának képletét kivetítette mini-computere lapernyőjére:

Víz ---> kevés ---> alig ---> nyomokban ---> semmi ---> pusztulás

Levegő ---> szennyezett ---> mérgezett ---> gyilkos ---> ismeretlen

gázok ---> pusztulás

Talaj ---> savanyodás ---> porladás ---> hamu ---> pusztulás

Növénylények ---> nedvsökkenés ---> fertőzés ---> gombásodás --->

elporlás ---> pusztulás

Állatlények, emberlények ---> megbetegedés ---> sok megbetegedés --->

korcsosulás ---> sok korcsosulás ---> teljes elkorcsosulás --->

mozgások lelassulása ---> mozgások megszűnése ---> pusztulás

Megmutatta társainak is a hosszú képletet, akik meglehetősen közönnnyel vették tudomásul. Végére nem róluk szólt.

Marafkó László

SZATIRKÁK

Genomen est ome.

*

Kamaszkor: az élet rengetege előtt. Öregkor: a végen túli rengetege előtt.

*

Humánus ifjak: nem leszúrták – feljelentették Cézárt.

*

„Azt hiszed, jókedvemben vagyok depressziós?”

*

A mélyhűtés után felengedett igazságnak is szaga van.

*

Hamvas Béla – létminimumból létmaximumba.

*

Több paradogmaváltást élt meg.

*

„Kis országnak egy elitje és egy csőcseléke van.” És egy eltartója. Amely mindig a rövidebbet húzza.

*

Átkelési pénzt szedett a zebránál.

*

Cipőm szétesett. Akárcsak az életem. Ki járt bennem?

*

Ment-e a könnyek által a világ elébb?

A VÉRES SZOMBAT EMLÉKMŰVE

„Aki nem szorongott ott a drótrács mellett, az építkezés tövében, amikor megszólalt a géppisztoly meg a géppuska, az nem ismeri azt a félelmet, borzalmat, azt a kiabálást, ordítózást, ami ott volt, az nem tudja a rengeteg vért, azt a nagy mentővisítózást... Aki ezt nem élte át, az tényleg nem ismeri... Egy szerelmet is meg kell élni, nem? Arról nem lehet a más nevében beszélni... Én ilyenek gondolom a sortűz emlékművét is. Akármilyen nagy művész volnék, nem mernék nekifogni, ha nem lettem volna ott.” (Sajgál Attila nyugdíjas vámtiszt, a karhatalmista sortűz idején másodikos gimnazista, az események után negyvenöt évvel a tucatszámú megkérdezett közül egyedül (!) vállalta a nyilvánosság előtt is a nevét.)

„Hagyták volna meg a régi szökőkutat... De hát akik dönthettek, azok ide tették. Mint régen, a szovjet hősi emlékművet. Akkor se kérdezett meg bennünket senki, egyszerű városlakókat, kell-e... Ha nem lenne most itt ez az emlékmű, legalább lenne egy kis víz a városközpontban. (Hetven év körüli kiszolgált katona, aki az ÁVH-tól történt leszerelése után az üvegyárban csinált karriert, a szakszervezet élén, s mindig segített újságírói munkámban. Most lebeszélne a cikkírásról. „Minek az neked, ott van és kész, olyan, amilyen, kell neked a baj? Hátat fordítanak a még meglévő szimpatizánsaid is” – mondogatja kitartóan és úgy vélem: őszinte aggodalommal. Az eszem igazat ad, én is tudom – sőt jó ideje a bőrömön érzem –, Salgótarjában élünk, a kendőzetlen, nyílt beszéd az 1956. december 8-i sortűz-témában a mi köreinkben nem szokásos, vagy ha mégis, valóban lehetnek nem kívánatos következményei. De hát én olyan vagyok, mint a kisgyerek: nem a másén, a magam kárán tanulok.)

„Hova repül az a madár? Maga tudja? – próbál humorizálni a negyven körüli, szókimondó, vidám asszonyság. – Mit néz? Maga szerint nem olyan, mintha repülni akarna?... Tudja maga is, hogy nem idevaló ez a szobor. A parkban sétáltatott kutyák mind lepisilik... Pedig úgy szép magában!... De emlékmű... A temetőben lenne a helye.”

„Aki ezt a szobrot csinálta, az hülye volt – jelenti ki kerek perec a hajdani elhárító osztály határőr századosa, aktív munkáspárti szimpatizáns. – Ez nem mártír. Ez egy akasztott ember... Egyszer valaki viccből zakót akasz-

tott a nyakába. Ezzel fejezte ki a véleményét... Ne csodálkozzon! Itt a téren lóttek, és nem akasztottak. Itt tömeg volt. A szobrásznak is ezt kellett volna megmintáznia.”

„Nekem nem tetszik ez a szobor. Látom, értem, mit ábrázol, és mégsem tetszik. Mert ott magasodik előtte egy hatalmas betontömb, ami előtt a szoboralak meghajol. Miért? Mi célból? Mit jelképez az a betontömb? Számomra ez titok maradt... Ezt nem tudom megfejtetni... Mi előtt hajlik meg a Krisztus-szerű, megfeszített férfit?” (A vállalkozó az előző rendszerben egy forgalmazó cég igazgatója volt, látványosan együttműködött ugyan a kommunistákkal, de elkötelezetten nem állt közéljük; legfőljebb a hasznot fölözte le. Most a jobboldalon politizál, és az új civil szerveződések vezetője, népszerűsítője.)

„No comment – hátrítja el érdeklődésemet a rendszerváltás után évekig elszántan liberál-politizáló gépkocsivezető. – Semmit nem lehet úgy megcsinálni, hogy mindenki elégedett legyen vele. Annak idején én láttam az emlékműterveket a József Attilában. Ki voltak állítva a művelődési központban, mindenki megnézhetette. Az emberek szavazhattak, melyik tetszik a legjobban. Ennél demokratikusabban már nem lehet emlékművet állítani.”

TŰNT IDŐK NYOMÁBAN

„Piros vér folyik az utcán... Sebesültek és halottak. Munkások, asszonyok, gyermekek az áldozatok... Miért?... miért... miért? – száguld, rohan a kérdés, a vád, a gyöttelelem. Ki a felelős? – csattan a hang. Miért nincs már nyugalom? Miért kell rettegve gondolni az éjszakára, a holnapra? Miért fél egymástól két ember, ha az alkonyati utcán találkozik?”

Ezekkel a zaklatott és felzaklató mondatokkal irányítja a figyelmet a Nógrádi Népújság 1956. december 12-én megjelent Vádirat helyett című publicisztikája arra a megmagyarázhatatlan szörnyűségre, amely a december 8-i salgótarjáni sortűz elnevezés alatt vonult be a magyar történelembe. A cikk rögtön a fejléc alatt olvasható. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Nógrád Megyei Tanács közös lapja nem egyszerűen csak keresi a felelősöket, hanem meg is találja, főként azokban a személyekben, akik a forradalom megyei szerveinek és szervezeteinek valamilyen szintjén aktívan dolgoztak, akik egy demokratikusabb, szebb és boldogabb életet álmodtak a szovjet mintájú „paradicsom” helyett. Konkrétan meg is nevezi a legbefolyásosabbakat (akiket aztán később, maradjanak vagy meneküljenek, a megtorlás idején súlyos börtönbüntetésre ítélnék). Kellettek (akkor is) a bűnbakok.

Az említett írás mellett van egy másik, az MSZMP ideiglenes központi bizottságának határozata az „ellenforradalom” okairól és előzményeiről. A kettő együtt lenyűgöző harmóniát alkot. Világos és egyértelmű az üzenetük: nincs helye a további alkudozásnak; vagy beadják a derekukat a tömegek, az őket képviselő munkás- és üzemi tanácsok, vagy kő kövön nem marad. Persze, ami a salgótarjáni Vásártéren történt, az azért minden jobb érzésű embert meglepett, még azokat is, akik előre kitervelték – azt az „icipici” tömegbe lövöldözést. Nem igazán mérték fel előzetesen, hogy kiknek a kezébe adják a félelmetes fegyvereket. A pufajkások többsége ugyanis tanulatlan és brutális lelkületű, a legrosszabb proli-gyökerű, csak magát néző ember volt. Városszerte beszéltek, hogy éjt nappallá téve isznak, a vezérükkel az élen, aki ráadásul még valamiféle nőhöz is eljár a szolgálat leple alatt (később maguk a pufajkások sem tagadták, hogy parancsnokuk azért nem volt jelen a sortüzeknél, mert éppen pásztorórán járt; meg is lett érte a jutalma: a magyar börtönhálózat országos parancsnokának nevezték ki; s nyilván nincs összefüggés a dicső múlt és a szörnyű jelen között, de szűkebb családjában most akad olyan szeszakázán, félgárgyult férfiú, aki nem találta meg a helyét az új rendszerben, s piaci trógerolásból és kukázásból él).

„A szombati szörnyű tragédiával kapcsolatban a kivizsgálás folyamatban van. Amint erről a valóságnak megfelelő, az események részleteire is kiterjedő képet kapunk, azonnal közöljük olvasóinkkal” – olvashatjuk a már idézett cikkben. Nos, azóta is várjuk ennek az ígéretnek a valóra váltását. Egyelőre (?) mindhiába. Akik válaszolhatnának, azok már a sírban, vagy új pártban politizálnak, avagy elővigyázatosan szürkén, netán színt váltva megbújnak, miközben fiaik és leányaik – ugyancsak felfoghatóan – egészen más valóságok felé tájékozódnak. Pedig több költőnk tollán is megszületett a gondolat, amit – emlékezetem szerint – a legegyszerűbben és a legközismertebben Illyés Gyula fogalmazott meg: úgy gondolta, hogy aki ki mondja a rettenetet, az fel is oldja egyben, vagyis lelki megkönnyebbüléshez jut... Tényleg olyan szörnyen nehéz az igazság kimondása, a nyilvános bocsánatkérés?... Olyan nagy ár lenne (ez az őszinteség) az őszinte megbocsátáshoz?

De hát tudjuk: aki hazudik, az nem hagyja abba. Ezzel az esettel is így történt: dőlt a hazugság... harmincvalahány éven át. Az első hamisítványok közül íme egy „gyöngyszem”, szintén a megyei lapból, a december 13-i számból: „Több bejelentés érkezett salgótarjáni és vidéki dolgozóktól, akik elmondották, hogy december 8-án provokátorok két kézigranátot dobtak a karhatalmi alakulatokra, és géppisztolyból és golyószóróból tüzet nyitottak a megyei rendőrkapitányságra...”

A Nógrád Megyei Levéltár kiadásában 1996-ban megjelent írásos dokumentumokra épülő könyv, az *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára* már a valóságnak megfelelően ír a véres eseményről: „A hajnali órákban Steigerwald Ottó, a megyei munkástanács elnökhelyettese, néhány személlyel Budapestre utazott, hogy részt vegyen a... munkásküldöttek országos értekezletén... Hajnalban Házi Sándor vezérőrnagy parancsára egy pufajkás alakulat Kisterenyén letartóztatta Gaál Lajos tröszt munkástanácstagot (Gaál – saját elmondása szerint – ily nemes egyszerűséggel írta a nevét – S. L.) és Viczián Tibort, akit 1950-ben egy koncepció per keretében 12 évre ítélték el... Gaál és Viczián őrizetbe vételéről már a kora reggeli órákban értesültek az üzemek és a bányák munkástanács-vezetői. A megyei munkástanács elnöke, Szabó Ervin munkahelyén, a nagybátonyi szolgáltató vállalatnál értesült a történetekről. Telefonon felhívta a kisterenyei bányaüzemet, ahol Czéki László közölte vele, hogy a kisterenyei bányászok Salgótarjába akarnak menni... Szabó ellenezte ezt a lépést... A tüntetők 9 órától folyamatosan érkeztek a főosztály elé... Tizenegy órára már mintegy 3–4000 fő gyűlt össze. Elfoglalták a rendőrség és a megyei tanács előtti útszakaszt és a járdát. Hangzatos jelszavakat kiabáltak és követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását, a szovjet csapatok kivonását, és hangoztatták, hogy nem ismerik el a Kádár-kormányt... Ebben a feszült helyzetben dördült el a megyetanács előtt egy, vagy több karhatalmista gépisztolya, majd ezt követően dobta el Ferencz István AKÖV-garázsmeister a nála lévő gyakorló hanggránátot a tanácsépület előtt álló karhatalmisták mögötti füves területre azzal a szándékkal, hogy a további lövöldözést megakadályozza... Arra a kérdésre, hogy ki vagy kik adták ki a tűzparancsot nem lehet egyértelmű választ adni. Ha volt egyáltalán parancs... Ami viszont tény. A sortűz következtében 27 személy halt meg. Velük együtt összesen 135 halottat és sebesültet szállítottak be a bányai kórházba, de közülük nem volt szovjet katona és karhatalmista. A műtétek alatt és után 19-en vesztették életüket. Összesen tehát – az eddig előkerült források alapján – az állapítható meg, hogy 46-an, 33 férfi és 11 nő és 2 fiúgyerek halt meg a sortűz következtében.”

„A lövöldözés mindössze néhány percig tartott – írta a *Nógrád megye története 1944–1962* című monográfiájában Jakab Sándor, aki megyei politikai vezetőként és jelenlevőként aktív résztvevője volt az eseményeknek, majd később évekig első titkárként dolgozott a megyei pártbizottság élén –, de 80-nál több halálos áldozata volt.” Van, aki szerint még ennél is többen haltak meg a pufajkás sortűzek (mert két tárat lőttek ki egymás után) következtében. A salgótarjáni tanács vezető anyakönyvvezetője, Faragó Lászlóné

131 elhalálozott papírjainak a kiállításáról tett említést férjének. Idejét lekötötte, idegeit megviselte a munka, s január közepén pedig, átszervezésre hivatkozva, már el is bocsátották az állásából, talán azért, hogy senki ne emlékezhessen azután pontosan a történetekre. (Íme az elbocsátásról szóló második levél részlete: „Tárgy: Faragó Lászlóné szül. Szoldán Éva vezető anyakönyvvezető múlt évről elmaradt fizetéses szabadságának megváltása... az 1956. évi fizetett szabadságából ki nem vett 7 napi fizetett szabadságának a MT. V. 102. §. /2/ bekezdése alapján pénzbeni megváltását rendelem el... Megokolás: Így kellett határoznom, mert nevezett az elmúlt évben részére járó 17 nap fizetett szabadságából 7 napot az anyakönyvvezetői teendők folyamatos ellátása miatt indokoltan nem tudott szabadságon tölteni...”)

Érdemes tovább idéznünk Jakab Sándor már idézett könyvéből, hogy a ma olvasója emlékezhessen, vagy éppen – az azóta felnőtt generációkra gondolva – megtudhassa, miféle agymosás zajlott az 1989–90-es rendszerátváltás előtt, a szocializmus mindenkit legyőző, melldöngető évtizedeiben. A történeti munka az 1970-es évek elején került ki a nyomdából, s ekképpen láttatja a december 8-ai eseményeket: „A tüntetés résztvevőit a Belügyminisztérium salgótarjáni képviselője, majd egy honvéd vezérőrnagy felszólította, hogy követeléseiket 5 tagú bizottság útján terjesszék elő. Ugyanezt megismételte az időközben a városba érkező szovjet katonai egység parancsnoka is. Erre a munkástanács tagjai és a tüntetést szervező ellenforradalmárok közül néhányan előreléptek, hangosan szidalmazták, majd a két parancsnok felé köpködtek. Hasonlóan viselkedtek a felsorakozott karhatalmistákkal szemben is, sőt azok fegyvereit is igyekeztek megszerezni. Ugyanakkor ’foglald el az épületet, nem mer lőni!’; ’vegyétek el tőlük a fegyvert!’ és más ilyen ’harcra buzdító’ kiáltással provokálták a híveiket a fellépésre. Az ellenforradalmárok a karhatalmisták türelmét gyengeségnek minősítették és megrohmozták őket. Miközben folyt a birkózás a fegyverekért, Ferencz István, a MÁVAUT garázmestere kézigránátot dobott a társaik segítségére siető karhatalmisták közé, melynek repeszzeitől többen megsebesültek. A kézigránát robbanása után a karhatalom tagjai és a szovjet katonák riasztólövéseket adtak le. Amikor azonban a tömeg soraiból már tüzeltek rájuk, önvédelemből viszonozták azt.” – Ebből a „hasraütésből” csak azt higgyék el, hogy az emberek utálták, sőt gyűlölték a velük szemben egységfrontot felállító kommunistákat, legyenek azok magyarok vagy szovjetek, és nem voltak hajlandóak velük tárgyalni. De itt és ekkor valójában és elsősorban nem is az ellenszenv miatt nem tárgyaltak, hanem annál az egyszerű oknál fogva, hogy igazi tárgyalóképes vezetőik nem voltak a helyszí-

nen, hiszen a további tennivalók céljából Budapestre utaztak, vagy, mintegy rosszat sejtve, igyekeztek – mint Szabó Ervin is – visszatartani a térre még meg nem érkezett munkásokat.

DEMOKRATIKUS BUKTATÓK

Egy ideszármazott ember agyában fogant meg először, hogy legyen emlékmű 1956. december 8-a áldozatainak a szörnyű tett helyszínén. Ennek a gondolatnak a születése is – mint anyni másé – a véletlenül múltott.

– Édesapám szerette hallgatni a rádiót, és ő hallotta, hogy a Történelmi Igazságtétel Bizottság Budapesten emlékművet állít az '56-osoknak – emlékezik vissza 1989 kora őszére Fancsikné Csaba Mária, aki tanárnóként egy személyben a palóc táj szerelmese, festője, rajzolója, fotográfusa és környezetvédője, s akkoriban a Magyar Demokrata Fórum színeiben politizált; Pécsről került Salgótarjánba. – Ez adta az ötletet. Gyorsan beláttam, hogy ez csak széles körű összefogással válhat valósággá. Felhívást adtam fel tehát a megyei újságban 1989 utolsó heteiben, az MDF nevében. Öröm volt látni, milyen sokan álltak az ügy mellé. Brunda Gusztáv népművelő cikket is írt a *Palócföld* című folyóiratban, dr. Várkonyi József jogász és kereskedelmi szakember, aki később a megyei közigazgatási hivatal vezetője lett, mindenütt megemlítette. Pártbéli társaim: Leukó Albert a szobrászok körében tájékozódott, dr. Szabó Sándor ügyvéd a törvényesség lehetőségeit járta körül, Deme Attila, egykori '56-os nemzetőr a külföldi ismerősökkel tartotta a kapcsolatot. Megragadtunk minden kínálkozó lehetőséget a gondolat népszerűsítésére. Még a focimeccseken is bemondattuk. Számomra nagyon fontos volt. Az események ugyanis mély nyomot hagytak bennem. Ott laktunk a Vásártéren, ahol a szörnyűség megtörtént. Jól emlékszem. De nem is a menekülő embereket látom magam előtt, hanem a hangokat. Borzalmas... Délután bementem a férjemhez a kórházba, dolgozott, láttam az udvaron a sok kiterített halottat, a sebesülteket.

– Ön tett javaslatot az emlékműre, ön vezette hónapokon keresztül az emlékmű alapítványt. Aztán, amikor a terv a megvalósítás útjára lépett, lemondott. Miért hátrált meg?

– Nem meghátráltam, hanem egyszerűen elegendő lettem az egészségből. Sokkal nehezebben ment előre a dolog, és sokkal több vitával járt, mint amennyire akár csak gondolatban is számítottam. Szabó Tamás megkapta a megbízást, láttam, sínen van a dolog, kiszálltam. Kun Zsuzsa akkor már városi önkormányzati képviselő volt... A részvételem nehézkessé tette volna az ügyintézését...

Fancsikné Csaba Mária finom lelkületű asszony; óvatosan fogalmaz, véletlenül sem sértene meg senkit. Nem vagyunk egyformák, amivel arra kívánok rámutatni, hogy az emlékmű alapítvány kuratóriumának működése alatt számos sérelem született, igazi adok-kapok zajlott, oda és vissza. Olykor még azok sem értettek egyet, akik különben azonos politikai platformon álltak. 1956 utólag alaposan szembeállította az embereket. Családi kapcsolatok lazultak meg, barátságok mentek tönkre csak azért, mert a „sajnálatos eseményeket” a többség már nem akarta „ellenforradalomnak” látni, vagy azért, mert egyesek szimpla „népfelkelésnek” értékelték azt, ami „forradalom és szabadságharc” volt. A szervezők számára ez jelentette az első komolyabb kudarcélményt. Addig ugyanis úgy gondolta mindenki, hogy szent az egyetértés. De most maguk az ’56-osok sem gondolkoztak azonosképpen. Ráadásul az ellentéteket még szitották is, legfőképpen azok, akik korábban besúgták, leköpték, megalázták őket, és ezért a kádári hatalomtól különféle elismerésben, előnyben részesültek.

A második kudarc akkor következett, amikor egyéni közadakozásból alig-alig futott be pénz. Eredetileg ugyanis elsősorban magukkal a szenvedőkkel, illetve leszármazottaikkal, vagyis az emberek társadalmi összefogásával építették volna fel az emlékművet. De hát milyen is a magyar virtus? Mária Teréziának is megmondták nemes uraimék: életüket és vérüket áldozzák... csak a jószágaikat ne kérje. Hát ilyen kedvvel adakoztak a magyar – konkrétan a salgótarjáni – emberek a közelmúltban is! Persze jött azért pénz innen-onnan, még Amerikából is, csakhogy egy komoly szoborkompozíció milliókba kerül. Ha a kezdeti elakadások nem nyúl cége zsebének mélyére például a Salgótarjáni Vasöntöde és Tűzhelygyár élén álló Gressai Sándor, és nem akadnak követői, például az Öblösüveggyár vezetője Kazinczy Gyula, akkor bizonyára másképpen alakult volna ez a történet is.

A harmadik nem kívánt tapasztalat akkor szakadt rá a szervezőkre, amikor a pályázatra érkezett emlékműtervek között kellett döntenet. Az utolsó körben ketten maradtak: a Balassagyarmatról elszármazott Párkányi Péter és a Salgótarjából szintén a fővárosba került Szabó Tamás. Pár közönség-szavazattal Párkányi Péter kapott többet, de a döntéshozók Szabó Tamás tervét látták alkalmasabbnak. Ezt a döntést egyesek arra használták fel, hogy nagy csinnadrattát keltettek újból egy már-már csitulni látszó régi, megyeszékhelyi versengés, a Salgótarján–Balassagyarmat ellentét körül.

1989 őszén, amikor az 1956. december 8. Emlékmű Alapítvány megalakult, még semmiféle látható emlékjele nem volt a téren történeteknek. A megyeháza falára – amely láthatta a sortüzeket – csak 1989. december 8-ára

csavarozták fel az emléktáblát, még a letűnt rendszer hivatalossága, konkrétan Salgótarján Város Tanácsa megbízásából, tűzoltómunkával, eleget téve a rendszerváltó közhangulatnak. A tábla ezt hirdette: „Az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz áldozatai emlékére.” (Azóta sok változás történt. A helyen a 90-es évek közepe óta Asszonyi Tamás szép bronzplasztikája, *Az emlékezés fája* látható. „1956-ban ebben az épületben alakult meg a Nógrád Megyei Nemzeti Bizottság és a Nógrád Megyei Munkástanács. Dicsőség a forradalom hőseinek” – olvashatjuk a fát ölelő bronzszalagon. A Pofosz Nógrád Megyei Szervezete, Nógrád Megye Önkormányzata és Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata 1998-ban ez alatt helyezte el nagyobb méretű emléktábláját úgy, hogy a fa fő gyökere beleér a táblába, amely felsorolja azoknak a megtorlásban kivégzetteknek a neveit is, akik Nógrád megyében fejtették ki tevékenységüket. Szövege a következő: „Az 1956-os forradalom és szabadságharc ismert és ismeretlen Nógrád megyei mártírjai emlékének – Alapi László, Geczko István, Hadady Rudolf, Hargitai Lajos, Pálinkás Antal honvéd őrnagy.”)

Az emlékmű alapítvány hat Nógrád megyei – itt született, vagy még ma is itt élő, jobbára fiatal – szobrászművészt hívott meg a pályázatra. A már említett Párkányi Pétert és Szabó Tamást, valamint Csemnitzky Zoltánt Balassagyarmatról (aki huzamosabb külföldi útja miatt végül nem vett részt a versengésben), Bobály Attilát Somoskőről (egyébként vele egyes MDF-es helyi politikusok előzetesen is tárgyaltak), Molnár Pétert Somoskőújfaluból és Kicsiny Miklóst Budapestről.

A bíráló bizottságot Prokay Gábor, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus osztályvezetője – akit szintén szoros szálak fűznek a nógrádi megyeszékhelyhez – szervezte meg. A művész és műkritikus szakértők a következők voltak: Fekete Tamás, Janzer Frigyes, Marosits István, Paulikovics Iván és Gaál Anna. Több fordulóban mondtak véleményt. Megszavaztatták a közönséget, a városlakókat is. A szakzsűri végül Szabó Tamás alkotása mellett tette le a garast, noha az emberek – s erre már utaltunk, nem egységesen emlékeznek rá az emlékmű születése körül bábáskodók – egyiket tucatnyi különbséggel Párkányi Péter elképzelését tartották a legsikerültebbnek. (Emlékezetét egyik oldal sem tudta dokumentumokkal alátámasztani, így azt az emlékezést fogadtuk el, amelyiket az egyszerű többség vallott.)

Jól tudjuk: ízlések és pofonok különbözőek. Ezt támasztották alá az alapítványi ülések is. Az utolsók egyikéről – amely akár mintának is tekinthető a rész- és hangvétel tekintetében – így tudósított az *Új Magyarország* 1991. augusztus 22-i számában (gáspár):

„Párkányi Péter kétalakos bronzplasztikája a megyei tanács épületével szemben lévő téren, enyhén megemelt, természetes dombon, drapérián álló, életnagyságú férfi figura, emeli, tartja lehanyatló társát... Szabó Tamás hat méter magas, fekete gránitlapokkal burkolt obeliszk előtt – rajta az 1956-os felirat – 220 centiméteres figurát képzelt el. Az előrehajló figura az obeliszkről lehulló drapériát tartja. A második fordulóban, az átdolgozott alkotásokat értékelve, az ítések arra a megállapításra jutottak, hogy Párkányi Péter első fordulás munkája jobb, ám az ötlet gyakorlati megvalósítása csak a volt megyei tanács előtti kis téren érvényesülne igazán. Szabó Tamás jelentős változtatásra szánta el magát: elhagyta a drapériát... témája ugyanis közel áll(t) a budapesti Dob utca 12. alatti Carl Lutz svájci konzul tiszteletére emelt... alkotáshoz. Drapéria nélkül maradt a hatméteres obeliszk, előtte a meghajló alak, s az 1956 felirat a földre került. A zsűri az utóbbi emlékműterv megvalósítását támogatta. Ám az alapítvány Salgótarján polgárait is meg kívánta hallgatni... Mindössze tizenhatan jöttek el a nagy eseményre, eldönteni: melyik alkotást díjazza (az ötvenezres várost képviselve)... A város önkormányzatát Kenyeres István városi főépítész képviselte... ő volt az egyetlen, aki az érzelmi motivációk mellé a serpenyőbe tette az emlékműállítás nélkülözhetetlen gyakorlati megvalósításának problémáit is... a pályázatra beadott munkák nem emlékművek, 'csak' szobrok. Nem adják vissza azt, amit az alapítvány nevében visel. A jelenlévő '56-osok egyikének véleménye megerősítette a főépítészt: 'Ha lemegyek a 301-es parcellába, az ott lévő kopjafa a maga egyszerűségével százszor többet mond. Azoknak, akik ezeket a szobrokat készítették, gőzük nem volt 1956-ról, és hol van még a sortűz?... Az erre való emlékezés, emlékeztetés?' A gorgiuszi csomót Kun Zsuzsa alapítványi titkár huszáros lendülettel vágta át:

– Egyikünk sem képzett, mindannyiunkban vannak félelmek, de majd megszeretjük.”

A felkért művészek emlékműterveit a nagyközönség 1990 decemberében a József Attila Művelődési Központban kiállításon ismerhette meg. Így, ilyen demokratikus körülmények között valóban nem készült még szobor Salgótarjánban, de egész Nógrád megyében sem (s bizonyára ritka az országban, de az egész világon is). Az emlékműállítás demokratizálását a következőképpen indokolja Kun Zsuzsa, akit a Szabad Demokraták Szövetsége delegált az alapítvány kuratóriumába, s aki később Fancsikné Csaba Máriától átvette a titkári teendőket:

– Ezzel is kifejezésre akartuk juttatni, hogy rendszerváltozás történt. Korábban ugyanis a tisztségviselők, a hatalom emberei kijelöltek egy szobrászt, azzal megtárgyalták a kívánságokat, és megcsináltatták az alkotást. Mi ebben

a folyamatban szerephez kívántuk juttatni a lakosságot is, azokat, akik valamilyen formában érintettek voltak a december 8-i eseményekben. Véletlenül sem gondoltuk azonban, hogy ennyi vita, veszekedés, sértődés lesz körülötte. Rá kellett döbbernünk, hogy az emlékműállítás alapvetően érzelmi dolog, ugyanarról szinte mindenkinek más jut az eszébe. Az ember pedig nehezen viseli el, hogy a másik nem azt akarja, amit ő. Mi is nehezen viseltük a vitát, de a művészek, az érintettek, az '56-osok és úgy általában az emberek is.

RENDSZERVÁLTÓ ILLÚZIÓK

Valódi egyetértés – úgy tűnik – csak a lényegben volt: emlékművet kell állítani a helyszínen a pufajkás sortűzek áldozatainak. Ebben nemesak az érintettek és a kívül maradottak, hanem az emberekből verbuválódott pártok is – amelyek, bizonyított, nem egyenlők az őket létrehozó egyének egyszerű összegével, és nagyon meg tudják keverni az állóvizet meg a tiszta viszonyokat – egyetértettek. Ám végül úgy-ahogyan sikerült összeegyeztetni a szellemi, politikai és ízlésbeli különbségeket, de még mindig tornyosult egy próbára tevő akadály: az események színhelyén magasodott, hirderve hálát, fensőbbséget a szovjet hősi emlékmű, melyet 1971-ben állítottak fel az előző évben lebontott szökőkút helyére. S akkoriban még erősek voltak a magyar–szovjet személyes kapcsolatok, mélyen beágyazottak a felszabadításba belemagyarázott politikai és erkölcsi ferdítések, tehát úgy nézett ki, hogy a szovjet hősi emlékművet nem lehet elmozdítani. A salgótarjániak egy jó része ugyanis a védelmébe vette; Salgótarján nem alaptalanul lett a második világháború után „kis Moszkva” (egyrészt valóban szegények, a szemérmertlenségig kihasználtak voltak a tömegek, másrészt sokaknak felejtetni és felejtetni kellett a nem éppen jelentéktelen fasiszta múltat).

Csaba László képzőművész szovjet hősi emlékműve szép, kifejező alkotás volt. Legnagyobb hibájának azt tarthatjuk, hogy kísértetiesen leképezte az egyiptomi Asszuán – ahol széles körű kommunista internacionálizmussal gát épült a Níluson – szovjet hősi emlékművét, vagyis igazából semmiféle eredetiséget nem mutatott. De hát Asszuán messze volt (és van)...

A szocializmus utolsó városi tanácsa nem döntött – bizonyára tudatosan és reálisan felmérve a korábbi nézetei és a jelenlegi helyzete közötti szakadékot – az emlékmű lebontásáról. De nem tudott előre haladni az ügyben az új városi vezetés, a demokratikusan választott önkormányzat sem. Sok-sok meddő vita sistergett az üléseken, mérgezte az emberi kapcsolatokat.

Nagyon jól adják vissza a korabeli gondolkodást és hangulatot a megyei napilap 1990 őszén publikált cikkei. A december 8. emlékmű alapítvány tájékoztató felhívása október 15-én jelent meg: „A gyászos nap áldozatainak emlékét szerény tábla őrzi, a város polgárai azonban emlékművet szeretnének, mégpedig a sortűz színhelyén. A téren most szovjet hősi emlékmű áll, melyet a tervek szerint az új köztemetőbe helyeznek át.”

Ezt nem hagyhatta szó nélkül a Magyar Szocialista Munkáspárt (ma Munkáspárt), a régi azonos nevű kommunista párt ortodox szellemű utódpártjának salgótarjáni elnöksége; már csak azért sem, mert közben valaki (az ismeretlen személy később még színre lép, és ugyanezzel a módszerrel fejezi ki különvéleményét) festékekkel mázolta össze az emlékmű alsó részeit. Az elnökség azonnal tiltakozott a Lenin téri (jó ideje már: December 8. téri) emlékmű „meggyalázása” ellen, a nagy nyilvánosság előtt, a megyei lap hasábjain. Ez a cselekedet nehezíti a demokratikus Európához való felzárkózásunkat – figyelmeztettek azok, akik egyébként soha életükben nem akartak a demokratikus Európához tartozni, sőt nagyon jó volt nekik a keleti, despotikus Szovjetunió (de hát a mai demokráciában nem igen szokták nézni, ki mit mondott vagy csinált, a „fontos”, hogy most mit mond és cselekszik; különben is, az emlékeztetést ki szokták kérni maguknak az érintettek). A cikkírók erélyesen követelték a barbár cselekedet tettescinek felderítését, továbbá az okozott kár megtérítését.

A mázólo személye nem sokáig maradt titokban. Már a másnapi *Új Nógrád*-ban olvashattuk eszme-futtatását, amely akár bírósági védőbeszédként is értelmezhető. Önként fedte fel kilétét, ami nem csoda, hiszen az egyik leghosszabb börtönbüntetést töltött Nógrád megyei '56-osról van szó. Amit akkor, illetve előtte és utána megbotránkoztatót tett, azt mindig nagyon is tudatosan cselekedte. Nyilvánvaló, hogy minden hasonlat sántít, de tette ugyanabból a kétségbeesett tehetetlenségből táplálkozott, mint a New York-i World Trade Center brutális, emberellenes lerombolása. Hiába kiabált, tiltakozott, ne bántsatok, ne bélyegezzetek meg, figyeljete az én érdekeimre is, nem volt foganatja. Lesajnálta, és legyintettek rá – akár sajnálat nélkül is. Ezt írta az október 18-i lapszámban: „Mint 'partizánparancsnok' három napig voltam szovjet fogságban. A kárpátaljai magyar nyelvű katonák által jobban megismertem a ma már széthulló szovjet birodalom népeinek nyomorát, mint önök elvtárs-urak a hazug brosúrából. Nem az elesett szovjet katonák emléke ellen tiltakozom, hanem az 1956. december 8-án lemészárolt, ártatlan emberek vérével megfestett hely közelében levő betoncsillag jelenléte ellen. S az ellen, hogy az áremelkedésekkel foltozgatott országos és megyei kasszából ne merészeljenek milliókat költeni a vörös

'szentkép' temetőbe való áthelyezésére. Nem ez fog bennünket Európához kötni... Tekintsenek vissza a negyven évre...! Kik és kik ellen követtek el gazemberségeket? Még saját pártvezéreiket és egymást sem kímélve... Az magában sohasem volt bűn – morális emberek előtt –, hogy valaki önmagát kommunistának vallotta. De a gumibottal való 'meggyőzés' már bűn... Rengeteg szenvedésem ellenére sohasem legyen az elvtárs-uraknak nagyobb és nyílt ellenségük tőlem. Én csak egy lejárt idejű emlékművet rongáltam..."

Jecsmenik Andor, aki ezeket a mondatokat megformázta, valamivel több mint tizennégy évet ült a Kádár-korszak börtönében. Korábban, amikor az átalakulás miatt már lehetett szabadabban, akár meggondolatlanul is cselekedni, kalapáccsal esett neki a Kemero-vo-lakótelep csillag-pitypangos, szökőkutas kompozíciójának, amely nagyon finom művészi eszközökkel ábrázol egyfajta (mindenekelőtt kommunista internacionalista) gondolatot és szellemiséget. Alkotója, Kiss István joggal lehetett büszke rá. (Abba most ne menjünk bele, hogy olyan eszmeiséget emelt fel, amelyet ma az emberiség többsége megtagad, és zsákutcás kísérletnek tart.) Jecsmenik Andor kérlelhetetlenül kiáll és hirdeti azóta is: „Én nem hajoltam meg a betontömb előtt, akkor és most sem. Nekem a betontömb a kommunista eszmét, a kommunista hatalmat jelképezi.”

Salgótarjánban erős a régi rendszerhez, a kommunista pártállamhoz való értelmi-érzelmi kötődés. Így rengeteg illúzió lengi körül a szovjet felszabadítókat is. Ezért aztán végül is jól döntöttek azok, akiknek eszébe jutott, hogy a Lenin téri szovjet hősi emlékmű felett a végső szót maguk az érintettek mondják ki: a szovjetek.

1990 decemberében a megyei lapban jelent meg az emlékmű alapítvány tájékoztató véleménye, Nem szabad felednünk! címmel. Néhány mondatot idézünk belőle: „December 8-án Salgótarján történelmének legkegyetlenebb drámájára emlékezünk, arra, amelyet évtizedekig a hallgatás kódéba burkolt a félelem. Akik vigyázták a csöndet, úgy gondolták, ha valamiről nem beszélünk, arról elhisszük lassan, hogy nem volt... A hatalom, amely győzelemnek tekintette forradalmunk leverését, emlékművet emelt a tragédia színhelyén a 'dicsőséges felszabadítóknak'. A mai forrongó, sokat szenvedett szovjet nép (orosz, ukrán, grúz, lett, litván stb.) már nem azonosul a régi hatalmi diktatúrával. Egyetértettek képviselőik is az emlékmű eltávolításával, helyet adva majd az 1956 áldozatainak készülő új emlékműnek, amely egyszerre jelent kegyeletet, engesztelést, emlékeztést és figyelmeztetést, hogy nem szabad felednünk, mert a zsarnokság ösztöne még ott él az emberi természetben!”

A szovjet hősi emlékmű jövőjéről szóló végső tárgyalásokra – az előzetes megegyezés értelmében – meghívták a negyven éve „ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet katonai parancsnokság” küldöttségét, és egy, az SZDSZ-ben politizáló, gépipari technikai magyar–oroszl szakos tanár tolmácsolása mellett konkrétan megvitaták velük is a helyzetet. A lebontás, az emlékmű temetői áthelyezése ellen nem emeltek kifogást. Érthetően, hiszen észérvek hangzóttak el. (Hogy aztán teljesen ugyanaz történt-e, mint amiben egyetértettek, azt nem tudjuk pontosan, illetve látatlanban állítható, hogy nem egészen.)

A vasbeton szovjet hősi emlékművet 1991-ben lebontották. Darabjait szerették volna egyben megtartani a városgazdálkodási vállalat őrzetében, de az anyag ellenállt ennek az akaratnak. Szétmállott a vasbeton, csak bronzból készült elemeit (szovjet címer, betűk) sikerült az utókornak megmenteni. A szovjet emlékmű helyén ezután épülhetett fel a kommunizmus áldozatainak ma is látható emlékműve. Igaz, az anyagi lehetőségek korlátozottsága miatt csak részletekben. 1991. december 8-án Für Lajos honvédelmi miniszter avatta fel – mintegy kétezer emlékező előtt – az emlékmű kompozíció első részletét, a férfi szoboralakot. A résztvevők között volt Fónay Jenő, a Politikai Foglyok Országos Szövetségének elnöke, Rácz Sándor, annak a Nagy-budapesti Munkástanácsnak az elnöke, amelyik a legtovább állt ellen a megszálló szovjetek kreálta Kádár János „rendteremtésének”. Az ünnepségen a Magyar Szocialista Munkáspárt (ma Munkáspárt) nem vett részt, mert úgy ítélte meg, hogy az nem a megbékélést, hanem az aktuális politikai célokat szolgálja. „Kétszeres kegyelet jár azoknak, akiket az erőszak semmisített meg – mondotta többek között a történész miniszter. – Az erőszak, amely ebben a században bőségesen szedte áldozatait... Közülük is a legsúlyosabb és a leghosszabb a több évtizeden át tartó kommunista diktatúra volt: a Rákosi-, majd a Kádár-korszak... A Kádár-diktatúra, amelyet idegen tankok emeltek az ország élére, összes erőszakszervezetével sem volt képes letörni a magyar munkásságnak azt a hatalmas erőfeszítését, amit legfőképpen 1956. november 4-e után produkált. A munkástanácsokat kellett szétzúzni, amelyek először igazolták a magyar történelemben, hogy a munkásság és a nemzet ügye egy és azonos. Ezért dördült sortűz Salgótarjánban is, és sokfelé.”

Az avatóünnepség megszervezésére Detre Jenő megyeszékhelyi megbízott polgármestert, a Magyar Demokrata Fórum által delegált alpolgármestert kérték fel. Röviddel előtte rendkívül fontos döntést hozott az önkormányzat képviselő-testülete: december 8-át Salgótarján hivatalos gyásznapjává nyilvánították. Mindent, ami történt, értelmezhetünk tehát úgy is, hogy

a rendszerváltás, ha késhegyig menő vitákkal és lassan is, de haladt előre a többségi akarat, a maga politikai és morális logikája szerint.

A megbízott polgármester óvatos ember hírében állt, s ebben a szellemenben végezte a szervezési munkát. Láttá, a saját bőrén érezte az erők egymásnak feszülését, a szándékok és tettek megosztottságát, ezért segítőivel együtt az elmérgesedett politikai helyzet mérséklését igyekezett elérni. Különös figyelmet fordított a rendezvény, a beszédek hangvételére és hangnemére. Az úgymond szélsőséges megnyilvánulásokat sikerült is a vezető szónokok szerepléséből száműzni, az indulatosabb megfogalmazásokat azonban képtelenség volt teljes egészében elnyomni. Akkoriban még túlságosan közeli volt a rendszerváltoztatás, az új erők még nem élhették ki igazán a szabadság adta lehetőségeket, a régiek pedig mindent megtettek, hogy a lehető legkevesebb veszteséget – ha az csak presztízs is – szenvedjék el.

– Naív voltam – ismeri el Detre Jenő, belegondolva tíz évvel ezelőtti magatartásába, viselkedésébe. – Azt gondoltam, hogy a rendszerváltó pártok legalább erre az eseményre összejönnek, közelebb kerülnek egymáshoz. – Én 1968-ban kerültem Salgótarjánba, de először csak valamikor a '80-as évek közepén hallottam arról, hogy itt mi történt azon a gyászos napon. A '80-as évek legvégén oldódott a hallgatás. Mi a 29 tagú önkormányzati testületben valamennyien az emlékmű felállítása mellett álltunk, legfeljebb a felállítás helyszínén vitatkoztunk... De a szovjet hősi emlékművet senki sem akarta ott tartani... Akkor oldódott a némaság, soha annyian nem voltak a téren, mint azon a szoboravatáson. Akkor éreztem a közönségben az ünnepélyességet... és egy kis félelmet... Még mindig... Nem szoktunk hozzá, hogy 1956-ról úgy beszéljünk, ahogy akkor már lehetett, az igazságnak, a valóságos történéseknek megfelelően... 1956-ban tudtommal három helyen volt hasonló méretű vérengzés: Budapesten, a Köztársaság téren; Mosonmagyaróváron, a határőr laktanya előtt; és itt Salgótarjánban, a megyetanács és a megyei rendőrség előtti téren, útszakaszon. Úgy gondoltam, hogy erre az emlékünnepra összehozom a rendszerváltó pártokat. Nem sikerült. Az óvári polgármester itt volt, de Budapest SZDSZ-es polgármestere, Demszky Gábor nem jött el, és képviselőt sem küldött maga helyett... Az avatást követő városközi fogadásra meghívtuk az '56-osok családtagjait is. Sokan eljöttek. Örültem neki.

Salgótarján akkori városvezetésének jelentős szerepe volt abban, hogy az 1956-os emlékmű elkészült. Az összes költség körülbelül ötmillió forintot tett ki, s ennek egyharmadát a városi költségvetés fedezte, míg a nagyobb hányadot a közösségi és az egyéni közadakozás. Az emlékmű látványtervét egy Salgótarjánban sokak által ismert, azóta elhunyt építész, képzőművész,

Szatmári Béla „álmodta meg”. Az emlékmű alkotója, bár frontálisra tervezte a kompozíciót, elfogadta Szatmári elképzelését, aki a térben széthúzta a kompozíció egyes elemeit, sőt egy kis mesterséges dombocskára is felállította. Elfogadta, mert beleillett a koncepciójába, és nem gyengítette, hanem erősítette a mű gondolatiságát. A térrendezés földmunkáit a városgazdálkodási vállalat dolgozói végezték, a kockaköveket szlovák kőfaragók építették be. Ez utóbbira úgy került sor, hogy a tereprendezés részleteiről az utolsó pillanatban döntöttek az illetékesek, és akkor már megszokott partnerük, a badaacsonyi kőbánya kapacitása foglalt volt egy nagy volumenű bécsi munkára. Egy közeli szlovák kőbánya vállalta a feladatot, az anyag szállításával és berakásával együtt.

Az emlékmű második, befejező üteme a szoboravatás után másfél évre készült el. Salgótarján új polgármestere, dr. Zsély András 1993. március 15-én avatta fel a férfi bronz alak előtt magasodó obeliszket (melyet azóta is mindenki nemes egyszerűséggel betontömbként emleget; alkotója eredetileg fekete gránitlapokból és süttői mészkőből képzelte el, de abban az esetben legalább két millió forinttal többbe került volna, ezért aztán az olcsóbb megoldást választották). Ezen az avatóünnepségen már csak körülbelül négyszázan jelentek meg (a későbbiek folyamán pedig még ennél is kevesebben, általában két-háromszázan jönnek el az emlékezősekre). Az obeliszk előtt, a kockakövek között helyezték el, ezzel mintegy kiváltva a művészi elképzelésben sokáig szereplő 1956 feliratot, a szokásos tájékoztató szöveget: „Közadakozásból állította az 1956. December 8. Alapítvány.” Azok a közületek és magánszemélyek, akik részt vettek az adakozásban, egy művesen elkészített emléklapot kaptak köszönetül. Tervezője a fiatalon, autóbalesetben elhunyt, főiskolás korától független és szabadgondolkodó Hibó Tamás grafikusművész volt.

A Pofosz megyei szervezetének tagjai szerették volna, hogy kőbe vésik az alattomosan legyilkoltak neveit is, erre azonban várni kellett még néhány évet. A névsor nem lett része az emlékműnek, ám végül olyan megoldás született, amely szervesen illeszkedik az emlékműhöz. A kompozíció előtt, vele szemben, a meghajló, Krisztus-szerű férfi alaktól pár méterre olvasható a mészkő táblára erősített fekete gránitlapon: „Az 1956. december 8-ai sortűz áldozatai levéltári adatok alapján – Angyal Pál, Balázs József, Bártfai József, Benkő Imre, Chmell Tibor, Dávid Lajos, Fekete Imre Nándor, Fekete József, Fényes Ilona, Fényes Sándor, Gálfi János, Gubányi Ferenc, Havasi László, Jónás János, Kakuk József, Kiss Gábor, Kiss István, Kluka József, Koczka László, Kosléder László, Kostyál Ervin, Krupa János, Mihály Ilona, Molnár Józsefné sz. Huszár Gizella, Molnár Zsigmond, Nagy

Bélané sz. Bozó Magdolna, Nagy Sándor, Németh Ferenc, Pallai József, Peres Ilona, Ravasz István, Sály Miklós, Szabó Gyula, Szabó János, Szarvas Pál, Szőke Zoltánné sz. Lantos Ilona, Telek Erzsébet, Telek Ilona, Tóth András, Tóth Sándor sz. Baglyasalja, Tóth Sándor sz. Karancskeszzi, Vámos Józsefné sz. Varga Jolán, Vlcsovszki Rezső, Vilcek Ilona, dr. Wágner Jenőné sz. Dubovszky Sarolta, Zaff József – Az áldozatok emlékére állította Salgótarján Megyei Város Önkormányzata 1996-ban.” A közvetlenül előtte lefektetett márványlapon: „1956. december 8. Ártatlanul meggyilkoltak emlékére.”

Szabó Tamás alkotása mind a mai napig megosztja az embereket. Legnagyobb és legaktívabb kritikusa Jecsmenik Andor. Szerinte az emlékmű teljes egészében elhibázott, mert azt a gondolatot sugallja, hogy az emberek 1956-ban meghajoltak, azaz elfogadták a kommunista diktatúrát, a szocializmust. Véleménye szerint az obeliszk elé vagy rá kellene tenni egy jól látható 1956-os feliratot, melyet sokáig maga a művész is odaképzelt, csak az emlékmű elfogadási folyamatának valamelyik stádiumában ez az elképzelés semmissé változott. A makacs forradalmár 1999 nyarán felkereste a szocialista városvezetés első emberét, Pusztá Béla polgármestert, hogy elfogadtassa vele álláspontját. Mondandóját egy újságfelvétellel is bizonyította, amely még az emlékmű legelső változatainak egyikét ábrázolta. Hiába. Pusztá Béla nem intézkedett. Jecsmenik ezért aztán megcsinálta azt, amit erre az esetre előre beígért a polgármesternek: nemzeti színekkel festette le a betontömböt, hangoztatván, hogy a nép, a forradalmárok a haza, a független, szabad Magyarország előtt hajtottak fejet. December 3-án délelőtt a vásártériek és az arra járók megütközve, többségében megszólva és sajnálkozva, mintsem csodálattal figyelték a megalkuvást nem ismerő hajdani forradalmárt. Valaki vagy valakik telefonálhattak a városházára meg a rendőrségre, mert hamarosan megjelentek a közterület-felügyelők és a rendőrök, és véget vetettek a mázolásnak. A városgazdálkodási vállalat megkapta a parancsot, hozzák rendbe az emlékművet. Kemény munka volt, nem is sikerült teljesen lesikálni a fehér festéket, amely halvány nyomokban még ma is felsejlik a figyelmesebb nézelődőnek. A többszörösen visszaeső rongáló ellen büntetőeljárás kezdődött, dr. Czipó Ernő városi főügyész azonban 2000. március 28-án kelt határozatával megszüntette az eljárást, mert nem látta indokoltnak a büntethetőséget, ugyanakkor megrovásban részesítette az elkövetőt. Indokait a következőkben összegezte: a tettes megbánta tettét, büntetlen előéletű, idős korú, cselekménye olyan csekély fokban veszélyes a társadalomra, hogy a legenyhébb büntetés is szükségtelen.

1956 forradalma és szabadságharca egyébként még 2001-ben is szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtat egyes embereket, s egyáltalán nem alakult ki körülötte a higgadt történelmi és politikai megítélés. Ez valószínűleg nem is fog addig, amíg élnek a résztvevői, a barikád egyik és másik oldalán küzdők, azok, akik különféle, de mindig személyes érdekű motivációk alapján formálják a történekről a véleményüket, nem riadnak vissza hazugságok gyártásától sem. S csupán szónoki kérdés-ként sorjázzanak itt: Elítélhető-e az az ember vagy hozzátartozó, aki nehezményezi, sőt egyenesen sérelmezi, hogy az egykori kommunisták – akik a szocializmus évtizedeiben minden megnyilvánulásukban 1956 ellen és befektetéséért léptek fel – most a megalázottak, a kivégzettek kegyhelyein szónokolnak, vagy közönségként virággal, gyertyákkal jelennek meg? Elfogadható-e ezeknek a szociáldemokratáknak önmeghatározott embereknek az efféle gesztusa őszinte, megbocsátást érő cselekedetként; kiváltképpen akkor, ha a társadalom nem emlékezhet arra, hogy egyszer valaha is bevallották volna, nyilvánosan és hangosan a tévedésüket, esetleges hibázásaikat vagy netán bűneiket azért, mert a Szovjetuniót, a szovjet típusú szocialista diktatúrát szolgálták? A diktatúrába zárt nép meghallja-e egyszer a bocsánatkérés megtisztulásra jogosító mondatait?

HANGOK A FÜLBEN

Szabó Tamás tízéves korában látott egy filmhíradót, akkor határozta el, hogy keramikus lesz. Kezdetről fogva kiváló tanítómesterei voltak: Iványi Ödön festőművész, Czinke Ferenc grafikus- és festőművész. Nehezen került be a főiskolára. Először a katonai szolgálatot kellett letöltenie. Akkoriban ez így volt természetes. Nem is a képző-, hanem az iparművészetire vették fel, ahová Erdei Sándor üvegtervező iparművész javaslatára „kopogtatott”. Ma üvegtervező-, grafikus-, festő- és szobrászművészként jegy-zik a nevét. Örömmel fogadta a salgótarjáni emlékmű alapítvány felkérését. Érezte, neki való téma. Nem véletlenül nyilatkozta Wehner Tibor szakújságírónak jó egy évtizeddel ezelőtt: „Gyermekkorom óta bennem van az a fojtó érzés, amit a lekötözött, megkínzott, megnyomorított emberek meg-mintázásával próbálok megjeleníteni, kifejezni. Az alaphelyzet: a cselekvési lehetőségében meggátolt ember küzd a korlátai ellen. Ennek forrása személyes tapasztalat, megélt élmény. A főiskola elvégzése után sokáig a saját bőrömmön tapasztaltam a bezártságot, a tehetetlenséget, a lehetetlen körülményeket.”

– Salgótarjáni 1956-os emlékművét rengetegen bírálják. Értesült-e ezekről a nem egyszer indulatos megjegyzésekről, becsmérlő bírálatokról? – kérdeztük a kegyeleti kompozíció alkotóját.

– Valamit hallottam róluk – feleli vontatottan Szabó Tamás, aki – ismerői jól tudják – nem a szavak mestere, keveset beszél és akkor is lényegre törően. – Állítólag nem értették meg a szimbolikáját... Pedig... hogy is mondjam... elég egyszerű... Nem akartam vérben fetregő embereket ábrázolni. Egy kicsit emelkedettebb formában akartam kifejezni a történeteket... Régóta érlelődött bennem ez a téma. Nekem ez az egyik legfontosabb munkám. Igazából hármat tartok számon: egy Petőfi-portrét Kiskőrösön, egy ószövetségi kompozíciót Ábrahám és Izsák történetéről Kisvárdán, és ezt.

– Volt hozzá valamiféle személyes élménye, tapasztalata?

– Kisgyermek voltam, otthon tartózkodtam. A Rokkanton laktunk. Édesanyám akkor jött haza a munkahelyéről, a tűzhelygyárból. Hátul, a kiserdő alatt lopakodott haza. Amikor benyitotta az ajtót, akkor szólaltak meg a lövések. Ezeket hallottam.

– Van olyan vélemény, hogy nem egészen az Ön elképzelését valósították meg az emlékmű felállításakor. Elfogadja ezt, a művész ember számára nem éppen hízelgő gondolatot?

– Nem... Az valósult meg, amit én akartam, noha, számomra természetesen, minden ésszerű kompromisszumba belementem. Ilyen kompromisszum volt az egyes kompozíciós elemek térbeli elhelyezése. A látható megoldást Szatmári Béla találta ki, és én azt végül jónak találtam és elfogadtam. Tetszett az elképzelése. Tehát, mondjanak bármit, a végső, döntő szót mindig én mondtam ki.

– Legtöbb kifogás az obeliszket éri. Nagy a tanácstalanság, nem tudják, miként értelmezzék. Segítene ebben?

Kérdésünkre diplomatikusan elegáns, igazán művészhez illő választ kapunk:

– Az értelmezést mindig a mindenkori nézőnek kell elvégeznie.

MEGALÁZOTTAK SZOBOR-HIMNUSZA

A kérdés tehát továbbra is kérdés marad. Kinek van igaza: az emlékművet káromló többségnek, vagy az emlékművet értő és elfogadó parányi kisebbségnek?

Brunda Gusztáv a '90-es évek közepéig elsősorban népművelőként kereste a kenyerét, jó szakemberként, értő művészetpártolóként tartották

számon. Kitűnő és megbízható az ízlése. Ezért is kérték fel bábáskodásra az emlékmű születésekor.

– Szép ügynek indult az emlékmű-állítás, de nagyon hamar áldozatul esett a politikának – rendezgeti gondolatait a vállalkozókat menedzselő egykori közművelődési szakember. – Szívesen adtam volna több tanácsot a lebonyolításban, a szervezésben, de nem igazán kellett senkinek... Nagyon sok embernek volt szava az emlékmű felállításában, olyanoknak is, akiknek fogalmuk sem volt, és azóta sincs, mi is az a művészet. Amikor a sokszor méltatlan és színvonaltalan, vagy az oda nem illő témák körüli viták zajlottak, döbbsentem rá, hogy egy köztéri alkotást nem lehet népszavazásnak kitenni... A demokrácia nem ezt jelenti... Mindenki a saját elképzelését szerette volna megvalósulva látni, miközben az ízlésvilág teljesen szétszórt volt. Meggyőződésemmé vált, hogy köztéri alkotást nem lehet a beleszólási lehetőségek teljes kitérítésével felállítani. Ez tévedés. A felelősséget vállalniuk kell azoknak, akik a rá való pénzt előteremtik. Ebben az ő szellemiségük, az ő elképzelésük a legfontosabb... A szoborállítás szakmai, etikai, és nem demokratikus kérdés.

– Ezek szerint tényleg elhibázott alkotás született?

– Szó sincs róla. Minden gond ellenére nagyon szép emlékmű született Salgótarjánban. Sőt lélegzetelállítóan szép. Ez Magyarország egyik legszebb '56-os emlékműve... Miért gondolom így?... Egyszerűen azért, mert nagyon árnyalt, ugyanakkor nagyon kifejező a szimbólumrendszere...

„Magyarország egyik legszebb '56-os emlékműve” – tart fogva azóta is ez a mondat.

Valóban?

Azt hiszem: bátran igazat adhatunk ebben Brunda Gusztávnak. Az „akasztott ember”, a „madár”, a kóbor kutyák által „megtisztelt” Krisztus-szerű alak, a hozzátartozó részekkel, remekbe szabott alkotás. A kifacsart, félholtra vert, furcsán meghajló emberalakban, aki már nem is maga fordítja a fejét, hiszen nem lát és nem hall a fájdalomtól, a megaláztatástól, aki nem ura már önnönmagának: magunkat látom. A kétszázszoros idegen túlerővel letiport magyar szabadságharcosokat, a karhatalmista sortűzekkel térdre kényszerített, gerincét tört magyar népet látom. A férfi mozdulata félúton van a föld és az „ég”, a kiegyenesedés, vagyis a lét és a nemlét között. Ez az a pillanat, amikor még minden megtörténhet, még a csoda is: győz – vagy veszít az ember. 1956-ban győztünk, vagy veszítettünk? Ki mondja meg?... Először gondolkodjunk el rajta mindannyian, aztán válaszolja meg ki-ki a szíve és a tudása szerint a kérdést.

Valóban nagyon árnyalt és nagyon kifejező az emlékmű jelképrendszere.

Így aztán engem igazából már nem is foglalkoztat az, hogy mit jelképez az obeliszk. Valami nagy dolgot, valami hatalmasat, az biztos. Ami éppenséggel lehet 1956 forradalma is, hiszen az előtte fekvő alapítványi felirat egyértelműen utalhat rá. De, aki akarja, annak lehet a vörös diktatúra betonszörnyetege is, melyet az utóbbi öt-hat évtized magyar embere utált vagy szeretett, illetve egyszerre utálva szeretett és szeretve utált, mert szűk határok közé zárta, meghurcolta, megalázta, mert etette és kitaníttatta, cirkuszt és kenyeret adott neki, vagy... folytassa ki hogyan kívánja!... Még mindig százazrekben, ha nem milliókban, parázslanak és élednek nosztalgiák...

Nem hiszem, hogy azoknak van igazuk, akik szerint ez nem emlékmű, ez csupán szobor. A kompozíciót egységben kell szemlélni: együtt a szobrot, az obeliszket, a kockaköveket, a feliratokat (az utolsóként elhelyezett, a kompozícióhoz szervesen nem tartozó, a művész elképzeléseiben nem is szereplő névsort). Az elemi részek egymáshoz való viszonyában érzem a feszültséget, az irdatlan próbálkozás, a küzdelem lélekemelő, fájdalmas kínját, azt a lehetetlen lehetőséget vagy a lehetőség lehetetlenségét, amellyel Dávid – a kicsi Magyarország – szembeszegült Góliáttal – az óriási Szovjetunióval.

Az külön szép benne, hogy ezeket a gondolatokat nem rágja a szánkba, hogy eltér a hasonló témák ábrázolási sablonjaitól. Újszerű, elgondolkodtató, okosan megformált alkotás. Annak látom, aminek a művész is szánta: a lekötözött, a megkínzott, a megnyomorított emberek szobor-himnuszának.

Az emlékállítás teljessé 2000. december 8-ára vált, miután a városi önkormányzat képviselő-testülete emlékparkká nyilvánította a December 8. tér zöld területét. Fekete márványtábla hirdeti a park észak-keleti bejáratánál: „1956. December 8. Emlékpark. Az emlékpark az 1956. december 8-ai sortűz áldozatainak emlékét őrzi. Kérjük a parkot látogatókat, hogy az emlékparkot mint kegyeleti emlékhelyet szíveskedjenek méltóságában megőrizni, és a benne elhelyezett emlékjeleket tiszteletben tartani. Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Pofosz Nógrád Megyei Szervezete, 2000. december 8.”

Ideje lenne a – megbékélő – kézfogásnak!

Bojtor Károly: Lovasok

ARC-VONÁSOK

Beszélgetés Vathy Zsuzsával

„Nem leszek talált tárgy, miért? Csak! De akkor színt kell vallani, miért nem az, és miért más.” Látszólag odavetett mondatok Vathy Zsuzsa egyik novellájából, én azonban úgy hiszem, egy egész írói ars poetica bujkál benne. Vathy Zsuzsa sose tartotta ugyan követendőnek a realista ábrázolásmódot műveiben, de csak a vállrándító magatartásának bemutatásával sem elégedett meg. Nem írja le gyakran a felelősség szót, regényeinek, elbeszéléseinek hősei a miért kérdése elől mégsem bujhatnak el. Igyekszenek őket olyan helyzetbe hozni, hogy színt valljanak. Az író persze előbb van, mint az ars poetica, az ars poetica mélyebb is annál, minthogy magával az írással kezdődjék. Már benne él abban a magatartásban, amit az író aztán nevezhet úgy is, önnön gyerekkorára visszaemlékezve, hogy tény, tudás, emlékek, megtörtént élet.

– Pápán nőttem fel, és Pápa nagy hagyományú kulturváros. És bár azokon az utcákon és köveken jártam, melyeken Jókai és Petőfi jártak, élő írók nem láttam, csak 25–26 éves koromban vagy valamivel korábban, amikor már egyetemista voltam. Úgyhogy énnekem soha meg nem fordult a fejemben, hogy író szeretnék lenni, vagy hogy egyúttal ez is szóba jöhet.

– Gondolod, ez összefügghet, tehát inspiratív lehet valaki számára, hogy megjelenik a városban egy ismert költő, elmondja a versét vagy megjelenik egy prózáíró, jelölvassa legújabb regényét?

– Igen. Mesélték, hogy Pápán járt Kosztolányi, egy előadó estje volt, és akik elmesélték, azok harminc év után is olyan megrendítően, döbbenetesen és izgatottan mondták el Kosztolányi pápai szereplését, hogy irigykedtem rájuk, én miért nem lehettem ott és miért nem hallhattam.

– Mégis úgy döntöttél, hogy vegyészmérnök leszel, és így Veszprémbe kerültél.

– Ez egy nagyon szép kitérő volt az életemben. Nem egyetemista korában, csak jóval később jön rá az ember, hogy tudomány, művészet valahol találkozhatnak és ugyanarról szól mindkettő, csak egy kicsit másképpen. De hát, amikor az ember tanulja a fizikát, kémiát, matematikát, akkor egyáltalán nincsenek ilyen gondolatai, akkor inkább olyasfélék: a szavak alkalmatlanok rá, hogy kifejezzem azt, amit szeretnék mondani, a szavak legfeljebb arra

alkalmasak, hogy a legközönségesebb gondolatokat leírják. Megkérdezték tőlem sokszor, főleg régen, hogy miért és hogyan lettem író, és erre én sose tudtam válaszolni. Valójában most se tudok, viszont úgy tíz évvel ezelőtt egy novellámban megírtam, ez egy nyáron hogy és mint zajlott le. Azóta is óvakodom tőle, hogy a saját szavaimat próbáljam elmondani, mert tények és elmesélés szintjén ez elmondhatatlan.

– *Ha jól gondolom, ez talán a Kert című novellád lehet. Ugye?*

– Igen.

– *Mert ez a novella arról szól, milyen elemi erővel hat egyszer csak a főszereplő egyetemista lányra az, hogy leül, és elkezd olvasni egy könyvet, elkezd olvasni a Thibault családot.*

– Igen, de itt azért nem elhanyagolható, hogy a Thibault családot olvasva oldalanként felháborodtam, hogy ez egy rossz könyv, ez nekem nem tetszik, és mondatokat idéztem: hogyan szabad ilyen mondatokat leírni? Én, aki amatőr voltam, vagyis hogy talán még nem is próbálkoztam meg az írással, ezzel az elutasítással indult el tulajdonképpen a próbálkozási vágy bennem, hogy ha ez neked rossz, akkor csinálj valamit, ami esetleg jobb. Elnézést kérek azóta is Roger Martin du Gard-tól, mert valószínű, hogy annál sokkal jobb könyvet írt, mint amilyenek én őt 22–23 éves koromban láttam.

– *Azt hiszem, amióta Flaubert azt mondta, hogy „Bovaryné én vagyok”, nem nagyon szabad, vagy nem nagyon lehet egy írótól megkérdezni, miként jelenik meg, hol jelenik meg a regényeiben, novelláiban. Hogyha azonban a Te életutadat nézi, a Te elbeszéléseidet, regényeidet olvassa az ember, akkor azért azt tapasztalja, hogy Vathy Zsuzsa megjelenik. Megjelenik a kislány, megjelenik az egyetemista, megjelenik a felnőtt, vagy az a Vathy Zsuzsa, akinek már családja van.*

– Fiatalon, tehát kezdő író korában az ember alig tud attól szabadulni, hogy mindig magáról írjon, mindig magáról akar beszélni és ez bizonyos fokú exhibicionizmus, hogy úgy mondjam, föltétlen kárára van annak, amit meg szeretne írni. Aki ilyenkor segíteni akar, megpróbálja egy kicsit kitaszigálni magát az író a novellának vagy az írásnak a közepéből. Később aztán ez magától megoldódik. Amikor az ember elég sok mindent megél, akkor a személyes emlékezet családi emlékezet és történelmi emlékezet lesz – és a különféle idők, akár nagyobb időt tekintve, egymást átfedik. És ilyenkor érzi azt az ember, hogyha valamit megmondani, kimondani szeretne, akkor föltétlenül magát kell fölmutatnia.

– *Persze, azért ez nagyon érthető volt, hogy Te az első írásaidban is és később is felidézted Pápát, a gyerekkorodat. Hisz édesapádnak Pápán ügyvédi irodája volt, ahol*

azért Te – mint egy színházban –, különféle figurákat láttál, különféle élethelyzeteket, magatartásokat, hazugságokat. Besétált a házatokba maga az élet.

– Igen. Ez nagy ajándék volt, hogy szinte ott nőttünk fel apám ügyvédi irodájában. Annál is inkább, mert akkor aztán a ház, ahol laktunk, társbérlet lett, egyre zsugorodott, és akár akartuk, akár nem, előttünk zajlott le a tényállásfelvétel, a dolog értékelése, a gépelés és mindenféle beszélgetés. Ezenkívül még hallottuk azt is, amikor anyám és apám vitatkoztak éjszaka – mert egy szobában aludt az egész család –, vitatkoztak, hogy ezt ne, ezt igen, ezt miért így kell. Még külön végighallgattuk, amit nem szántak nekünk, de fölöttébb izgalmas volt.

– Amikor elkezdted írni, akkor Téged tulajdonképpen az írásnak csak az anyag, az elmondandója izgatott, vagy kerestél-e hozzá valamiféle formát? Voltak-e a szöveg megformálásával gondjaid?

– Sajnos, sok bajom, sok gondom volt. Hogyha abban az időben, amikor elkezdtem írni, van valaki a közelemben, aki egy kicsit segít és sok rossz hatást kiszűr, vagy egy mondattal meggyőz, hogy tessék félretolni, egyáltalán nem kell vele foglalkozni, akkor hamarabb eljutok egy olyan formához, amit meg szerettem volna találni. Így túlságosan sok, és hogy is mondjam, nem figyelemre méltó hatás ért. Már első novellám megjelent, amikor Szentkuthy Miklós adott nekem nagyon szép, és az ő írói voltához méltó tanácsokat.

– És hogy kerültél pontosan Szentkuthy Miklóssal kapcsolatba, aki végül is azért az egyik legerősebb írónak számított? Az ő nyomdokain haladni különösképpen nem nagyon lehetett.

– A felesége német, angol és francia órákat adott, és nagyon szerették, hogyha pl. mérnökök mentek hozzájuk, orvosok, akiknek a működésük teljes mértékben távol esik az írói világtól – tehát kvázi ugyanúgy, mint ahogy egy ügyvédi irodába bejött hozzánk a természetes, hétköznapi élet –, amit látni nekik nem adatott meg másképp.

És hát nagyon örültek, hogy megint egy mérnök jött, egy fiatal mérnök. És körülbelül egy év után mertem csak megmondani, hogy írok és megkértem Szentkuthy Miklós feleségét, Dollykát, hogy kérdezze meg Miklóstól, elolvassná-e egyik novellámat. Es akkor odaadtam neki – mondjuk – kedden a novellát. Csütörtökön kaptam egy táviratot, hogy „novellájának szóról szóra való elemzése után kérem keressen fel, ekkor és ekkor.”

Valójában a novella terjedelménél nagyobb terjedelemben elemezte az írásomat.

– *Izgatott voltál?*

– Igen.

– *Megvan?*

– Meg. Ezt persze felhasználta arra, hogy ő is elmondja a véleményét a kortárs irodalomról, amikor már a divatáramlatok kezdtek bejönni hozzánk. A nouveau roman akkor volt nagyon divatos irányzat nálunk is, az egzisztencialista filozófia is nagyon divatos volt, és kajánul, boldogan kigúnyolta, kinevette mindegyiket.

– *Azzal, hogy Te vegyész-mérnök ballgató voltál, és dolgoztál is Százhalombattán vegyész-mérnökként, nem is lehetett talán módod, hogy olyan írói csoportosulásokba kerülj, ami bizonyos életrészekben nagyon jó és nagyon nagy segítség. Te nagyon magányos lehettél.*

– Biztos én is ügyetlen voltam, tehát nem találtam meg azt az utat, azokat az iskolákat vagy csoportokat, akikhez fordulhattam volna. Azután egy kicsit később megjött az írókkal való találkozás, kapcsolat, barátság is, de amikor a legnagyobb szükségem lett volna rá – részben –, feltehetően a saját hibámból nem találtam rá. Erre azt szoktam mondani: mesterek, legalábbis élő, eleven mesterek nélkül kellett a saját utamra rátalálni.

– *Hogy sikerült életedben az az időszak, amikor párhuzamosan voltál vegyész-mérnök és már írtál? Kollégáknak például elmondtad, vagy megpróbáltad függetleníteni az életednek ezt az oldalát az írástól?*

– Nem, nem mondtam. Mikor az első novellám megjelent az *Új Írás*ban – azt hiszem, az 68–69-ben volt –, akkor tudták meg a kollégáim. És itt hadd említsem meg, Hága László volt akkor a százhalombattai olajfinomító főtechnológusa, aki következő évben egy robbanás során meghalt és vele együtt kilencen vagy tízen haltak meg akkor. Ő egy nagyon nagy tudású és nagy tekintélyű mérnök volt, és mikor az *Új Írás* megjelent, legnagyobb meglepetésemre odajött hozzám, úgy is mint főnököm, mint az olajfinomító – mondjuk – második embere s azt mondta, olvasta, gratulál a novellámhoz és nem tudta, hogy én ilyenekkel is foglalkozom. Sok sikert kívánt. Ez egy nagyon szép, váratlan gesztus volt a műszaki emberek világában.

– *És az váratlan volt-e számodra, hogy egyszer csak úgy döntöttél, hogy abba kell hagynod a vegyész-mérnöki munkát, és az életedet csak az írásnak kell szentelni. Vagyis úgy tudom, üzemi újságíró lettél.*

– Igen. De ezen nem volt mit gondolkozni, mert azt nagyon hamar felfogtam, hogy jó író és jó mérnök nem lehetek. Úgyhogy, amikor letelt az az idő, amit énnekem ott el kellett tölteni – ösztöndíjból tanultam –, mert szüleim nem tudtak akkor engem pénzzel támogatni; hát, amikor ez letelt, akkor elköszöntem és nagyon baráti viszonyban váltunk el a volt kollégáimtól. Akkor elmentem üzemi újságírónak. Az újságírásnak akkor nem jöhetett más változata számításba, 1970-ben egy országos napilaphoz elmenni poli-

tikai okokból nem lehetett. Nem lehetett vállalni azt, amit ott kívántak az embertől. Úgyhogy az üzemi lap egy olyan menedék volt. Nagyon sok író dolgozott akkor ilyen újságnál.

– *Hogyne, például Bella István is.*

– A szerkesztőségben például csak írók és költők voltak. És az újságírás közben megtudtam egy nagyon fontos dolgot: hogy az újságírásnak és az irodalomnak semmi köze egymáshoz! Más a nyelve, azonkívül az újságírásnak az a dolga, hogy megírja, ami megtörtént, amit pedig az irodalomnak kell megírni és az irodalom és az író ír meg, az vagy soha nem történt meg, vagy egyszer megtörténhetne, vagy pedig a valós világgal sokkal kisebb az érintkezése, mint amit a tények el tudnak mondani. A másik dolog, amit az újságírásnak köszönhetek: megértette velem azt, hogy minden rám tartozik! Minden ember sorsa, élete. Meg rád, meg a többi emberre. Aki – mint én is – felnőtt egy vidéki polgári környezetben, azt úgy nevelték, hogy ismeretlen megszólítani és kérdezősködni tőle nem szabad. Elképzelhetetlen volt. A beszélgetésnek korlátai voltak, tudni kellett, mit illik, mit lehet. Ezeket – hála Istennek – kisöpörte az újságírás, a foglalkozásnak, hogy úgy mondjam, nem ártalma, hanem öröme, és magától értetődő lett, hogyha nekem valami fontos és többet szeretnék róla tudni, mint amennyit rögtön elárul, akkor megkérdzem. Nemrég került a kezembe egy Krúdy-tárca, azt hiszem 1920-ból, és gyönyörű volt, elérzékenyedett az ember, olyan szép volt. De úgy hiszem, hogy ez a műfaj ma már nem létezik, Kosztolányi tárcája se létezik. Ma az újságíró azért ír meg egy tárcát is, mert valami célja van vele. És abban a pillanatban, hogyha én valamit el akarok érni az írással, az már más dolog, mint az irodalom.

– *Az előbb szóba került édesapád ügyvédi irodája, és ahogy az egyes novelláidat olvassa az ember, forgatja regényeidet, akkor ezekben a művekben a nagyon érdekes kisvárosi hangulat mellett, kisvárosi figurák mellett még egy lényeges dolog derül ki, az, hogy a Te számodra, a Ti számotokra a család nagyon fontos volt, nagyon nagy összetartó ereje volt. Hogyan fogadta ez a család azt, hogy egyszer csak valaki író lesz, és elindul ezen a nem könnyű pályán? Olvasták-e ezt az első írásodat, hogyan tudták meg?*

– Amikor megjelent, akkor olvasták. Nagyon szép tőlük, hogy nem próbáltak lebeszélni, hogy ne ezt csináljam. Féltek és féltettek, de nekem ennyi elég volt, hogy nem próbáltak lebeszélni róla.

– *És akkor meglátták, hogy ők maguk is valahogy megjelennek ezekben a művekben, ezt hogyan fogadták?*

– Nem emlékszem rá, hogy komoly konfliktus lett volna közöttünk. Én nagyon szerettem a szüleimet, nem kritikusan akartam őket nézni, inkább szeretettel közelíteni hozzájuk.

– *Az derül ki ezekből a művekből is.*

– Olyan kiszolgáltatott és nyomorúságos élete volt az '50-es, '60-as években egy vidéki értelmiséginek, aki nem tartozott a hatalmi körökbe, és akit ellenségnek akartak nyilvánítani, hogy később szinte minden mást eltakart ez a dolog. Akármit csináltak, nem tudtak változtatni az életükön. Tehát az ő sorsukat a kor rendezte el, nem saját maguk. Még biztos sokféle változatban vissza fog térni ez írásaimban. Ahogy múlik az ember felett az idő, ugyanazt többféleképpen és gazdagabban, esetleg másképp látja. Főleg hogyha olyan változások következtek be időközben, mint amilyenek nálunk 1990-ben.

– *A beszélgetés elején arról volt szó, hogy amikor elkezdte írni, tulajdonképpen nagyon magányos voltál, mert olyan közegben éltél, ahol egészen más érdeklődésű, egész más pályára készülő fiatalok vettek körül, akikkel nyilvánvalóan nem akartad megosztani az írásra való készülődés gondjait. Az élet különös. Férjed író, ha akarod, ha nem, nap mint nap az irodalom hosszabb-rövidebb ideig valahogy csak jelen van a hétköznapokban is.*

– Igen. A dologhoz azért hozzátartozik az, hogy Lázár Ervin többször komoran maga elé néz és azt mondja: „én nem vagyok író”. Ő az írói létezésről, mint olyantól, nagyon is távol szeretné magát tartani. Hála Istennek, ez nem megy. Úgyhogy akárminek is nevezi magát, természetesen író, kitűnő író, de az életvitelében, életformájában nem a par excellence író, aki esztétikával foglalkozik, felolvassa íróbarátainak az elkészült könyvét, vagy pedig fordítva, a barátja a verseit neki. Nem tudom, hogy előnye vagy hátránya az életünknek, mindenesetre ilyen.

– *Tehát ez azt jelenti, hogy normális hétköznapi beszélgetések vannak, nem műelemzések.*

– Igen.

– *Amikor a pályakezdésekről volt szó, akkor beszélte arról, hogy milyen magányos volt az indulásod, nem tartoztál írói csoportokhoz. Szeretnél-e, tudnál-e mestere lenni fiataloknak, elindítani fiatalokat, átadni nekik valamit? Gondoltál-e rá, vagy vannak-e tanítványaid?*

– Nemigen. Nincsenek tanítványaim, viszont valószínűleg illúzió vagy valami idilli kép létezik bennem a tanításról. Olyanféle, hogy a legmagasabb foka a létezésnek – lehet, hogy ez egy kicsit talán furcsán is hangzik –, mégiscsak az, amikor az ember a szavakkal át tudja adni azt, amit ő ismer, ő tud – tehát a tanítást. Hogy fogok-e valaha tanítani, nem tudom, mindenesetre előttem rendkívül nagy becsben van ez a pálya.

– *És mi az, amiről szeretnél mostanában írni? Mi az, ami most érdekel?*

– Van néhány dolog. Keveset mondok, mert kabalából az ember ne beszéljen arról, amit nem írt még meg. Azon töprengök és azon gondol-

kozom most sokat, hogy mi volna, ha megpróbálnám megírni az én virtuális életrajzomat. Tehát lehetséges életrajzomat, mondjuk 400 év terjedelmében. Úgyhogy az egyik, aki én is lehettem volna, élt, mondjuk, 1500-ban, a másik egy Mária Terézia idejében betelepült bajorországi iparoscsalád egyik tagja, az is lehettem volna, egyik nőtagja, vagy egy 1860-as évekbeli fiatal színésznő, aki 19 évesen tüdőbajban meghal. Ez foglalkoztat, hogy lehetséges-e ezt irodalmilag megoldani, ezt a képzelt életrajzot. Ha az ember azt akarná leírni csak, ami van, ami körülöttem létezik úgy, ahogy van, vagy azt, ami velem történt, ami vele történik, nem volna értelme leírni. A görögök esztétikai követelménye még a mímézés, a dolgok utánzása volt. Ma már nem az. Megváltoztak az élet körülményei és feltételei, mindent rögzíteni lehet képen, képernyőn, hangszalagon. Mi értelme volna realistának lenni? Már lassan a szociografikus írásoknak is csak valamiféle megőrző vagy tudományos vagy történeti jelentősége lesz, az irodalom perifériájára szorulnak. Tehát itt már a realizmussal vesződni vagy szembeállítani bizonyos irányzatokat, írókat a realizmus címén, én feleslegesnek érzem. Nincs realizmus a művészetben. Írjuk le azt, ami megtörténhetne, vagy egyszer majd megtörténik, vagy valaha talán megtörtént, esetleg sose történik meg. Hogy igazodjunk el benne és ezt a körülöttünk lévő szép összevisszaságot egy kicsit segítsen feltérképezni, elképzelni.

KRIZA JÁNOS: VADRÓZSÁK CÍMŰ
NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNYÉNEK
NÉPZENEI TANULSÁGAI

Bartók Béla, a budapesti Zeneakadémia 1907 januárjában frissen kinevezett zongoratanára, az év nyarán első székelyföldi gyűjtőútjára indult. 1905 óta volt már gyűjtőtápasztalata és anyagismerete, de tömegében ekkor találkozott először a magyar népzene ősbibb rétegeivel. Ez nemcsak a zenei világ számára alapvetően újat jelentő pentatóniát jelentette, hanem olyan műfajokat is, mint pl. az irodalomtudomány által addig már sokat boncolgatott balladát. Az élmény tudományos közleménybe kívánkozott. Így jelent meg visszatérését követően első cikke 1908-ban *Székely balladák* címmel az *Ethnographia* c. szaklapban, kottával közölve. A közlemény 5. darabja a *Kádár Kata* ballada, 3 különböző gergyói faluból származó változatban, mely Kriza János 45 évvel korábban megjelent *Vadrózsák Székely népköltési gyűjteményében* az 1–2. sz., vagyis ott is mindjárt két változatban van meg. Bartók 7. darabja a *Nagy Bihal Antalné* balladatípus, mely Krizánál *Bodrogi Ferencneként* a 4. darab. A közlemény 9. száma *A nagy hegyi tolvaj*, mely Krizánál a 4. sz.

Nem célunk további statisztikai adatok felsorolása, ideértve, hány Kodály Zoltán által gyűjtött ballada illetve balladatípus szövege egyezik meg a Kriza gyűjteményben találhatóakkal, köztük a Kodályt különösen érdeklő Kómíves Kelemenné balladáéval (Kodály 1926-ban tette közzé tanulmányát e balladáról). Az ilyen jellegű továbbéléseket sok oldalról feltárta már a kutatás, Faragó József, Vargyas Lajos, Kallós Zoltán és mások gyűjteményes kötetei pedig bőséges adattárral gazdagítják ismereteinket. Forduljunk inkább a zenei kérdések felé, s ne feledkezzünk meg arról a folyamatról, amely Kriza és Bartók közlése közt időben végbement! A néhány évtized elsősorban azt a szemléletváltozást hozta – többek közt az erdélyi Seprődi János, valamint Vikár Béla működésén keresztül –, hogy bármely értékes szöveg csak fele annyit ér dallam nélkül. Nem volt általános, de megvolt ez a hozzáállás már az 1830-as évek több népdalgyűjtőjénél, pl. Udvardy Jánosnál, Mindszenty Dánielnél.

Magáénak vallotta Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc, akik 1835-ben, a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésére készítették el véleményüket a népdalkiadás elveiről. De már az 1833-as november 9-i akadémiai határozat is az ő megfogalmazásuk, mely szerint az olvasótábor ismeretében kétféle formában tervezték a népdalgyűjtemény megjelentetését. A zenére fogékony Erdélyi János részéről természetes volt, hogy a kiadás kétféle módját pártfogolja – vagyis a kottás és anélküli kiadást. S mint-hogy erre a *Népdalok és Mondák* I. kötete (1846) előszavában utalt is, az utókor neki tulajdonítja a gondolatot, elfelejtve e téren Vörösmarty és mások érdemeit (pedig Kodály idézi ezt a nagygyűlési határozatot *A Magyar Népzene Tára* I. kötete kutatástörténeti részében). 1848 után remény sem volt az eredeti elképzelés szerint meg sem kezdett kiadások folytatására, illetve azok kimerültek a népies dalirodalom ének-zongorára készített feldolgozásaiból. A régi és értékes népdalkincs falun élt, s a 19. század elején megkezdődött népdalgyűjtési mozgalmak után is ismeretlen, a népdal fogalma pedig tisztázatlan maradt. Ezért is jelentett a kortársaknak 1863-ban olyan sokat Kriza kötete, mely az egyre sekélyesedő és a századvég giccses magyar nóta stílusa felé siető korban egészen más levegőt árasztott, mint a nótaperek zajától hangos ál-népdalkiadványok. Kriza szöveggyűjteményének frissessége és népi tisztasága olyan erővel hathatott a maga korában, mint 40 évvel később az ázsiai örökségű pentatónia felfedezése. S hogy kötete mennyit jelentett még jóval később is, nemcsak abból látható, hogy Vikár Bélának „Gondolata támadt Kriza szövegeihez a dallamot megkeresni.” (*Kodály hátrahagyott írásai* 1993., 167.) Hatása azon is lemérhető, hány népdal-kottán hagyta rajta kézjegyet Bartók és főleg a szöveg-folklorisztikában jártas Kodály, utalva arra, ha a frissebb gyűjtésekben Krizánál meglévő szöveg variánsára ismert. Kodály többször hangot adott annak a véleményének, hogy a dallam nélküli szövegközlés nem kielégítő. Mégis megbecsülte az értékes régi szövegközléseket. „Elég legyen a dallam-nélküli kiadványokból is. Kriza és Erdélyi sőt Arany-Gyulai első két kötetének kiadása is más: ezek gyűjtésünknek első, mintegy alapvető oszlopai, már történeti becsük van ect. ezzel a Kisfaludy Társaság nagy szolgálatot tesz.” – írta egy helyen (*Kodály hátrahagyott írásai* 1993., 231.)

Az igazi szolgálatot persze a 190 éve született Kriza János tette a gyűjtésekkel és a kiadással. 1811-ben született, abban az évben, amelyben Liszt Ferenc, s 1875-ben, abban az évben halt meg, amelyben Mátray Gábor. A *Vadrózsa* kötet 1987-es reprint kiadása előszavában Kriza Ildikó hangsú-

lyozza, hogy Kriza Jánosra az egyetem elvégzését követő berlini tanulmányútján egyaránt hatott Herder népdalgyűjteménye és a Grimm testvérek mesekiadványa. Ha jelzésértéke van (és egyáltalán lehet) annak, hogy Kriza, Liszt és Mátray, e három különböző módon és területen alkotó, a népzene ügyét egyengető jeles egyéniség születése illetve halála azonos évre esik, annak is jelzésértéke lehet, hogy az ifjú Kriza éppen abba a városba ment továbbképezni magát, amely fél évszázad múlva a Curt Sachs, majd Erich Hornbostel nevével fémjelzett berlini iskolaként vált a modern népzene-tudomány első fellegvárává.

Nézzük azonban most már a gyűjteményt, mit mond az a népzene-kutató számára a 21. század elején!

Megfigyeléseinkhez a 20. sz. folyamán gyűjtött népzenei példákat fűzünk az MTA Zenetudományi Intézetének népzenei gyűjteményére, azon belül is főleg a hangfelvételekre támaszkodva. Tudnunk kell természetesen, hogy a Kriza-szöveggel kapcsolatos – népzene-kutatói oldalról egyébként megalapozott – dallampárosítás és összehasonlítás szigorúan feltételes.

A GYŰJTEMÉNY NÉPZENEI RÉTEGEI

Népzene-történeti szempontból a gyűjtemény elsősorban régi és nagy tömegben a szorosán vett (paraszti) népi dalrétegbe tartozó szövegeket tartalmaz. Ahhoz képest kevesebb benne a kor adott népies műdala, amelyek közül alább néhányat megemlítünk. (A nem népi eredetű és nem folklorizálódott szövegek kívül esnek szakterületünkön. A népzene-kutató így csak olyan irodalmi eredetű dalokra utalhat, amelyek népdalként illetve általánosan elterjedt közdalként is továbbéltek a szájhagyományban.)

NÉPIES MŰDAL, RÉGI MŰDAL

Legkevesebb a kor friss népies műdalanyaga, mint amilyen pl. a *Huszár vagyok, azzá lettem, annak maradok* (382. sz.) a *Ne menny rózsám a tollóra* (351. sz.), a *Végig mentem az ormódi temetőn* (392.), a *Marosszéki piros páris* (418. sz.).

Az alábbi versben könnyen ráismerhetünk a *Kossuth Lajos iródeák*-ra, vagyis a Kossuth-nóta egyik szövegváltozatára:

*A szeretőm iródiák/Nem kell neki gyortyavilág,
Megírja ő a levelet,/A hajnali csillag mellett. (stb. – 428. sz.)*

A *Kossuth-nótának* ez a versszaka régebben általános volt, máig ellenben főleg a palóc területeken maradt fenn. Vidékünkön először Kodály Zoltán jegyezte fel a Nógrád megyei Tolmácson 1922. április 16-án.

Kriza gyűjteményében több a régi műdalirodalom nyomát őrző dalszöveg. Ezek azért értékesek, mert azok dallamát esetenként 18. századi és a 19. század első felében készült kéziratos kottás gyűjteményekből már ismerjük. E dalok egy része 1850 után már nem igen van meg a gyűjteményekben, sőt, úgy tűnik, némelyiket Kriza kötete rögzítette utoljára. Ilyen pl. *A vadászok mind úgy szoktak/Hogy ha egy vadat megfogtak* (498. sz.), a *Mit titkolod, hogy szeretsz/Mikor arról nem tehetsz* (40. sz.), a *Kocsmárosné, gyujts világot/Hej, van-e kökényszemű lányod?* (451. sz.), a *Kútágásra szállott a sas/Többet rózsám ne csalogass* (153. sz.). Ez utóbbi megvan pl. Tompa Mihály 1844-es *Dalfüzér* c. kottás, kéziratos gyűjteményében, csakúgy, mint a *Szombat este ne jöj hozzám/Mett akkó vigyáznak reám* (186. sz., kezdete Tompánál *Este későn...*). Fáy András népszerűvé vált dalának szövegét, a *Ne sírj lányka, hogy a végzés elválaszt minket* (511. sz.) szintén megtaláljuk Krizánál, később viszont már alig. A Vörösmarty kedvenc énekének mondott *Hess légy ne szállj rám* is megvan a gyűjteményben (Krizánál ... *ne dunnyogj*, 252. sz.). Ennek dallamát többek közt a *Vadrózsák* után két évvel később kiadott zongorakíséret nélküli kottás dalgyűjteményből ismerjük, melynek címe *A magyar nép dalai és dallamai*, s Színi Károly Szabolcs megyei református kántortanító állította össze.

Őrzi még Kriza kötete Csokonai Vitéz Mihály *Az emberiség s a szeretet – Felfogadtam száz meg százszor* c., a 19. sz. folyamán megzenésített formában is népszerű versét (159. sz.). Csokonai e versét dallammal először Versegly Ferenc adta ki 1813-ban, 20 évvel később pedig egy kiskunsági kántor, Tóth István, már folklór jellegű formában kottázta le saját kottás gyűjteménye számára. Kéziratos gyűjteményekben ilyen kései előfordulása (mint amilyen Kriza 1863-as gyűjteménye), viszont már ritka.

Látszatra már ritkaságnak számít a kéziratos dalos könyvecskékben Kriza gyűjteménye megjelenése idején a *Vígon élem világot,/Ne itélj meg virágom!* (35. sz.), mely az 1700-as évek végén Bécsben és Lipcsében bilentyűs hangszerek számára kiadott kották tanúsága szerint külföldön is népszerű hangszeres magyar darab volt. A 17–18. századi műköltői szöveghez kapcsolódó dallam 19. sz. első feléből ismert feljegyzései a szöveges és hangszeres verzió folyamatos népszerűségéről tanúskodnak. A dalszöveg 1863 táján viszont már ritka. Az elit kultúra e darabjának viszony-

lagos nyugalmi állapota mögött azonban már felsejlik a közben zajló és a 20. sz. elejétől jól dokumentált folklorizáció. Így Kriza feljegyzése időben éppen félúton van a kéziratos kottás gyűjtemény-készítés szokásának leáldozása és a modern népzenei gyűjtések között. E műdal Csokonai versével ellentétben különböző szövegekkel és funkcióban maradt fenn a szájhagyományban, főleg a Dél-Dunántúlon, valamint egyes palóc területeken és általában az északi népzenei dialektusterület más részein (pl. a Zoborvidéken – ma Szlovákia) és a volt Ung megyében (ma Szlovákia illetve Ukrajna). Az elmondottak érvényesek a *Zöld erdőbe, sík mezőbe sétál egy madár* kezdetű régi műdalunkra is (442. sz.).

Szintén fennmaradt a parasztság közt Kriza gyűjteménye 491-es számú feljegyzése, a következő műdal szövege:

Ez nap fénye már ezután
Rejtekezik a felhőbe,
Az én nevem temetessék
Míndörökre a földbe.
Jaj ha már így élnem kell,
Mindenektől félnem kell,
Az én kedves barátimtól
Véletlenül válnom kell.

Szerettelek jó barátom,
Te engem nem szeretted,
Szemmel szájjal csalogattál,
De szivedből gyűlöltél;
Igy engem bajba hoztál,
Nekem nagy bűt okoztál,
S mind kettőnket vigasztaló
Barátságtól megfosztál.

Nem szeretek soha senkit,
Nem szeretek senkit már,
Megtanított egy barátság,
Amely nekem volt nagy kár;
Egy tekintet vakított,
Örökre szomorított,
Sebet ejtett, melyet senki
Kivüled nem gyógyított.

E szöveghez tartozó dallamot egyetlen történeti forrásból ismerjük. Az utolsó (3.) versszak dallammal van meg Gáti József 1802-ben kiadott „klavir” (zongora) iskolájában (*A' kótából való klavirozás mestersége*). Gáti a *Magyar Aria* forrását és zeneszerzőjét is megnevezi. Eszerint a dal Kótsi József szerzeménye, s a *Quodlibet* c. operából vált divatossá.

99 ✓

Magyar Aria a' Quodlibet Operából Kótsi Uról.

N 2 Aria

Ez is elkerült a parasztsághoz, s 110 illetve 112 évvel később Kodály Zoltán találta meg népi változatait a nyelvterület két szélső pontján. E két pont: a palócok a volt Hont megyében (Füzesgyarmat 1912), s a bukovinai székelyek 1914-ben. A kutatás számára ismert volt még egy változata Pálóczi Horváth Ádám 1813-as *Ő és új mintegy ötödfelészár énekek* c. gyűjteményéből. 1987-re a könyvtárakban és zeneműtárakban 6 új kottás és 2 szöveges változatát gyűjtöttem össze a 19. sz. elejéről, köztük Gaál Miklós 1810-

ből származó gyűjteményének Ez nap fennyel már ezután rejtekeztek a' felhőbe –
Kriza szövegével azonos – darabját.

3

Más Witt

Ez nap fennyel már ezután
 rejtekeztek a' felhőben
 S Az én nevem mindörökké te
 miatt élek a' földben
 De ha már így élnem kell min
 Denek től felnem kell
 S Az én kedves barátomtól
 Vele lenni valnom kell
 S ez az én jó barátom kegyem
 Nem szeretek
 S ez az én jó barátom kegyem
 De hívedből gyűltől
 Egy engem bajban börtöl
 Nekem nagy bücskötöl
 Mind ketőnköt vigasztal
 Barátságot meg jófótól
 Nem szeretek soka sarkit
 Nem szeretek sarkit már
 Meg tanított egy barátság
 A' mely nekem börtöl kár
 Egy tekinthet varkötöl
 Örökké szomorított
 Sebba ejtöt melyet ~~min~~
 Kivül ~~ma~~ nem gyógyíthat.

Már

Szinte hihetetlen, hogy az 1914 után már elfelejtettnek vélt műdalt 1983-ban még sikerült megtalálnom és hangszalagra vennem Bíró Mártonné Csernik Annától, egy Hadikfalván született 74 éves bukovinai székely aszszonytól. Így ma Kodály megkopott gyenge fonográf felvételén kívül ez az egyetlen élő népzenei példa a történeti dokumentumok mellett.

Hadikfalva (Bukovina)
 Hímesháza (Baranya)
 Énekelté: Biró Mártonné Csernik Anna (74)
 Gyűjtő: Tari Lujza 1983 II.
 (MTA ZTI jelzet: AP 13.263/j)

♩. 92-86

1. Ez nap fé - nyém már ez - u - tán.
 Rej - tē - get - vén fel - hō - ben,
 Az én ré - gi ked - ve - sem - től,
 Vé - let - le - nül vál - nom kell.

T. f.

2. Szerettelek szép szeretőm,
 Te engem nem szerettél,
 Szémvel-szájvol csalogattál,
 De szívedből utáltál.

3. Elég oka az onnak,
 Hogy a leján mily ravasz.
 Ezér közül csak egy válik
 Hú szerelēmbenn igaz.
 Ezér közül ... *ism.*

SZOROSAN VETT NÉPZENE

A valódi népzenei rétegeket illetően a szöveggyűjtemény alapján számos szövegtípusban felismerhetjük az egyes zenei stílusokhoz kapcsolódó jellegzetes szövegeket.

A napjainkig továbbélt szövegek közül kiemelhetjük példaként a *Vadrósák* 13. számú darabját: *Kövecses víz martján páratlan gölicse*. Ennek 2. versszaká, *Az hol én emőnyök, ott a fák is sírnak/ Gyöngye ágairól levelek lehűlnak* az erdélyi népköltészet egyik legszebb szövege. Dallammal először Kodály vette fonográfra 1912-ben a Székelyföldön, a Kászoni-medence Impér nevű falujában, a kiváló daltudású Váncsa Vaszi György előadásában. Az ereszkedő vonalú dallam régi stílusú népzeneinek egyik legfőbb stílusrétegébe, az ötfokú kvintváltó stílusba tartozik, s annak egyik legművészeiben formált dallama.

E népdal mára – részben Kodály feldolgozásainak köszönhetően – általánosan ismertté vált (*l. Kodály-Vargyas: A magyar népzene*, Példatár 2. sz.)

Úgy gondoljuk azonban, a Kriza által közölt szövegváltozatot nem a pentaton kvintváltó stílus 6 szótagos dallamával kell párosítanunk, hanem a diatonikus sítató rétegbeli, ereszkedő 12-es szótagú csoport valamely dallamtípusával, mint amilyen pl. a Kodály-Vargyas példatár 364. sz. dallama (*Amere én járok még a fák és sírnak*, Kodály bukovinai gyűjtéséből), illetve a Rajeczky Benjamin által a *Magyar Népzene* c. hanglemezsorozaton közölt moldvai csángó változattal. A szöveggörnyezet Kriza 13-as sz. darabjánál és a 311-es számú másik feljegyzésnél inkább ezt támasztja alá (pl. az utóbbi változat 3. versszaka: *Sír az út előttem, bánkodik az ösvén.*) A Rajeczky által közölt moldvai csángó *Abol én elményék még a fák és sírnak* népdal dallamtípusa Erdélyből és az északi magyar területekről sok változatban ismert, a szöveg azonban jellegzetesen erdélyi. E szöveg mindamellett az új magyar népdalstílusba is átmentődött pl. az Alföldön és a palóc területen.

Járhatott a vers a régi stílusréteg ún. pszalmodizáló (zsoltározó) dallamrétegébe tartozó dallamaival is. Ezek gyakran szintén nem 6+6 szótagszámúak, hanem ún. osztatlan 12-esek.

E stílus népzenénk legősibb stílusrétegeinek egyike, s egyaránt utal az ázsiai őshazára, illetve a kereszténységgel való találkozás legkezdeti időszakára. A pszalmodizáló stílusrétegbe tartozó dallamok közt olyan balladák őrződtek meg a Székelyföldön, mint pl. a már Kriza által is közölt *Nagy hegyi tolvaj*, melyet, mint fentebb említettük, Bartók Béla is megtalált.

Szintén a keresztény kultúrával való találkozás nyomát őrzi a Kriza gyűjtemény 516. száma alatt található *Hogy ha még ma egy oly pincébe bémászok*. Ez nem más, mint gregorián paródia, s egyben sajátos ivónóta. Kriza közlése becses, mert ritka adat Erdélyből. A hangfelvételekkel dokumentált *Hogyha én egy teli pincébe bemehetnék/és egy 100 akós teli bordából jót ihatnék* típusú ivónóták számos részlete (pl. *Addig iszom míg a fogam mind kiúszik/Míg a gyomromban a szőlőmag kúszirúzik*) mutat egyezést Kriza feljegyzésével. Ilyen változatot is hallhatunk a Rajeczky által szerkesztett *Magyar Népzene* c. hanglemezsorozaton, a volt Bars megyéből (III. II/A 4. *Hogyha én egy teli pincébe bemehetnék*).

Gyaníthatjuk, hogy a következő, *Halljatok ujságot az életben/Adámról s Éváról az Édenben* is ugyanilyen gregorián paródia lehetett (517.), míg a *Mesturam éneke* – *Gyermekek vigasztatok/Egy betűt se hibáztatok* (518.) – szövegében nem nehéz felismerni a baktérénekek szöveggészletét és hozzágondolni a recitáló, szövegsoroló dallamformálást. Az énekes órakialtásról, a bakterek énekéről pedig érdemes tudnunk, hogy legtovább a Zoborvidéken, a Csallóközben és a palóc területeken maradt fenn az élő hagyományban.

TÁJI TAGOLÓDÁS, AVAGY SZÉKELY-E KRIZA GYŰJTEMÉNYE?

Természetesen igen. Amiért mégis fel kellett tennünk a kérdést, azt utolsó példánk már előrevetítette: a közölt szövegek jó része más magyar területeken is előfordul, sőt némelyik már csak máshol fordul elő, s a Székelyföldről eltűnt. Ez talán a *Vadrőzsák* legfontosabb vonása: a gyűjtemény táj-ethnikai szempontból sokkal szélesebb, mint székelyföldi; általános magyar, jellegzetes székelyföldi jegyekkel. Ha nem lennének jól láthatók benne a helyi nyelvi- és hozzágondolt zenei stílusvonások, nem is mondanánk székelynek, hanem a teljes magyarság tükörképének. Mielőtt ezt néhány példával alátámasztanánk, hadd hangsúlyozzuk a tájnyelvvvel kapcsolatban: mi csoda kifinomult fülre, ízlésre és előrelátásra vall, hogy Kriza a nyelvi dialektus minél tökéletesebb megközelítésére speciális jeleket faragtatott a nyomdászokkal! (Más kérdés, hogy e jelek mai tudásunknak mindenben megfelelően adják-e vissza a nyelvi dialektust.)

A következő példa: *Van egy malom nincsen köve/Mégis lisztet jár* (474. sz.) jellegzetes Maros-Torda megyei népdal, mely hangszeres tánczeneként is kedvelt. A népdal ma *A malomnak nincsen köve mégis lisztet jár* szöveggel ismeret, s nemcsak szövegében, hanem feltehetően dallamában is a Kriza idejében használatos formában maradt fenn. Ma már csak a székelyföldi Jobbágytelkén tudják, ahol mind vokális és instrumentális használata, mind pedig az előadásmód elevensége a folytonos használatról tanúskodik.

A tágabb Erdélyben (de a nyelvterület más részein is) ma is jellegzetes, elterjedt szöveg az *Édesanyám rózsafája/Én voltam a legszebb ága*, illetve az *Édesanyám sok szép szava/Kire nem hallgattam soha* mely Krizánál is több változatban van meg. (pl. 391., 178.). Az első népzenei adatok Lajtha László Csík- valamint Udvarhely megyei gyűjtéseiből valók, különböző dallamokkal. A Székelyföldön e népdal napjainkban a volt Maros-Torda megyében a legnépszerűbb, hangszeres táncdallamként is. Kalotaszegen e szövegeket ma főleg arra a dallamra éneklék, amelyet Bartók Béla *Úgy elmegyek meglásszátok* szöveggel gyűjtött Magyargyerőmonostoron (l. Kodály-Vargyas: *A magyar népzene* 493. sz.). Az utóbbi versszövegnek nemcsak az az érdekessége, hogy egy másik verssel összekapcsolódva megvan Kriza gyűjteményében is (a *Kimenyek Magyarországra*, 449. sz. 2. versszaka). A népzenei túlmutató irodalmi-zenetörténeti érdekességét többek közt az adja, hogy a népdal, mely Bartók gyűjtéséből vált ismertté, más szöveggel a fiatal, Petőfi Sándort már személyesen ismerő Szendrey Júliának volt egyik kedvenc dala – persze

Petőfi egyik versével. (Ezt egy 1847 márciusában nem Petőfinék írt leveléből tudjuk). A Petőfi vers az 1843-ban írt *Temetésre szól az ének*, melyet a 19. század egyik jeles zeneszerzője, Szénfy Gusztáv zenésített meg és adott ki 1846-ban *Parlagi rózsák* című zongorakíséretes dalgyűjteményében. Szénfy kötete főleg megzenésített Petőfi dalokat tartalmazott. Szóbanforgó feldolgozásából igen hamar népdal lett, de megőrizte a műzenei jegyeket. "Népdal"-ként már az 1850-es évek elejétől énekelték *Úgy elmegyek meglátsátok* szöveggel is (így jelent meg pl. Füredi Mihály dalgyűjteményében 1851-ben, de Szénfy dallamával).

Térjünk azonban vissza Kriza gyűjteményéhez. Lajtha László Bözöd-i, Udvarhely széki gyűjtéséből vált ismertté a *Verd meg Isten azt a szívét, / Aki kettőt hármat szeret* (Kriza 60. sz.), illetve a *Verd meg Isten, verd meg / Szeretőmnek anyját* (439. sz.).

Szintén erdélyi népdalszöveg, de ma már ritka a *Ki van az én szemem sírva / Mer a rózsámot más bírja* (394. sz.), mely a század elejéről bukovinai székely keservesként vált ismertté Bartók-Kodály *Székely népdalok* kiadványából, az Erdélyi Magyarország 1921-ben kiadott és Trianon után politikai üzenetet is hordozó kötetéből. Mint Jagamas Jánosnak, az erdélyi népzene kutatás iskolateremtőjének népzenei feltárásai mutatják, a népdalszöveg fennmaradt a Maros-mentén, pl. Magyarón, ahol a nagy daltudású és kiváló mesemondó Kocsis Miklós Barabás repertoárján is szerepelt.

Kriza gyűjteményének különösen érdekes darabjai azok, amelyekben többféle, külön-külön is önálló életet élő és más-más dallammal társuló dalszöveg kapcsolódik össze. A magyar népzeneire általában jellemző a szöveg-vándorlás, különösen az ún. alkalomhoz nem kötött dalok esetében. Lírai népdalszövegeink egyik legszebbike a *Szivárvány havasán felnyöft rózmaringsszal* (Kriza 288. sz.), melyhez Kodály már 1937-ben 13. századi gregorián dallampárhuzamot (*Beatus virqui*) és rokonnépi változatokat fűzött. Rajeczky Benjamin európai összehasonlító kutatásai alapján a dallam teljes eurázsiai változatkörét megrajzolta, további mordvin, zürjén, votják stb. rokonnépi- és számos új gregorián párhuzammal bővítve a sort. Természetesen csak feltételezzük, hogy Kriza szövegének dallama is a jól ismert zsolttároló dallamtípussal járt együtt. A *Szivárvány havasán* illetve másik változata Krizánál: *Kövecses víz mellett palántált vilója / Nem szereti héjít, ki akar ajszani* (237. sz.) már régen nem él a szájhagyományban. Feltételezésünket azonban megerősíti, hogy a közlemény önállóan illetve más egyéb lírai szövegek környezetben fennmaradt szakaszai, mint a *Könnyebb a kősziklát / Lány*

iszappá tenni (Krizánál a 388. sz. alatt található Szivárvány havasán 7. verszaka) pszalmódizáló dallamokkal járnak. Krizáéval egyező szövegrészek szinte máig fennmaradtak, általában különlegesen szép, gazdagon díszített előadással. Kallós Zoltán és Martin György 1970-ben ilyen felvételt készített a népzenei hagyományairól méltán híres (volt Szolnok-Doboka megyei) Széken, Székely Ferenc előadásában. (A hangfelvételt l.: *Magyar Népzenei Antológia V.* 2/B 1. szerk. Sárosi Bálint-Németh István.)

Érdeemes egymás mellé tennünk Kriza feljegyzésének – melyet a Marosszékiek közt közöl és a Nyárad mellékéről valónak mond – és ennek a felvételnek szövegét.

Kriza: 388. sz.

Székely Ferenc:

Szivárvány havasán/Felnőtt rozsmarint szál
Nem szereti hejjit/ El akar bujdosni.

Verje meg az Isten a szeretőm házát
Ott se mindegyiket, csak az édesanyját!

Ki ké onnat venni/Uj földbe ké tenni
Rózsám ablak'ala/Kéne palántálni.

Eltította tőlem az ő kedves lányát,
Vegye el az Isten a szemc világát!

Vásárheji torony/ Kőrül van kerítve
Három szál rozsmarint/Van belé ülterve.

Ha néki lánya volt, nékem szeretőm volt,
Ha néki kedves volt, nékem kedvesebb volt.

Öntözzétek lányok,/Hogy ne hervagyon el
Szeretők szüve/Hogy ne hasagyon el.

Gondold meg édesem, elcjét, utolját.
Hogy kivel kötőd bé két szemed világát!

Megéltünk vóna mű/Még a kősziklán is,
Elfekütrünk vóna/Ketten egy párnán is.

Mer nem kőccsönkérés, hogy azt megadhassák,
Se nem tiszta búza, hogy azt learassák.

Szerethettél vóna/Ha szép nem vótam is,
Mer én szerettelek,/Ha szegény vótál is.

Árva vagyok árva, mint a határ talló,
Melynek ékességét levágja a sarló.

Az enyémet elvette egy semmirevaló,
Ássa ki a szemét két fekete holló!

Fekete a holló, gyászt visel magáér',
Én is gyászt viselek a régi babámér'.

Jaj, de bajos annak, ki egymást szereti,
Mégis a jó Isten, össze nem rendeli.

De még nagyobb annak, ki egymást gyűlöli,
Mégis két vénasszony összekőszőrüli.

Könnyebb a kősziklát/Lágy iszappá tenni,
Mind két egyes szünek/Egymástól elválni.

Könnyebb malomkőből poharat faragni,
Mind két szerelmespár egymástól elválni.

Mikor két édes szü/Egymástól megválnak,
Még az édes méz is/keserűvé válik.

Mikor két szerelmes egymástól elválak,
Még az édes bor is keserűvé válik.

Hasonló példákat hosszan sorolhatnánk még. Sajnos több olyan szöveg is van, amely már végérvényesen eltűnt. Jó példa erre a 106. számú *Ne búsíjon akárki menyecske*, mely dallammal Kodály gyűjtése különböző népdal-feldolgozásai révén Bukovinából vált ismertté. Több szöveg egy ideig gyerekkjátékként élt tovább (pl. a 266. sz.: *A vilóját akkó szödik/mikó röggel harmat fémlék*).

Nézzünk meg most néhány olyan népdalszöveget, amelyek fennmaradtak a magyar nyelvterület más részein, a Székelyföldön ellenben már nem élnek. Ma már csak a Nyírség területén használatos a *Szívárványos az ég alja/Nem jól van a fejem alja* népdal, (Krizánál 30. sz.), mely ott egyben kedvelt csárdás dallam. A verset Szabolcs megyében a népdalgyűjtés ügyét melegen támogató Dessewffy Virginia grófnő már 1844-ben feljegyezte gyűjteményébe (42. sz.), s elküldte Erdélyi Jánosnak, aki rá is írta a gyűjteményre: „Vettem april 15. 1844. E' dalok gyűjtő küldője Grof Dessewffy Virginia Kisasszony”.

A *Jaj beh szennyes a kendője* (Krizsa 50. sz.) népdalszövegnek az Alföld és Erdély között fekvő Szilágyság az őrzője, melynek Érmellék-i része többek között Ady Endrét adta a világnak. A Szilágyság néprajzi és népzenei szempontból nem tartozik a jól feltárt és nagy közismertségnek örvendő területek közé, aminek oka a történelmi körülményekben keresendő. Mire Lajtha László 1914-es diósadi és Kodály Zoltán 1916-os krasznai, szilágyperecseni és szilágynagyfalusi népzene gyűjtésével itt is megindulhatott volna a népzenei feltárás, kirobbant az első világháború. Néhány szilágysági szemelvény azonban még az addig összegyűlt népdalból is bekerülhetett a már említett Erdélyi Magyarország *Népdalok* c. kötetébe, illetve Bartók Béla *A magyar népdal* címmel 1924-ben megjelent könyvébe. Ez után jó néhány év szünet következett, s mire az 1940-es években valamegyest újból fel lehetett volna venni az elejtett szálát, jött a második világháború a jól ismert következményekkel. A háborút követően folytatódhatott a népzenei gyűjtőmunka, s 1963-ban hazai kutatók (Víg Rudolf és Sztanó Pál) is eljutottak a határokon túlra, akik többek közt Selymesilosván és Kémeren dolgoztak. A szilágysági falvak egykori kisnemesi, úri világának zenei lenyomata az a népdalszöveg, amelyet Kémeren kétféle formában, két különböző dallammal is tudtak. A gyűjtés idején még mindkettő népszerű volt hangszeres gyors csárdásként is. Az egyik vokális változat kedves, játékos verse egyezik a Krizsa gyűjteményében szereplővel. (l. Krizsa szövegének egy részletét és a 20. századi változatot.)

Kémer (Szilágy)
Énekelt: Szabó Józsefné Görög Irma (1930)
Gyűjtő: Víg-Sztanó, 1963. IV. 6.
MTA ZTI jelzet: AP 4713 d

Giusto ♩.128

1. Jaj, de szenny - nyes a kö - tő - je.
Ta lán nin - csen sze re tő - je?
Ad - ja i - de, had' mos - sam ki,
Ugy - se sze - ret en - gem sen - ki. T. f.

Kriza:

Jaj, de szennyes a kötője,
Talán nincsen szeretője.
Aggya ide, hogy mossam ki,
Ugy sem szeret ingöm sönki. stb.

A másik népi változat Kirzáéhoz képest már egy-egy úrias, finomkodó kifejezéssel bővült, megszakítva ezzel a 3-4. sor egyenletes 8 szótagos lüktetését. A bővülés csak egy szó (drága), s a Kriza kötetének megjelenése után éppen 100 évvel később gyűjtött népdal nem gazdagodott vele. A 3. sor megváltozott ritmusa miatt viszont a 4. sor szótagszámát is szaporítani kellett, így került oda az újabb úriaskodó „szívem” szó.

Kémer (Szilágy)
Énekelte: Varga Istvánné Bálint Klára (1886)
Gyűjtő: Vig-Sztanó, 1963. IV. 6.
(MTA ZTI jelzet: AP 4713 c)

Giusto ♩.144

1. Jaj, de szeny - nyes a kö - tő - je.
Ta - lán nin - csen sze - re tő - je?
1) —
Ad - ja i - de drá - ga, had' mos - sam ki, T. f.
Ugy - se sze - ret en - gem szí - vem sen - ki.
1) —

A párnás táncdal: *Puszta malomba/Cserfa gerenda* (Kriza 267. sz.) – melynek megismeréséhez többek közt Bartók egyneműkari műve is hozzájárult – máig csak a Zobor hegy alatti részek (ma Szlovákia) magyarságának népzenei kincsében őrződött meg. (Bartók *Párnás táncdal* c. kórusművének szövege azonos – némi versszakcserével – Kriza 267. sz. darabjával.) A 19. század közepe táján azonban úgy látszik még a Székelyföldön is ismerték.

A Csallóközben (ma Szlovákia területén) maradt fenn a *Hogyha én azt tudhatnám/Szöbbit szeretsz nálamnál* (Kriza 189.) és ugyanott párosítóként *A pünkösdi rózsá* (Kriza 62. sz., egy Bars megyei hangfelvételét l. Tari L.-Vikár L.: *Magyar Népzenei Antológia II. Észak* 2.5a).

Igen érdekes a gyűjtemény 248. sz. darabja: *Házassító dalok a fonóban. A Fejér Nyikó mellékiról*, melyhez játékleírást is kapunk. A vers sok szempontból egyezik egy Ipoly-menti palóc faluból, az Ipolyvarbóról ismert és szvitszerűen összefűzött menyasszony-búcsúztató versével. Az ottani *Jaj pártám, jaj pártám* kezdetű lakodalmasba beépült a középkori *Virágok vetélkedése*, zeneileg

pedig az egyik legősibb – eurázsiai eredetű – stílusba tartozó dallamtípussal kapcsolódott össze, amelyet a Rákóczi korhoz kötődő zenei elemek is színezték. Kriza szövegében a *Szerelmes nívág és Kincs. Kinek szíve bánatba nincs* refrén és számos más elem megegyezik az Ipoly-menti lakodalmassal. (Az ipolyvarbói lakodalmass hangfelvételét l. *Magyar Népzenei Antológia II.* 5. 1.)

Ma már csak az északkeleti palóc területeken (főleg a Bükk hegység vidékén és a volt Gömör megyében) van meg az *Amott van egy nagy ház /Törvényszék a neve* illetve *Szállj el fecskehadár/ Borsodon kerestül* vers, mely ott jellegzetes, rubato előadású rabének, „Rabi-nóta” illetve pásztordal (Egy-egy vokális és hangszeres változatának hangfelvételét l. *Magyar Népzenei Antológia II.* 4.1c, 4.4a, 9.2c.) Kriza 383. számú darabjának 2. versszaka *Ott láték egy házat/ Árvihus a neve* e szövegtípussal azonos, ugyanúgy, mint a 447. sz. *Benne van egy asztal/ Bánattal terítve* szövegrészlete, valamint a 8. sz. *Szűj le bolló, szűj le* szövege. Az utóbbi *Ha kérlek: hogy vagyok?/ Mondd meg hogy rab vagyok* (3. sz.)... és *Akarké lögyön/ Éz a tele pobár* (6. vsz.) egyezik az északi rabénekek szövegeivel, sőt az utóbbi szöveg siratóinkban is előfordult. Kriza gyűjteményét megelőzően e szöveget Kelecsényi József Nyitra megyéből 1844-ben, Vajda Ferenc pedig 1852-53-as gyűjtéséből Szabolcs megyéből küldte be Erdélyinek a népköltési gyűjtemény számára – sajnos mindkettő dallam nélküli.

Az utolsó példához személyes kapcsolat fűz. Az a népdalszöveg ugyanis, amelyet Kriza gyűjteményében a 63. szám alatt találunk, szülővárosomból, Pásztóról került a köztudatba Kodály Zoltán *Ésti dal* c. kórusművéből. Kodály e népdalt: *Erdő mellett estvéledtem* 1922 áprilisában gyűjtötte, s 2. versszaka így szól:

Én Istenem rendelj szállást,	A járkálást, a bujdosást,
Mert megúntam a bujdosást.	Az idegön földön lakást.

Krizánál pedig ezt olvashatjuk:

Jaj istenöm, rendő) szálást,	Idegön földön a lakást,
Mett megúntam a bújdosást.	Éj-el-nappal a sok sirást.

Ez a szöveg ma már Pásztón sem, Erdélyben sem él. Pontosabban: Pásztón többen tudják, de nem eredeti formájában, hanem a kórusműből visszatanult formában, így csupán tudatos hagyományörzés jeleként tarthatjuk számon. A szöveg a szemünk láttára tűnt el a bukovinai székelyek szövegtésztéből is. Az idős bukovinaiak ugyanis szívesen társították ezt a szöveget az *Elindultam szép hazámból* népdalhoz, mely Bartók Béla 1906-os békésgyulai népzene gyűjtéséből

vált ismertté. Kriza feljegyzése egyrészt arra utal, hogy valaha ez a vers is szélesebb elterjedtségnek örvendhetett, másrészt arra, hogy a székelység körében ismert verset csak a bukovinai székelyek őrizték meg. A népzenei gyűjtemény adatai szerint Pásztón is csak egyetlen ember, Alapi István tudta Kodály gyűjtése idején. Hogy azonban a több azonos nevű Alapi család közül melyik Alapi családból való lehetett, aki ezt Kodálynak énekelte, már Rajeczky Benjaminszékely sem sikerült kinyomoznia.

Az *Elindultam szép házámból* bukovinai változatának említése továbbvezet bennünket Kriza gyűjteményében. A *Feljött a nap szép-rogyogva* (417. sz.) versnek sok keserves versszaka van. Az utolsó (10. vsz.) így szól:

Bú ebédem, bú vacsorám, Nézem a csillagos eget,
Bódogtalan minden órám Sirok alatta eleget.

A bukovinai székelyek legöregebbjei az 1980-as években még énekeltek e szöveget az *Elindultam szép házámból* népdalba ágyazva. A szóbanforgó részletet magam is e népdal egyik versszakaként gyűjtöttem 1982-ben egy 83 éves, hadikfalvi születésű bukovinai székely asszonytól, Faragóné Illés Brigittától.

Hadikfalva (Bukovina)
Hímesháza (Baranya)
Énekelte: Faragó Jánosné Illés Brigitta (83é.)
Gyűjtő: Tari Lujza 1983 II. 19.
(MTA ZIT jelzet: AP 13.258/h. i)

Parlando rubato $\text{♩} = 63$

1)
Ki - in - dul - tam a ha - zám - ból.

Hí - rős kis Bu - ko - vi - ná - ból. 2)

Visz - sza - néz - tem fél - u - tam - ból. T. 1

Szé - m - ből a könny - ki - csot - dult.

1) (2.3. vsz.) (2.3. vsz.)

2)

2. Nézem a csillagos eget
Sírok alatta eleget.
Én Istenem adjá szállást,
Mert megúntam a bujdosást.

3. Úgy megúntam a bujdosást,
Éjjel-nappal a sok sirást.
Éjjel-nappal a sok sirást.
Éjjel-nappal a sok sirást

4. Bú ebédem, bú vacsorám,
Bura született az anyám.
Bu ebédem, bu vacsorám,
Boldogtalan minden órám.

A bukovinaiak körében ez a népdal persze nem „őshonos”, hanem szintén betanulás eredménye, mégpedig Bartók Béla *Elindultam szép hazámból* c. szintén általánosan ismertté vált népdalfeldolgozása alapján. Faragóné úgy emlékezett rá, hogy még az 1. világháború idején tanulta egy öregasszonytól. „Nem voltunk kijöve még Bácskába... Mer [19]14-ben tudja menekülve vótunk Szatmárnémetin... mer a falunkba [Hadikfalva] a harc meg vót állva, ott kötték meg a fegyverszünetét [19]17-be.” A harcok elől menekülve énekelték, mert „úgy meg vótak keserédve. Valahogy úgy még tudták gondolni magikba azt a nótát, hogy saját magiknak szerkesztették ezt a nótát... Azétt vót keserves.” Sokkal hihetőbb azonban, s mások elbeszélései is azt erősítik meg, hogy a népdalt a 2. világháború alatt a Bácskából menekülés során tanulták. Addigra már valóban ismertté vált Bartók feldolgozása, s a népdalt könnyen megtanulhatták pl. egy művelt tanártól. Mivel dallamvonala ismerősen csengett, szövegét pedig különösen találónak érezték magukra, hamar saját zenei képükre formálták és kiegészítették saját szöveggészletük verseivel. Az *Én Istenem rendelj szállást* ... szöveget ugyanis már valóban használták addig is; Kodály 1914-es bukovinai gyűjtőfüzetei több ízben tanúsítják. Az északi – szorosabban a palóc – és a bukovinai zenei dialektus ilyenfajta kapcsolatának nem ez az egyetlen jele.

Kriza gyűjteménye értékes adatokat ad zenei terminológiákról is (pl. *Szomorú nóta* illetve *Más szomorú nóta* 241–243.). Máshol táncdal funkcióra utal (pl. *Siklódi táncdal* 238. sz.). A szövegekben fontos utalások vannak hangszeradatokra (pl. duda, dob, hegedű, hattagú banda). A dalokhoz fűzött jegyzetek közt pedig érdekes tánc- valamint szokásleírást is találunk.

Kriza János vadrózsáinak nagy része mára elhervadt sőt kiszáradt, sok más szóbeli hagyományunkkal együtt. Vannak azonban olyan darabjai is, amelyeknek jobb sors jutott.

Gyűjteménye több szövege alapját képezte ugyanis Bartók Béla, Kodály Zoltán és Bárdos Lajos kórusfeldolgozásainak. Ilyen pl. Bartók *Héjja, héjja, karahéja* c. kórusműve, melynek szövege pontosan egyezik Kriza *Kara-héjja! héjja!* versével (Kriza 363. sz.). Ismert, hogy Bartók népi szövegeket használt kórusműveihez, melyekhez saját zeneszerzői kincsestárából adta a dallamot. Ilyen Bartók *Leánynéző (Arany ezüstér cifra ruháér)* kórusműve is, mely Kriza kötete 509. sz. dalszövege 2. versszakával tartalmilag egyezik:

Kriza:

Leányt ne szeress gazdagságáért
Ezüstért, aranyért, cifra ruháért;
Hanem ha szeretsz, jámborságáért,
Előtted való friss járásáért.

Bartók:

Arany, ezüstér, cifra ruháér,
Leányt el ne végy koszorújáér,
Inkább szeressed jámborságáér,
Előtted való szép járásáér.

A Kriza vers többi részlete érdekes módon a Kodály *Iláry János* dalművében feldolgozott *Már engem mátkám tízen kérettek* szövegre rímel (ahhoz viszont Kodály saját zoborvidéki gyűjtését használta fel. Szintén megvan Krizánál egy másik Kodály feldolgozás szövege: a *Kitrikotty mese*. Krizánál *Kitrikoty*, 291. sz.).

Bárdos Lajos ismert feldolgozása az *Összegyültek, összegyültek az észapi lányok*, mely Kriza 481. sz. feljegyzése szövegével egyezik (csak éppen az ő közlésében a „miskolczi dámák” gyültek egybe).

A Vadrózsák c. kötet 1863-as kiadásával megvalósult Krizának a kötet előszavában leírt célja: a szövegek „a magyar irodalom közös szent oltárára” kerültek. A zeneszerzők azt is megvalósították, amiről Kriza nem is álmodhatott: lehetővé tették a versek továbbélését a műzenében is, azzal, hogy a „vadrózsatüskébe nemes rózságot oltottak”.

Bojtor Károly: Veszprémi tél

T. Pataki László

VÍZTÖRTÉNET

*„Zavaros az Ipoly vize.
keves a bal benne...”*
(palóc népdal)

Régi tapasztaláson megálló igazság, hogy amibe az ember belenyúl, mert hajtja a nagy átalakító szenvedélye, mivel éppen akkor a természet-táj nem papíroz kellően – hasznost hozhat ugyan, ami azonban holtbiztosan más-hol, másban, másként a nyereségnél nagyobb kárt okoz. Így van alighanem az Ipolyal is. Ráció, ami csak nagyon rövid időre bizonyította, amit vártak tőle. Szabályozás, amiből több lehet a kár, mint a haszon. Megváltozott minden. Egy-két tíz év lepergett és már sajnálhatjuk is a „régit”. Embert, tájat, vizet, állatot.

A Nógrád megyei palócvidék egyetlen jelentősebb folyóvize a határként északról-északkeletről kissé délnek, majd hirtelen nyugatnak forduló és a Dunába futó Ipoly. Trianonban olyasmit feltételeztek róla, hogy hajózható – ezért alkalmas a diktátum szempontjainak érvényre juttatására. A másik a *Zagyva* lenne, ami bár itt ered Zagyvfőnél, Zagyarónánál, Mátyás király egyik kedvelt vadászterületén, a Medves-fennsík alján (határvidék az is), ám ezen, az országban legkisebb Nógrád megyén, s annak is a déli szélén végigcsörgő vizecske, nem nevezhető folyónak.

Az eredet-hely elnevezése, változtatása is történelem.

Mondták régebbi munkák: az Ipoly a Szepes-Gömöri Érchegység délnyugati részén, a Vepor hegység sziklájánál indul, ami ma így igaz: folyónk a Szlovák Érchegység granodioritos területéről érkezik tájunkra. Az, hogy a mai Nógrád északi szélén szinte horizontálisan haladva, keletről nyugatnak tartva Letkés közelében, Szobnál befut a Dunába – szó szerint érthető. Az egyik leggyorsabb vizünk egészen odáig, amíg útvonalában északról délnek, majd nyugatnak tartva megtörik, sőt azon túl is, már a mi tájainkon tovább délnek fordulva, az igazi gyorsjárású folyók közé sorolódik. A forrásvidéken kilométerenként 23 méter a víz esése, és bár ez jelentősen lelassul, még a beáramlásnál is az átlagost meghaladja a Börzsöny-alján. Vulkáni eredetű

középhegyvidéki, ezer(!) méter magasságú „felsőbb sziklakörökből” eredtethető származása folytán a középszakasza is 250–270 méteren találjuk még a tengerszint felett. Maga a folyó alig haladja meg teljes hosszával a 250 kilométert. Vízyűjtőterületének egyharmada jut csak hazai földre: nem egészen 1520 négyzetkilométer. A közös határfolyó szakasza alig valamivel több, mint száz kilométer. Széles körben (úgyszólván) ismeretlen adatok ezek. Nem versengenek a bős–marosi politikai csinnadratta felhangolt cintányérzenéjével. Az itt élőknek valók egészen.

Évtizedekig tartó, máig érvényes államközi szerződéssel szentesített szlovák–magyar vízügyi szabályozással az Ipoly léniavízzé, jellegtelen, csatornaszerű valamivé változott. Partjára nem érdemes kiülni, nem látni ott semmit, csak a rohanó vizet, ami egyébiránt is, jóval léniavízzé alakítása előtt valójában elvesztette embert megtartó, rét-legelő füvet hizlaló, állatot nevelő, halat őrző szerepét. A palócnyelv így emlegette jó száz évvel ezelőtt: *Ipaó, Ipajaó, azaz Ipó Apó.*

Az apó bizony olyan öreg ember, aki mindannyiunk őse lehet(ne). Nem apa, nem papa-nagypapa, nem dédi – Apó, Ipaó. Elsőként az ember élete változott meg teljes körűen körülötte, majd maga a víz került ugyanerre a sorsra könnyörtelen kifizetésével, kényszerű kordába szorultával. Iszonyú étvágygal esett neki az emberi elme és a gyakorlat az ősi Ipoly teljes hosszúságú kiirtásának. Megveszekedett dühvel vágott át minden kis és nagyobacska kanyart és öntötte, ömlesztette, passzította a betont, ahova csak lehetett. *Minek ez a kanyargós istennyila apaóvíz ide?* Halász nincs, minek a hal? Az ásott nagygazdasági és téesz halastavak megtermelik, amit kell. A híres tájjellegű állattartás nincs, vagy alapvetően megváltozott a közös nagy földekkkel, új fajtákkal, alommal, táppal. Minek ide most már bármi, amit ez a víztáplálta, kiöntéses jó föld adott és továbbra is adhatna? Nem lenne korszerű. Az áradások is csak a bajnak vannak. Hiszen, amikor már régen nincs az Ipoly menti ártéri paraszt-gazdálkodás, értelmét veszítette a ludányi, szakali kiöntéses rétek menetrendszerű kiaknázása a szarvasmarhatartással – akkor megáll az ilyen vélemény is.

Nekünk mégis, éppen itt, a Nyitra folyó menti martosi gazdák juthatnak eszünkbe. Amikor a sok áradás miatt érsekük, Rudnay főpap felajánlotta nekik a falu átköltöztetését, köszönték alázattal és nem kértek belőle. Az áradással mindig is együtt éltek, a sok hirtelen víz a sok hal révén igazi hasznot hozott nekik. Maradt Martos falu, ahol volt, ahol most is található.

Az Ipoly mentén az utolsó percekben állt meg az igen nagykedvű vízrendezők mindent letaroló szképere, de inkább (szerencsére!) egy időre talán kifogy-

tak a pénzből. Akkor az ősoreg víz utolsó kis kanyarjait látva felcsillant a remény, maradhat talán néhány bokornyai ősi vízszakasza a palócok folyójának. Jó hat éve aztán felébredt a felelősségérzet is, és amikor már-már alig volt mit megmenteni a kollektív örülettől, a régi vízszakaszból – unióba tömörült az „öregvizet” mentők kisdud tábora. Az ősi vízmaradék, a tájkultúra és a teljes környezet védelmére.

S hogy most mit csinál a léniavíz, a megfiatalított Ipoly? Többnyire betontáblák közt szaladoz a Dunáig. Nem csinál az semmit, nem okoz bajt, áradást. Partjai mentén jó ideje az ember sem akar már tőle semmit. Teljes az összhang a megváltozott ember és a megváltozott „műfolyó” között. S még így, a pazarló évtizedek után is maradt partjai, öntéses részei, őslápot tápláló szakaszai mentén elég flóra és fauna. Őrizni, felmérni, kutatni, menteni való. Mennyi lehetett?

Herman Ottó, a nem túl távoli Miskolchoz kötődő polihisztor, a századelőn leírta: 17(!) féle halat olvasott meg az Ipolyt kutatva. A mai népszerű szakirodalom (*Ipoly Füzetek* 1. sz.) „halakban elég(?) gazdagnak” nevezi a vízgyűjtő területet, a beömlő patakokat is beszámítva. Márnát és bucót említ még, ami idevághat, magam ismerek egy elég gyakorit: a hengeres testű paducot, de hogy 17 féle lenne ma már?! A szép és jó kis füzet felsorolja az Ipoly menti községeket, az egyik leghíresebbet, az évszázadokon át ártéri gazdálkodáson élő – Ludányhalászit meg sem említi.

De a legelső most mégis maga a víz! Akármilyen csatornaszerű és töltések között szürkén szaladó. Most kell védeni igazán. Folyóink túlnyomó, majd százszázalékos többsége a határainkon kívülről, idegenként érkezik hozzánk. Felszíni vizeink minőségét egymagunk semmiképpen nem védhetjük. További együttműködés következik az Ipoly ügyében a szlovák szomszédal, és akkor milyen legyen az Ipoly-szabályozás későbbi menete, amire az Ipoly Unió ma már árgus szemmel figyel, ez a kérdés itten. A felszín alatti vizek is az országban mindössze néhány Balatonra elég vízmenynységet tesznek ki – ez pedig nem jelenthet mást, mint az eljövendő valószínű víz-stratégiát ma még elrejtő, ám ugyanazt a drámai stratégiát hozzáértőknek már most előrevetítő jövőt. Alig maradt valami, amit továbbrontathatunk a felszínen és a föld alatt. Az emberrel mi lesz? A régi lassanként kikopik a tájból, de előtte elvesztette önmagát, foglalatosságát, aztán a vizet, a tájat. A túlélés önmegtartó törvénye szerint a legvégére hagyja az életet. Az Ipoly-mentéből rétnak, legelőnek, kaszálónak, káposztásnak, itt mindennek – embernek, állatnak, hálnak, más gerincesnek, gerinctelennek és flórának ugyanaz lett a sorsa. Jött helyette valami más, a mai tájatlantított tájba pontosan illeszkedő.

A „Víz Napján” a ludányi ártéri gazda, Miricz Mihály hangját hallgatom magnófelvételtől. A víz, a föld, az ember és az ártéri állattartás történetét mondja megfontoltan, úgy ahogy élt, dolgozott, ahogy az Ipoly menti híres tájjellegű, svájcival kevert szarvasmarha fajtát tartotta, tehenét fejte, jól fizető bikaborját nevelte. Ahogy itt mindenki más is. Az Ipolyról csak mint régi vízről beszél. Olyan valamiről, ami maga volt az élet. A mára muzeális értékű egyórás szövegbe bele-beeszöl – előzetes biztatásomra – a kis unoka, a betyáros ízeket nevében megőrző Pusztá Gergő. „Pest is Ludányhalászi, az is Magyarország...” – mondja egy helyen. A másik unokát, Beát, protokollra tanítom a tarjáni nyelviskolán. Tájba illünk. Miricz Mihály nincs már közöttünk. Feljebb ment még annál is, mint amilyen magasan ered az Ipó.

Éppen a Miricz, és mind a többi ludányi familiát, velük az ártéri gazdálkodást évszázadokig megtartó ludányhalászi kiinduló-pontnak véve és kissé visszafelé haladva a víz folyásával szemben – ma errefelé egyedül a kissé fentebbi Nógrádszakálnál, Rárósnál találjuk a „rendezetlen” ősi szakasz aprócska maradék részletét. Vagyis, ha az ártéri gazdálkodás emlékért Ludányban és az ősvízet együtt akarjuk szemlélni – mindkét helyre el kell jutnunk. Közöttük a távolság néhány kilométer. Az egyikben az ezredévek óta ugyanott kanyargó medret, s benne a vizet, partjain az ágait a víz fölött szélesedben is örökké hintáztató halványzöld füzeket látjuk, a másikon talán még régi gazdákkal is beszélhetünk az Ipoly menti szarvasmarha tájfajtaról, a rét-legelő gazdálkodásról.

Más a helyzet és éppen ott, Szakálnál (a palóc *a*-val mondja a Szakált), ahol ősi medrében kis szakaszon még kanyarog és a horgászoknak nyújt paradicsomi körülményeket az öregvíz. Nógrádszakál ugyanúgy Árpád-kori település, mint errefelé valamennyi falu a határfolyó két partján. Róla mégis tudható, hogy nem az eredeti helyén székel évszázadok óta. Nem a törökvesz utáni újratelepítés miatt. Itt a Nyitra melléki martosi gazdák döntésével ellentétes megoldást kényszerített ki a szeszélyes víz – a gyakori áradások miatt a falu végül odább költözött. Eredeti helye a folyó és az úgynevezett Teglen közötti szegletben volt. A védettebbnek látszó Bertőce patak völgyébe telepedtek, ám éppen a Bertőce utánozgatva később a közeli nagy testvért, az Ipolyt, fergetegesen nagy áradásaival. A Teglenben mégis felépítették újra az egész környék két legnagyobb vízimalmát, amelyekén kívül volt errefelé még vagy négy. Másként a víz, a vizek természetét kitanulva éltek itt az emberek.

Innen már végképp nem kerülhető ki a tájhoz tartozó, a tájat és az embert változtató történelem. Az egész, három szakaszra osztható völgymedencének

(Ipolytarnóc–Szécsény, Szécsény–Drégelypalánk, Drégelypalánk-torkolat) történelmi értéke mégis éppen itt, Ipolytarnócnál, Litkénél, Nógrádszakálnál, Ludányhalászinál és kicsit lejjebb, Szécsénynél a legjelentősebb.

Megmaradva a példaként felhozott két ősi település Nógrádszakál, Ludányhalászi s némiképp még a velük szomszédos Litke vázlatosan jegyzett történeténél, s abból is kiemelve a „vízközelit” – érdemes a szóra, hogy a múlt században errefelé is működő neves szécsényi ügyvéd, a honkutató Pintér Sándor szerint (főként a palóckutatás tartja őt számon), az Ipoly menti palóc eredetű nép a folyó névadója. A „keresztelő” azonban megtörtént jóval a kereszténység felvétele előtt. Szkíta–hun–avar népmaradványként találkozott velük egészen békésen az „Ipaó” völgyében Árpád népe. A terület minden ellenállás nélkül került a foglalók kezébe, akiket a Zagyva és az Ipoly folyó völgyeiben Szoard, Kadocsa és Huba vezetett. A honfoglalás után a régi egységes nagy Nógrád területén majd nyolcvan palóc falut tartottak számon eleink. A palócság hozzájárult a honfoglalás megkönnyítéséhez, hiszen a beáramló magyarsággal nyelvi rokonságban állt, majd azzal egy nemzetessé olvadt össze. Mindeközben máig megtartotta az egyedül csak reá jellemző nyelvjárását. Önmagáról azt tartja az önéretesebbje, tanultabbja (talán kellő alappal), régóta nem szégyellve a palóc elnevezést, hogy népe jobban-rosszban, több mint 1200 éve él a tájon.

Ízelítőül egy példa a tájnyelvből Boldizsár Menyhért, szakali kötődésű patrióta fennmaradt feljegyzéséből: Intér a közeli, s halászok falujaként is ismert Litkén, 1860 körül egy öreg palóccal találkozva rögzítette ketjük párbeszédét, ami azzal kezdődött, hogy az ügyvéd az unoka felől kérdezett: „Nem gyöhet kee rem, mer lovat eöriz la jaz öregvízné” s tovább, hogy ugyanis, merre van az öregvíz? – „Ehon e la! hát az Ipaó! hisz a mienk eleink is úgy hitták azt.”

Litke egy hármás útelágazásban volt errefelé a halászok lakhelye is, itt élt belőlük a legtöbb, a szomszédos falvak népe elsősorban a gazdálkodásról volt ismert. Jó néhány éve még sikerült egy valamikori professzionális ipolyi halásszal szót váltani, az ő véleménye össz pontosul a folyó szabályozásáról a léniavíz elnevezésében. Az ipolyi halászatról tudtommal sehol nem jelent meg mostanában semmi, a témával a már említett Herman Ottó foglalkozott főként általános vonatkozásban. A litkei utolsó halász, Szilágyi János, aki friss halból naponta beszállítója volt az egyik legismertebb salgótarjáni étteremnek (oldalkocsis motoron vitte az ipolyi csukát, pontyot) tízévesen kezdte a megletek mellett. Sokáig csak az lehetett a dolga, hogy a száraz ruhát vitte utánuk a vízparton, amerre mentek halászat közben. „Ez azért

kelletett, hogy amikor kijönnek a vízből, kéznél legyen a váltó-holmijuk”. Vagyis nem csak merengetett – vízbe is gázolt az ipolyi halász.

„Ladikot mi magunk csináltunk. Volt lent a víznel olyan ládánk, aminek az oldala részelt volt, abban elállt a hal, amit már megfogott az ember a hálókkel. Hyentájt, amikor magas volt a víz, a Dunáról feljöttek inni a halak, a csuka például március végére befejezte, később az elöntött részeken feketéllett minden a kishalaktól, a víz alja meg mindenütt a parthoz közlesen olyan volt a gazdák kaszájától, mint a nyesett szőnyeg.

Kisétköz, kerítő, bukorbáló, pentőháló, emelgető, verse – ezek voltak a szerszámok a halfogásban és a szűtyő, amibe a hal került. A nagyháló szélessége mindenkinek azonnal megmutatta azt is, ki milyen legény a parton. nagyon nagy fizikai állóképesség kellett ehhez, egész nap emelgetni, lábhoz tűzött vastag ridnál, kötélnél fogva a merengetőt.

Kézzele fogni lehetett, ha tilos volt is mindenkor, mi nem csináltuk, azt a parasztleányok kedvelték. lebuktak először a padkás vízparti részeknél. A padka vagy más-ként, palócosan pallan az a rész, ahol a víz alámosta a partot. Amikor már látták, hol pihen mozdulatlan a halraj szorosan egymás mellett, kísérelték a komájuknak, hogy akékor most már álljon a hátukra, s nem vitte el őket az erős sodrás. Így ezzel már ott voltak. Középről, a kopoltyúnál megfogva kézzel lassan, óvatosan kiverték az elsőt, mentek azok engedelmesen és így tovább, mindig csak a középről szedve, mert a szélénél fogva szétrebbentek volna a halak... De csak az ügyetlenebbje járt így.

Lemegyek minden héten kétszer-háromszor a vízhez, lehiúz a szívem a betonhoz. Milyen most az Ipoly? Üres.”

Szakai a török idején nevezetes helyé vált egy darab időre: Ali budai parancsát teljesítve Szakalról ágyúztatta a vízen túli bussai menedékbástyát (tehát nem igazi várat) Arzanes bég 1552-ben. Végváras vidék egész Nógrád, ide közel esik Szécsény, Fülek, Ajnácskő, Kékkő, Salgó, Somos, Hollókő vára (inkább maradványa). S akkor valamennyit fel sem soroltuk. Ezt a bussai kis védbástyát kétszáz ellenséges harcossal, ágyúkkal szemben hősiiesen védte az elestéig utólagos török dicsérettel! Néhány magyar: Tertszi Mihály kapitány, Zuhai István, Nagy András és még egy-két-három változott gyveres.

Lehet mégis valami a kölcsönös „vendégszereteten”, s főként abban, hogy majd mindegyik török szilárd meggyőződéssel vallja a mai Isztambulban: török és magyar rokon nép. Éppen itt Szakalban is megült (ahogy a régiek mondanák) három neves, török eredetű, helybeli törzsekösnek tűnő, palóccá átváltozott familia a mai napig: a Demus, a Vidomusz és Zara nevezetű.

Vonult az Ipoly-parti úton sok neves sereg, Rákóczi Fejedelem kétszer is erre haladt, 1705-ben, amikor vezérlő fejedelemmé választották a rendek a

közeli Szécsény Borjúpást nevű részén, s ahol erről minden évben megemlékeznek a Rákóczi Szövetség rendezésében. 1709-ben is az ipolyi lapos parti részeken itattak a Fejedelem lovasai Szécsénynek menet, rövid időre itt megállva, hogy azután a fejedelmi réten, Szécsényben, részt vegyenek a Bercsényi, Bottyán tartotta szemlélésen.

Járt itt Kazinczy Ferenc, s megszállt a ludányi Ráday-kastélyban. Ráday Pál, aki egy ideig Rákóczi számkivetettségében is részt vállalt – a Fejedelem kancellárja, legbensőbb szellemi társa volt. Neves birtokosok errefelé végig a századokban a Lossonczyak, Szígyártók, Szent-Iványiak, a közeli – a szakali Zsadó hegyről látni is – gácsi várat uraló és később, a K.u.K-s idők egyedülálló katonai posztógyártó monopóliumát megszerző Forgáchok, a Fejedelem mellett szolgáló Rádayak. A gácsi vár, amely alatt a kisközségben Csontváry Kosztka Tivadar gyógyszerészkedett, ma eladó, bárki megveheti úgy háromszázmillió forintért.

Gyalogosan is poroszkált errefelé egyszer (helyi hagyomány) garabonciás körgallérjába burkolózva Petőfi Sándor. Akkor látta meg az asszonyokon a ludányi „feketőket”. Naplójába beírta, ha megnősül (két év múlva az is megessett), asszonyának ludányi főköttöt szerez. S hogy szerzett-e? Hátha még azt is tudta volna, hogy a főköttő alatt a ludányi asszonyok keskenyebb formájú kontyvasába beütve őrzik esküvőjük dátumát. Az, hogy széles vagy keskeny a kendő alatti kontyvas, más szempontból érdekes: a széleset az evangélikusok, a keskenyebb, lekerekítettebbeket a katolikusok viselték. Igaz, itt főként az utóbbiak éltek mindenkor. A kétféle kontyvas inkább csak a jellegzetesen kétvállású-származású (magyar–szlovák) helyeken volt jellemző viselet.

Szakalnál a vízen három hídon lehetett átmenni. Ma persze egyen sem. Híd sincs errefelé, csak valami világháborús csonk volt sokáig, hiába határfolyó, vagy talán éppen azért. Erre vonult a régi Pest–Kassai országút. Itt ment át mindenki, aki Pestről, Budáról vagy a Dunántúlról, esetleg délről észak-északkeletnek, a Felvidéknek tartott.

Ezen a ponton keltek át a postakocsis utasok az Ipolyon, erre utazott kissé bizony eltörődötten a múlt század negyvenes éveiben Petőfi, amikor egészen Késmárkig, Eperjesig eljutott a Felföldön. Itt, a vízhez közel állt 1769 óta a lovakat váltó posta-állomás. A fogatváltó helyek, így Szakal is, minden korban élénk életet éltek, fejlődtek, valóságos nagyközséggé növekedtek. Pest és Kassa között: Vác, Rétság, Balassagyarmat, Nógrádszakál, Gács, majd később Losonc, Rimaszombat és Rozsnyó voltak a fogatváltó postaállomások. Kassától Eperjesnek, Késmárknak és mind a többi fentebbi városnak már azután új vonalon, új fizetéssel kellett utazniuk a régieknek, s persze több napon át.

Mindenki megállt itt (kénytelen volt, lovat kellett eszerélni), még Ferencz József is. A császár 1858-ban vett részt egy körutazáson az országban, úttára az udvari protokoll mellett elkísérte a kor egyik legkiválóbb zsurnalisztája, Falk Miksa a Pester Lloydtól. Akkor találkozott – persze csak távolról – Szakalban, a postaállomás előtt, rab és rabtartó. A „túlmege” oldalról, az innen néhány kilométerre a hegyek lábánál meghúzódó Alsósztrégováról, erre a külön alkalomra az Ipoly hídján átkocsizó Madách Imre, családja – és a császár. Előtte éppen öt évvel börtönözték be egy esztendőre Madáchoz felségárulás, szervezkedés, fegyverrejtés, Kossuth titkára bűjtetésének vádjával.

Vác, Rétság, Balassagyarmat, Szécsény felől 1849-ben erőltetett menetben haladtak a Görgey-seregek, elszakadva az őket üldöző orosz erőktől, itt keltek át, Rárosnál az Ipolyon. Ludányon, Szakalon, Litkén lovagolt végig a folyó mentén 1912-ben a teljes szombathelyi huszárság. Több napig vonultak a víz mentén, máig emlegetik ezt az időt. Egyenesen Galiciába, új garnizonukba mentek, ahol két esztendő sem telt el számukra békésen. A háború első napjaiban majd egy szálig odavesztek a szombathelyi huszárok. A híres oroszlánvadász, Kittenberger Kálmán, két sivatagi szafari között nyaranta itt épített indián-tanyát a szakali-rárosi erdő egyik jó vizű forrásánál. „Kitt”-re ma is emlékszik mindenki. S közben mindenki mosolyog, amikor róla esik a szó. Hatvan oroszánt lött „Kitt” Afrikában. Arnyas csendet, jó esevicét itt talált kedvére valót.

Bizony, nem valami történelmi tett, vagy kiemelkedő szírtén álló vár, s nem is valamilyen potentát személy, akit ma úgy jelölnénk „VIP” – a régi vármegye főbüszkesége, ha a gazdaság kerül szóba. Lehetne másként persze ezek közül bármi, és más alapon is akárhány. Várból elsősorban az ugyan-csak Ipoly-közel „Drégel” Szondy kapitány vár- és hősie véghelye (csak azt nem tudjuk máig, hol temette el megbecsülése jeléül igen nagy pompával a török!), lehetne akár Mikszáth, aki a folyó túloldali völgyében, Szklabonyán született és élt sokáig ugyanott gyerekként, majd dolgozott, megnősült és írni kezdett Balassagyarmaton, a *Nógrádi Lapok*nál, s nem „Szögedében” – Szegeden, miként ezt sokan máig tanítják, sőt tanulják. Lehetne a világon mindmáig legismertebb – mert legtöbbet játszott a magyar költők közül főműve, a *Tragédia* után – Madách Imre, innen az Ipoly partja mellől, Sztregováról.

Az Ipoly-völgyhöz is illeszkedő, s errefelé jelentőséget önmagának megnyerő szarvasmarhatartás, tenyésztés, sőt a tejtermelés-feldolgozás, kereskedés szó szerint Nógrád fő büszkeségévé változott a múlt század második felére és azután is az 1860-as évektől számítva. Lördemes itt a

százesztendőös megye-mérleget megvonni, és az érintett részt egy nagyobb egységbe tenni, ami elsősorban erre a megyére volt jellemző, így jutva el egyetlen emberig, a már névvel is említett Miricz Mihály ludányi ártéri állattartó gazdáig. A víz, az ipolyi táj, az itteni állattartás történetét ő hitelesítheti saját történetével.

Majd másfél évszázada elsősorban hollandi fajtákkal folyt errefelé a tenyésztése a szarvasmarhának. Századunk elejétől azonban főként a simmenthali marhát kezdték használni erre a célra, és ebben a változtatásban jelentős szerep jutott a korabeli agrárium miniszteriális irányításának, döntésének. Természetesen a változtatáshoz segítség és ösztönző részletek is kapcsolódtak. Függetlenül attól, hogy egy olyan nagy mintagazdaság, mint amilyen a közeli gárdonyi Mailáth-féle bikatenyészet, vagy az olyan ártéri kisgazda keretű tartás, mint Miricz Mihályé került-e szóba a korszerű fejlesztés oldaláról. A történelmi Magyarország valamennyi megyéje közül a negyedik helyet foglalta el Nógrád tenyészállataival a szakmai ranglistán.

A megyeszerte alkalmazott simmenthali mindenütt kissé eltérő, ám összességében mégis együtt említhető – és értékesíthető vagy tejelő, húst adó – nógrádi tájfajtát eredményezett. Ennek a kornak ez volt valóban a legerőteljesebb vonása, ez volt a keresett mindenütt az országban a legtávolabbi vásárokon, piacokon is. Egészen új fajtának tekintette a korszak a nógrádi, és ezen belül még az Ipoly menti, vagy a mi szempontunkból – helyben ma is így emlékeznek erre, büszkén vállalva az egészet! – ludányi tájjellegű szarvasmarhát. A tízes években odáig fordult az egész, hogy a kedvező tapasztalatok nyomán nem is szabadott más fajtát alkalmazni, csak ezt az egyet. Volt persze azért az igen nagy uradalmakon belül tiszta simmenthali, innthali és berni eredetű is – a tomeges, tehát a meghatározó állomány mégis a magyar pirostarka-svájci keverékű nógrádi tájfajtából állott. Ez a nógrádi fajta sikerrel kelt versenyre – árban, mindenben – a híres bonyhádival már a századelőn. Vitték az Alföldre, fel északnak, a Felföldre, vitték messze délre is. Már akkor nyilvántartották, hogy a dunántúli megyékbe is szép számban került tenyészállat.

A nógrádi és így a ludányi tájfajta tehén ára is megfelelően magas volt. A bikaborjúért eleve jóval többet adtak. Minden kisparaszti állattartó a bikaborjak és a tej árából pénzelt végeredményben. Az élet részleteit a minőségben az határozta meg, hogy a jó gazda körül rendezett-e minden? Hogy például a hitelek törleszthetők-e, s hogy a fejlődést segítik vagy valamilyen rossz választást pénzel vele az, aki felvette magas kamatra. Hogy aztán számban mennyi a saját, tenyésztett állat, s hogy annak milyen a minősége

(fajta, hús-tej stb.) Amit a régiek mindig említenek ennél a részletnél: soha sem kényszerből tartották a parasztgazdák s így a ludányiak sem a szarvasmarhát.

Járjunk keveset egy hozzánk közeli történetben, a híres tájfajta csapásán haladva!

A kisebb állattartók élete körül minden megváltozott a szövetkezeti nagygazdaság nyomán. Hiába közhely – az élet, az igazság sarkpontja nem mellőzhető. Jó húsz éve elkezdődött errefelé is a szövetkezeti terjengősség. A közeli Szécsény (Ipoly-parti kisváros) errefelé valamennyi termelő gazdaságot, téeszt önmaga kötelére fűzött. Egyesültek először is a kis, Ipoly menti gazdaságok, majd úgyszólván mindent elhagyva fokozatosan – a nehezen szerzett föld sem volt már egyéni kézben – betagozódtak a szécsényi, invenciózusan, ám tájidegen és más szempontok alapján vezetett nagy összszövetkezésbe. Nem cél itt és most sem szövetkezet-történetet írni – egyetlen érdemes példa elég. A szövetkezet, amikor már jól megnőtt, egy, ezen a tájon teljességgel ismeretlen fekete-fehér külhoni szarvasmarhával jött elő, persze megváltozott tartási feltételek mellett. Addigra azonban már a víztörténet is a „léniásítás” szakaszába jutott.

Az errefelé soha nem látott tehének megjelentek a ludányi, szakali, Szécsény környéki legelőkön is, amelyek addigra már önmagukban sem hasonlítottak a nemrégiben még létezett ártéri gazdálkodás rét-legelőihez. A táj változtatása magával hozta a fajta változtatását is, szorgalmazott erre azonban a sokféle gazdaságossági szempont, s jó téeszvezető nem is tehet mást, mint alkalmazkodik a környezethez. Mennyire volt jó vagy rossz a döntés – külön misét érdemel.

A lerövidített téesz-történet csattanója, hogy amikor kisebb mértékben mégis váltani – változtatni akartak, s elindultak valami mást keresni szerte az országban, ami jó – Zalában találtak egy tetszetős fajtát, abból hoztak is jó néhányat Ludány környékére. Megjelent újra a tartásban az egyszer már „kiveszett” nógrádi, ludányi híres tájfajta, amit a távoli, határ-menti réteken, legelőkön majdhogynem véletlenül megőriztek.

A személyes történelem hitelét senki nem vitatja. A személyes sors többnyire csak úgy tér el az általános nagy igazságoktól, mint a megkettőződött fényképfelvétel. Ugyanazt mutatja és egy kicsit mégis mást. A kettő erősíti, kiegészíti egymást.

Ludányhalászában Miricz Mihály gazdával éppen az egyedüli igazság-részletért folyik a beszélgetés, ami az „ártéri” embert megkülönböztette mindenki mástól. Személyében hiteles tanúját láthatjuk annak, ami a víz, a természet és az ember együttélésében régtől tapasztalt tény, s ami mára-

tegnapra egészen más irányt vett. És itt a közelben éppen az Ipoly kifeszítettségével, úgyszólván meghalásával együtt járt. Az ártéri palóc gazdaember ősei valamennyi gyakorlati ismeretét felhasználva elfogadta a vizet. Élt vele, soha semmiben nem akarta legyőzni.

„1915 januárjában születtem, a világháború első évében, azon a napon, amikor édesapám kiment a frontra. Azt már csak utólag gondoltam érdekesnek, felnőt jéjjel, hogy ugyanabban az évben itt Ludányban, ami akkor még nem volt együtt a szomszédos Halászival, kerekén 15 fű gyerek született magamat is számítva. És három lány. Azóta sem volt ilyen arány a születésekben. Mintha az élet tudta volna, mit kell tennie háborúban.

Apám és nagyapám is Mihály volt, az elődök közül nagyapám még napszámos. A nevéink eredete német, vagyunk többen is ezen a néven, nem rokonok, valamikor a török után kerülgettünk a Ipolyhoz. Nagyapámnak egy fia volt, kevéske földje, amiből nem tudott megélni. Engem a nagyapám nevelt fel, mert apám születésem után fél évvel elesett a fronton. Édesanyám még meg akarta látogatni, de a szülés már közbejött és így nem találkozhat többet soha. Apámat nagyanyám még meglátogatta a frontra indulása előtt a gyöngyösi húszárokánál, ő beszélt vele közülünk utolsónak. Aztán levélben ment a hír hozzám, hogy megszülettem. Akkor Krakkó környékén állomásoztak. Amikor elesett – a káplán eltemette és elküldte nekünk a véres noteszét, amit apánk a felső részében hordott.

Nőtestvérem két évvel idősebb. Így engemet a nagyapám nevelt. Korán kezdtem a paraszti munkát, napszámba nem jártam, volt egy kis földünk, azt műveltük az öreggel, nővéremmel. Itt jártunk iskolába, hat alapot kellett kijárnunk. Jó iskolánk is volt. A tanítók javasolták, hogy menjek tovább, de az anyagiak nem engedték volna. Édesanyám meg akkor azt mondta, ha továbbmegyek és pap leszek – mindent odaad. Lehet, hogy könnyebb lett volna nekem is, de nekem más volt az életről a véleményem. Voltunk négyen is olyanok az osztályban, akik jól tanultunk, de egyik sem indult el tovább. Közülük az egyik a nagy áradáskor a Makó részén beúszott, de kijönni sehogy sem tudott, elsodorta az Ipoly. Volt erre olyan nevű rész is, mint például a Kintő, ahol mindig megmaradt, örökké állt a víz.”

(A szomszédos Szakalban talán mégsem véletlenül élt a hiedelem a palóc szülők között, hogy egy gyereket minden évben áldozatként elvisz az Ipoly. Tavasszal elkezdtek a rettegést, hogy ki lesz a soros az idén, és mindaddig sokat gondoltak erre, amíg megtörtént a baj. S ha mégsem, maradt bennük a szorongás egész éven át.)

„Az utóbbi időkben az áradások, amik miatt elegyengették az öregvizet, meg sem közelítették már régieket. Gyakorta feljött a víz egészen az országút széleig. A harmincas

években volt olyan év is, amikor hétszer áradt meg az Ipoly. Az emberek itt mindannyian ismerték a vizet és a természetét, akárha családtagjuk lett volna, éppen úgy. Amikor a szántókra is felment az ár még hetven centiben is – az már nagyobb baj volt. De nálunk vízközelben főként a rétek-legelők és a kaszálók estek, így rendelkeztek az eleink. Ha a víz ráment a rétre, volt, hogy tíz centis iszapos réteg maradt utána, ami aztán bemosódott a talajba és hajtott rajta a fű, mintha csak hiúznák.

Gyerekként a nagyapám csinált nekem egy igazi kis kaszút és beállított a táblába. Előre kellett mennem az egyik renden, ő meg jött mögöttem a magáéban. A markot a nővérem szedte nekem. Néha még a könnyem is kijött, de nem álltam meg egyszer sem. A következő évben már könnyebb volt. Nagyapám meg rám szólt, ha nem tetszett neki, hogyan vágom és mondta is, mit, hogyan csináljak. Meg kellett tanulni mindenképpen. A feleségem is ilyen volt mindig, ha kellett az állatnak a friss lucerna, kiment, levágta, mint más.

Amikor annyira felnöttem, hogy már a lovat is el tudom hajtani, akkortól kezdtem el önállóan gazdálkodni. tizenhat évesen már szántottam. A lovat itt vettük, min... volt tenyészet a ludányi vagy halászi, szakali, litke gazdáknál. A térszékor hetvenkét pár lovat vittünk be csak mi ludányiak egyedül. A földek jó kötésűek nálunk. Az irtéri gazdálkodás elsősorban ludányhalászi tájfajtaival, és főként a tenyészbikák előállításában jeleskedett, meg némileg a tejtermelésben az itteni, pirostarka-svájci keverékkel. Abban az időben felneveltem vagy harmincegynéhány tenyészbikát. A húsmarhának nem volt ára, a bikáért majdnem a dupláját kaptuk. Jól pénzelt nekem is. A balassagyarmati, megyei állatfelügyelőséggel közösen hozattuk az apaállatot az eredeti helyéről Svájcból. Amikor megellett a tehén, minden héten mérte az ellenőr a tejadagot, így ment a tenyészet.

A jó átlagnak 16 liter számított, akkor megfelelt a tenyészállat követelményének. Volt nekem egyszer egy nehezen megálló tehenem, azt is nézték, melyik bikától származik a borjú... és ez a tehén három napot késett, már ott tartott az ellenőr, hogy ha nem ellik meg reggelre, visszavonja a tenyészállat státusát.

Nálunk nagyon sok és jó rétek voltak mindig, tőlünk lejjebb a vízfolyással Órhalomnak például nem volt jó, mert túlfentül vízes ott a talaj. A ludányi rétekeről leszaladt a víz, csak jól megáztatta előtte. Kitapasztalt dolog volt ez nekünk. A felügyelőség is azt mondta, itt lehet jól állattartással foglalkozni. Így volt végig, egészen a háború utáni évtizedekig. Ludányból volt amikor négyszázötven tehén járt le a közös legelőre a gazdáktól. Amikor Szécsényel, előtte Szakallal, Halászival egyesültünk, alig maradt ló, most van a két falurészben Ludányban, halásziiban öt pár fogat összesen. hetvenkettő volt csak nálunk, Ludányban.

Nagyon jól ment nálunk a káposzta is. Három-négyszáz vagonnal került ki innen csak a vasuton, de akkor még ott voltak a fogatos szállítások a gazdáktól is külön. A vasú felé eső részen, a magasabb fekvésű területeken természetűnk, volt, hogy egy hold

háromszáz mázsán felül adott az őszi káposztából. A halászi részben mindenütt jól ment a termés. De amikor csak felpengőt kaptunk érte mázsánként, akkor nagyon nagy volt a termés, sok a munka és mégis, haszon már nem volt rajta szinte semmi. A java káposzta elment pestre, ott dolgozták fel, nálunk nem volt ilyen üzemszám soha. A pásztói piacra háromszáz kocsival vittünk, ott nagyon keresték, mert ott ez nem termelt meg, az a rész Nógrád Alföldje. Akadt pásztói gazda, aki négy mázsát is vett, eltette, savanyította az egészet. Kocsival többnapra mentünk. Kozárdon, a Cserhátban, volt ismerős gazda, azoknál néha meg is szálltunk, amikor meg ők vitték Losoncra a jó cseresznyéjüket megállítottak minálunk. Ha mentünk arra felé rajtuk át és nem szóltunk be, megállítottak és behívtak, nem tudtunk elmenni anélkül, hogy ne vendégszolgálatot meg egy kicsit. A káposzta és az állattartás volt a pénzforrás abban az időben. Azért volt gabona is, nem sokat fizetett. Hiába nem volt rendes ára, feldarálni nem szabadott abraknak. A tenyészállatnak feltételekben, csak kukorica darával elkeverve lehetett adni belőle.

Nekem a legtöbb földem akkor volt, amikor az 1500 pengő hitelt felvettem, nagyon kemény, tízenöt százalékos kamatra, egy fél holdra tellett belőle. Úgy lett akkor tízenöt holdam egyszerre. De így harminchattól negyvenegyig fizettem. Akkoriban nem adott el földet paraszt ember, mert csak akkor adott volna, ha el akar innen költözni, de olyan sem volt, csak nekem egy rokon, aki bement Szécsénybe muszájból lakni. A pásztói gazdának, ahova káposztát vittünk nem is igen volt tetemes rétfűje, csak azért mondom, hogy a különbözetet lássuk. Ott a Mátra közelében a fű amolyan gúrsalyka inkább, csomós, állatnak nem jó, beteg lesz tőle, még a ló is csak mással keverve eheti. Volt egyszer négy tehenem is, általában kettő és a szaporulat. Amikor négyet tartottam – az összes állat 11 volt nálunk a lovakkal együtt. A rétfűink összefüggően egytagban álltak, kikarózza mindenképp, és amikor az áradás eltemette tízcentis hordalékkal, mégsem vesztünk össze. A víz hordaléka is táplálta a ludányi fűvet, rétet. A káposztát minden évben trágyáztuk, ma meg mi fizetünk azért, hogy egyáltalán elvigyék innen fuvarral. Nekünk meg nincs hova tennünk. hatvan mázsa elsőrendű trágyám van most is, ha elviszik, fizetnek, ők meg nem tudom mit kezdenek vele.”

(Itt közbeszólt a rádiós kolléga, aki tudta, hova megy a fuvar – Szécsénybe, ahol biogáz telepet csináltak ugyanazok, akik a közös földet egy télesztulajdonban tartották. A régi gazdának, ha lehetett is tehene, mint Miricz Mihálynak is egy – földje szinte semmi, amire kiteríthetné. Jön a téesz-szállító, viszi a biogáznak valót, a gazda fizet.)

A bor, mint tudható, nem válik (mindig) vízzé.

A víz válhat tejjé, a tehet adó fajt kiválasztásával, tenyésztésével és a tartással. Olyan minőséget őrizve, amitől feldolgozásakor mindig az első

sorban találjuk: amikor egyedi, egészen különleges sajtfeleséget gyártanak belőle: a „Pálpusztai” sajtot például. Az ipolyi víztörténethez – állattartási szokásokhoz – hozzátartozik a tejtörténet is. A század elején sajnálkozva lehetett megállapítani azt, ami később, sőt a mai napig sem igen változott: a századelős nógrádi állattartás eredményeitől eltérően, éppen hogy annak valós érdekivel ellentétesen – örökké megmaradt a feldolgozás (tejüzem) lemaradása. Tejüzemi történet úgyszólván alig van Nógrádban (holott lehetne), ha az utóbbi évtizedben valamit javult is a helyzet. A Mátra kapujában, tehát az Ipolytól távolabb fekvő Pásztó városában működik az egyik legismertebb tejüzem, a külhoni tőkével fejlesztett Avonmore.

Ludányhoz, vízhez, rét-legelőhöz, tájjellegű fajtához közelebb (Szécsény) eső tejtörténet száz valahány esztendő. Nem véletlen, ahol volt már valami – könnyebben létezhet életképes utód a feldolgozásban. Amilyen ma a híres mortadellát, a különleges sajtfeleséget itthon kizárólagosan gyártó szécsényi tejüzem. Általánosan igaz, mégis éppen e csekélyke tejüzemi múltat látva érdemel kiemelés a feledett igazság: „Nem hagyhatjuk, nem felejthetjük el végérvényesen azt, amit egyszer már tudtunk és jól csináltunk! S ha mégis, nem kényszerítés révén, a mi hibánkból megtörténik – alig menthet fel bennünket valami is.”

A dolgok úgy tartoznak össze, mint a kéz és a kesztyű, s akkor még célszerűek is lehetnek, ha találkoznak, egymást erősítik. Már a „nagy Borovszky” (Magyarország sok kötetes reprezentatív leírása a századforduló tájkán – szerk. Borovszky Samu) is szóvá teszi, hogy a híres nógrádi szarvasmarha állattartást nem követi nyomon a tejfeldolgozás (1910-ben). „Nem tart lépést – fogalmaz B. – a tejgazdaság.”

A leírásból mindössze annyi tudható még, hogy volt ugyan egy kezdeményezés 1900-ban, Hanzély Gyula itteni törzsökös birtokos (H. Ferenc rokona oldaláról Madáchcsal is összefüggésbe került család) részéről. Lét-rejött néhány tejszövetkezet, de ugyanúgy rövidesen meg is csappant a számuk. A század első évtizedének végén Nógrád megyében négy ilyen társulás létezett mintegy háromszáz taggal és vagy kétszáz tehénnel, több mint egymillió liter tejtermeléssel a háttérben. Nekünk mégis érthetően az ipolyi ártéri gazdákat minden korban elérő, közeli kisvárosi, ma éppen mortadellát (olasz export) és persze mást is termelő tejgyáracska története számít érdekesnek.

Ismert is valamennyi – *Ruszinsekő Antal*, régi tejüzemi igazgató által közreadott dokumentumok alapján – a szécsényi tejfeldolgozás múlt századvégi kezdeteiről. Külön említhető, hogy egy évfolyamú állandó tejüzemi mun-

kás(nő) képzés létezett ugyanakkor, ugyanott, ami azonban néhány év múlva működésében végleg megrekedt. Oka sokágú lehet. A múlt századi igényesség mégis megmutatkozik gyártásban és ez az, ami fennmarad. Napjainkban a divatos referencia kérdése itt megragadhatóan egy nagyon is múltbeli eredetre, gyártásra, a mindenkori folytathatóságra mutat.

Az Ipoly-völgy legkeskenyebb részén a folyótól délre eső városka évente nyolc országos vásárt tartott, ezenfelül még 52 hetivásárt is. Még itt, Szécsényben is említés esik a gazdag termésű rétekről, az áradásokról. A szántók és a legelők, kaszálók fekvése folytán Szécsénynél egyfelől érvényesült a „tunyán folyó Ipoly” hasznos közreműködése, amikor ugyanis alkalmas időben öntötte el a réteket, ugyanakkor viszont kétségessé tehetette éppen a víz a termés megmaradását.

És mivel Szécsény rohamos előrelépést tett a szarvasmarha tenyésztésben – élenjárva a nagygazdaságok, akiket a kisbirtokosok, sőt a tagosítással az új földeket szerzők is követtek – a telivér simmenthali választásával, az ilyen apaállatok alkalmazásával ezt a tiszta fajtát és hozzá a mesterséges takarmánytermelést részesítették előnyben. Ugyanakkor sikeres keresztezésekkel alakulhatott ki a bevezetőben már említett nógrádi, Ipoly menti tájfajta is. Így nevezhető most már hivatalosan is fajta-nevén Miricz Mihály tehene: „Nógrád megyei pirostarka tájfajta simmenthali jelleggel.”

Történeti tény, hogy ezt a tájfajtát a fővárosba is elvitték és igen nagy sikerrel mutatták be a millenáris kiállításon.

Korabeli szóhasználattal élve: a „tenyészdek” további gyarapodásának gátat emelt az, hogy a tej távolra szállítása hajó és vasút teljes hiányában lehetetlen volt. Más gazdasági kényszerhatások is érvényesültek a döntésben: létre kell hozni a SAJTODÁT. Erről már 1892-ben felhívást tettek közzé a környéki birtokosok és birtokbérlők társaikhoz.

Két év telt el mégis, amíg végre megalakulhatott a szécsényi tejszövetkezet, ami kezdetben a gazdák előtt az alacsony tejár és a lekötöttség (szerződés miatt) önmagában nem volt elég vonzó. A kezdő lépéshez most is az élet kényszerítette a szécsényi és környéki gazdákat: rohamosan süllyedt a gabona ára, alászállott a juhtenyésztés a gyapjú árával együtt, a sertést pedig vész pusztította. Maradt (most is) egyedül a szarvasmarha, a tej.

A szécsényi tejszövetkezet és sajtgyár mára mutató példával már a kezdetnél egy külhoni partnert állított maga mellé (Welti Frigyes, berni kantonból származó tejbérlőt, sajumestert).

A tejbérleti szerződést 1894-ben szövegezték meg és írták is alá, 11 pontba szedve a jogokat és a kötelezettségeket valamennyi részletre és minden érintettre kitérően. Az üzletrendről külön rendelkeztek. A tehéntartás-

tól, a fejésen, a tej kezelésén kívül mindenre kitértek, s az ellenőrzést is megvalósították. A tej sűrűsége és a zsírtartalom döntő részként szerepeltek a szigorú szabályzatban, ami minden beszállító gazdára – a legkisebbre is – kötelező érvénnyel bírt. „Azon tej, melynek sűrűsége Celsius szerinti 15 fok mellett 1.029 és 1.034 számokon kívül fekszik, hamisítottnak tekintendő.”

A szécsényi sajtoda, a környék felvevője, naponta hatszáz liter tejet várt a termelőktől. A berni tejbérlő tejeladással is foglalkozhatott. Az úgynevezett édes tejet például literenként hét krajcárért adta, ezenfelül naponta készítettek friss vajot, kilogrammonként 1 forintért árulva, ugyanígy írórt, savót, túrórt, mindez elsősorban a helyben élő kispénzüeknek volt kedvező körülmény.

Már a kezdetekkor elindulhatott a sajtgyártás. A három hónapos érleléssel készült termék mindenben megegyezett az emmenthalival és az „Ipolyvölgyi szécsényi sajt” nevet kapta. Nagybani eladások érintették a közeli (akkori) megyeszékhelyt, Balassagyarmatot, Budapest, Fiume, Bécs és természetesen az egész ország területe szerepel a termék terítésének térképén.

A termékváltások sorozata után – gyártott az üzem, az értékes műemlék, a Forgách-kastély pincéjét üzemmé alakítva egyedülálló márványsajtot is egy időben –, végül a gyorsérésű sajt bevezetését határozta el, ami máshol is elkészíthető volt. Így került szó szerint is terítékre a mindössze két hét érlelési idejű lágysajt. Sok igazi ínycenc kedvence, a pálpusztai. Később egyedül itt gyártották az országban.

A termék kidolgozásában újra csak ott találjuk már az elején a szakértelemet, a sajtmestert a legmagasabb fokon: Horváth József munkájának eredményeként jutott a korábban négy helyen is gyártott pálpusztai készítése kizárólag Szécsénybe. Ma a mortadella van soron, és feltehetően ma ugyanúgy külkapcsolatokkal, szakértelemmel, kiváló sajtmesterrel. A hagyomány alapján lehet eredményesnek lenni.

A jövőért érdemes a Karancs völgyében elindulni, az Ipoly mellől, ahol a kisgazdaságban alig mutatkozik valami a régvolt hagyományokból. Beljebb haladva az Ipolytól találjuk a Karancs hegységet, amiről azt írja dr. Dornay Béla minden idők legkiválóbb palóc-ciceronéje 1929-ben a Salgótarjánt és környékét ismertető munkájában (megérett százszor az újrakiadásra, de erre soha sem volt pénze senkinek), hogy a Palóc Olympus hármas kupolájával fenségesen uralkodik a tájon. Várföldek voltak errefelé régen. A tekintélyes, majd nyolcszáz méter magas Karancs hegy tövében, a völgyekben szigorú, rossz földcskék tartották el az embereket. Állattartás, rét-legelő s talán még a gyümölcs, ide más nem is nagyon való. Karancsberény az egyik legrégebbi palócfalu a hegy alatt, néha – amikor rossz volt a termés – mondták Birinkének is, de csak akkor.

Torák Károly aranykoszorús gazda, felesége és egész családja, fiuk, lányok mind a tehenészettel foglalkozik. Jó hét-nyolc éve kezdték, kiválva a közösből már az elején, ahol Torák Károly ágazatot vezetett. Évente egy tejtermelő megyei gazda kaphatja meg a címet, az aranykoszorút. Harminc hektár bérelt földön, negyven tehénnel, közöttük húsz tejelővel kezdte. Most több mint kétszáz saját tulajdonú, bár eléggé szétszórtan fekvő hektáron gazdálkodik és egy híjával száz holstein állatot tart. Patikatiszta, hűtős tejház – épül már az újabb is –, a kis patakon túl a fogyó kazlak, a szabadon tartás elkerített részei, méhkaptárosan, apródonként bővülő-épülő istálló – ez a Torák-gazdaság. Valamennyi pénzüket ide teszik.

Mindenütt az étellel birkózás nyomai. Sok még a rendezetlen rész a gazdaság körül, csapadékos időben iszonyú lehet itt a sár. A mai állomány a legfontosabb, az ötven tejelő tehén. Az a minden. Meg az, hogy el kell érniük az optimális hatvanas létszámot, akkor lesz jó, akkor... Cserékkel, selejtezéssel, borjadzással, emberi erővel, éjjel-nappali munkával, összefogott étellel.

Torákné végzett kertészként kitanulta a pénzügyi főiskolán a könyvelést is, ezt is a farmért tette. A lényeg itt mindenben felgyorsítva, élesen látszik – minél teljesebb önállóságot mielőbb. A legolcsóbb a saját munka, a saját erő a legteljesebben kiaknázható forrás. Néhány éve több volt a gondjuk, még ősszel is adósuk volt a tejátvevő cég az áprilisi pénzüikkel. Ez mostanra, a pásztói Avonmore belépésével megszűnt egészen. Az ír érdekeltséget is megtestesítő tejüzem képviselőjével elvitatkoznak a tejárban akár húsz filléren is. Mégis a kapcsolat tartóssága ad biztonságot mindenféle tervezéshez.

Innen kizárólag extra minőségű tejet visznek el a feldolgozóknak. Tehenenként hatezer liter az éves átlag, voltak már elsők szövetkezetekkel szemben is, voltak másodikak a megyében, de országosan a legjobbak között tartják számon a berényi Torák-gazdaságot a színes *Holstein Magazin*ban. Jártak náluk az ír televíziótól, rádiótól. Azt kérdezték a gazdától, nem lát-e ellenfelet az európai gazdatársakban? Versenyhátrányt inkább – ha ezen a szigorú nógrádi földön eredményesen lehet gazdálkodni csupáncsak emberi többlettel – ugyan mit lehetne elérni Európában megszokott, mindennapos állami segítséggel?

Marad megvalósításra érdemesnek a szép elképzelés, az nem múlhat el. „Valami távolabbi célt még a száguldozó csikó is láthat maga előtt, nem?”

„A holland típusú tejtermelő gazdaság. Ahol a takaros-nagy istálló végéből szinte folytatódik, kinő a kis tejfeldolgozó üzem. Helyi különlegességet kitalálva és gyártva másokkal összefogva egész évben, jó minőségben, keresetten, messe földön

ismerten. Az államgazdaság persze lépést tartana mindennel. Ismerné a kedvező biteleket, a termelői-gyártói gazda szövetkezés előnyeit, független tudna lenni a monopól áraktól, amelyek tulajdonképpen nem is lennének ezután, egy államgazdaságban előfordulhat az ilyesmi. Piac és speciális „birinkei” jó termék, ennyi az egész. Meg szakértelem, akarat, ilyenek.”

Míntha ez már megtörtént volna velünk. Visszafordítható sok minden – az öreg Ipoly kivétel, habár ma már az sem egészen bizonyos.

(A Magyar Napló pályázatán, 1998. december, környezetvédelmi különdíj.)

Hubai Gruber Miklós

Régi történetek

MÁT ÉLNI A TEGNAPI UTCANÉVTÁBLÁK ALATT

Dombok vonulatán kell áthajtania, aki Kazár községbe akar menni: a megyeszékhely közelében, de ragaszkodva önállóságához húzódik meg a magaválasztotta természetes medencében a kis falu.

Egyetlen településeként tán az országnak, ahol még mindig utcanévtábla őrzi Sztálin meg Rákosi emlékét!

Nem én lehetek azonban az első – még a rendszerváltás után szárnyra kapott önkormányzatok világában sem – aki „szemére hányja” Kardos Gyula doktornak, a falu jegyzőjének az egyébként történelmi hitelességű tényt. Mosolyog is rajta szemüvege mögül – hozzászokott, mióta itt szolgál. Bevárja, míg lehiggadok, s jóval kisebb hangerővel, mint vártam, érvelni kezd:

– Hiszem, hogy eljön még a nap, amikor nem azt nézi majd a hozzánk vetődő idegen, hogy egy-egy utcát kiről neveztek el a kazáriak: én legalábbis nem ezt firtatom, ha el-elvet a sors egy más részébe az országnak – ámbátor lehet, hogy szakmai ártalom ez csak nálam. Mégis büszke vagyok erre a kisközségre: annyit tett ez magáért az utóbbi egy esztendőben, hogy ember legyen a talpán, aki utánunk csinálja!

Rosseb az utcanevekbe – ördög vigye a formaságokat – nézzük hát tényleg, mire vitte a falu, miután itt is újjal váltották fel a régi vezetést. Mert hogy valóban sokat értek el, magam is hamarost meggyőződhetek róla.

Kazáron például fogorvosi rendelőt kívánt a falu, s tavaly októberben meg is valósították: Bátorterenyéről jár át hozzájuk a fogorvosnő: ott jártamkor hatan is várhoztak rá, hogy megkezdje pontban négykor a rendelőt.

Patikát is tervbe vettek ezután – most adják át hét végén: meg sem jelenhetik róla az írás, már használatba veszik. Két napot jelent ugyan ez is csak a héten, hasonlóan a fogászathoz, de ki vitatná el tőlük az így is szép eredményt!

– A temető is nagy feladat volt – sorolja Kardos dr. – kerítést, aszfaltozott utat, meg hűtőkamrát is építettünk a végtisztességhez.

– No, és a gyalogjárda a rendelőtől a gázcsere-telepig; kedvezményes étkeztetés az óvodában, iskolában; alapítvány – kettő is a faluban – honnan van minderre pénzük a kazáriaknak?

– Csak abból pénzeltünk mi is, mint a többiek az országban. Mi is megkapjuk a központi keretből ránk eső normatív támogatást; nálunk is itt marad, sőt ki is egészítük a SZJA idevágó hányadát; csekélynek is alig mondható helyi bevételünk van, ...no, és pályázunk. Pályázaton nyertük például a fogorvosi rendelőt: 492 ezer forintot. Szociális alapra 290; foglalkoztatási célokra további 300 ezret – csak a tavalyi évben.

Létrehoztuk aztán a már említett két alapítványt: a Kazári Emberért és Életért; valamint a Kazári óvodásokért – 400, illetve 190 ezer forintos törzstőkével. Ez utóbbit emelném tán ki: játékos nyelvoktatást szeretnénk a segítségével bevezetni az óvodában, aminek már most megvan a maga eredménye: a tavalyi 36-tal szemben ma 53 az óvodába beíratottak száma.

* * *

Délután 4-re jár, hogy nyakamba kapom a községet. Visszatérek a főútra, s balra fordítom szekeremnek rúdját: a központ felé tartok.

Kovács Józsefné hivatalvezető a napi zárást csinálja már ilyenkor a postán. Űrlapokat töltöget, meg pénzt számol, ám egyikből sincs olyan sok, hogy ne szánna két jó szót a kíváncsiskodó idegennek. Főleg így, hogy csak jókat mondhat neki: felújított épületbe költözhetek nem túl rég, s még nagyobb öröm, hogy – másfél évet adtak rá – krosszbár központot kapnak a falu telefonjai.

* * *

Ritka dolog, hogy együtt találom a falu lelki és testi bajainak gyógyítóit, így aztán azonos a kérdésem Baffi István plébánoshoz és dr.

Baranyi György körzeti orvoshoz is: mi sújtja leginkább a kazári ember testét-lelkét?

– Kevesen járnak az itteniek a templomba, s nehéz az olyan helyen szolgálni, ahol pár éve is még kemény szankció követte a szentmise látogatását. Van persze nálunk is eredmény: felújítottuk tavaly a plébániát, kifestettük a templomot; s bérmálkozást is tartottunk a fiatalok részére.

Igaz, a megbérmáltak nagy része szétszéledt: őket visszaterelni lesz a feladatom a jövőben.

– Kazár község közvetlenül Salgótarján közelében fekszik – toldja meg az orvos – lakóinak java része bányász- és ipari munkásként kereste meg a kenyerét. Ez nyomja rá életükre is a bélyeget: nő a rendelő forgalma: sok az ízületi degeneratív elváltozás meg a lakosság elöregedésével járó cukor- ill. krónikus szervi megbetegedés.

* * *

A falu igazi bajának lényege persze mégiscsak az itt is tomboló munka-nélküliségben leledzik. Délután öt körül világos van még ugyan, de mégiscsak estébe hajlóan köszöngetnek már az emberek. A község egyetlen csoportosulására a futballpálya mellett találók: edzésre gyülekeznek a helyi fiatalok: a megyei első osztályban játszik a falu csapata.

Nagy Károllyal elegyedek beszédbe: fiatal ember, majd kicsattan az egészségtől. Szerkezeti lakatosként szabadult pár éve; dolgozott is, de most sokadmagával a környezetében munka nélkül van. Vasbetonszerelést tanul egy tanfolyamon, de nem tudja, hasznosíthatja-e valaha is a most felszedeteket. Heti öt napot body-buildingezik, a fennmaradó kettőben meg foci-edzésre jár. Sportok, de az emelt szintű kalóriaigényét alig győzi fedezni a munkanélküli segélyből.

Nem tudom vigasztalni. Hacsak azzal nem, hogy még mindig helyesebben döntött, mintha elkallódni hagyná magamagát – valahol, teljesen a periférián, ahonnan – könnyen lehet – soha nem is térhetne már vissza többé.

* * *

Szenet lapátolnak az egyik udvarban: segít az asszony is, kis kosárkában hordja befelé férje mellett a tüzelőt. Csak találgatni tudom, az idei készlet fogyott-e el február elejére, vagy már a jövő évit tárolják a pincében? Alighanem az előbbi! Nem az életkorukat – a pénzüket keveslem látatlanban is, semhogy ennyire előre gondolkozhassanak.

Hogy lassítok a kocssal, a kíváncsi szomszéd is күntebb jön a kiskapuból. Inkább galambősz haja, mint mozgása árulja el, hogy nyugdíjas már, azt meg felsőkabátjáról olvasom le, hogy a bánya volt évtizedekig a kenyéradó gazdája. Kérdezetném őt a részletekről is: hogy él, mivel foglalkozik, amióta elhagyta a földalatti világot, de megköti magát: nem nyilatkozik! – mondja.

Lelke rajta! Ki tudja, mi takargatni valója van...

* * *

Besötétedett, hazafelé indulok. Reflektort kell kapcsolnom, s míg megteszem, megint a falu jegyzője jut eszembe a községházán, meg amit az utca-
nevekről mondott. Különben is Diófa út lett az egykori Sztálin útból, s hasonló sors vár a Rákosiról elnevezettekre is. A kazáriak azonban nem sietik el a dolgot. Nem politikai okokból azonban, hisz túlrejt már réges-rég ez a dolog, s ezt ők is tudják. Praktikus oka van a halogatásnak, igen-igen egyszerű: a személyi igazolványok cseréje várható a közeljövőben. Ezt várják meg Kazáron, s ők maguk cserélik le a múlt idők elavult utcanévtábláit.

MENNYIT ÉR A MAGYAR ERDŐ?

Vegyes érzelmekkel – vagyishogy mit beszélék – keserű szívvel követem Kliegl Béla erdőmérnök szavait. Ha csak fel is igaz annak, amit az ózdi erdészet vezetője mond az erdők privatizációjáról, tán egyik legnagyobb melléfogását csinálta a kormány, mikor ilyenre alakította a kárpótlási törvénynek ezt a részét.

Ennyit, tényleg csak ennyit ér nekünk a magyar erdő? Bonyolult, nagyon szövevényes az ügy, ahol rég nem az egykoron károsultak kárpótlása folyik már – ember legyen a talpán, aki ki akarja magát ismerni benne!

A borsodnádasi erdők sem jobbak, sem rosszabbak, mint az Északi-középhegységbeli nagy átlag. Cseresek uralják a gyengébb, bükkösök pedig az értékesebb termőhelyeket: 500 magyar forint aranykoronánként egymásra – csakúgy, mint a szántóföldek esetében. Igaz, a törvény kizárja a jogalap nélküli meggazdagodás lehetőségét, ám a gyakorlat mást bizonyít: az állam nagyvonalúságát, merthogy lemond a kárpótlásra kijelölt erdőterület faállományának értékéről, így azután néhány száz forint ellenében akár több

millió értékhez is hozzájuthat, aki érti a csíziót, s ügyeskedni sem röstell hozzá. Az erdőtulajdonlásban hatalmas – több százszoros, de lehet akár ezerszeres is – a nyereszkesedési lehetőség.

A Mátra–Nyugat–Bükk Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaságnak az ország nagyon sok településén van érdekeltsége, s a törvény szelleme szerint azok mindegyikéből jöhetnek a licitálók. Nincs is hát benne semmi különös, hogy Borsodnádason is keverednek idegenből jöttek a hazaiak közé. Sötét szemüveg takarja egyikük arcát, durván utasítja el magától az újságíró – mástól tudom meg, hogy Mikófalváról jött. Szomszéd községbéli balatoniak tartanak együtt négyen: egy családból valók. Fiatalok, a leghátsó sorban maradnak. Eger képviselteti még magát – ketten jöttek onnan – látszólagos nyugalommal ülnek le a középtáji sorok egyikében. Mások mondják, de ellenőrizni nem tudom: kettejüknek több kárpótlási jegye van, mint a nádasdiaknak együttvéve.

– Ha egy pedig idegen pl. csak húsz százalékkal is beszáll egy-egy területbe, minden ötödik köbméter fa az övé, ám az erdő kezelésével kapcsolatos gondokból ezreléknyi részt sem vállal: ott vannak rá a hazaiak! – hatodmagával van itt a fiatalember: édesapja, nagybácsija, testvérei laknak egy bokorban a tanyán. A körülölelő erdőt szeretnék maguknak, talán sikerül. – Meg aztán – folytatja – bekerülnek az alig ezredrészekben kifejezhető tulajdonjoggal, s ha kényelmetlenné válnak a valódi tulajdonos számára, iszonyatos összegű „lelépési” díjat kérnek. Nincs ez jól sehogy sem!

Hasonló véleményen lehetnek más falubéli társai is, akiknél azonban a hajlott kor sem jár együtt a meggondoltsággal. Nem veszi még kezdetét a procedúra, mikor székéről lökik le tettelesen a mikófalvi okulásért – el is hagyja az rövidesen a termet. Ezért-e vagy másért, meg nem ítélem, de a balatoniak hajlanak elfogadni a felkínált erdőtagot, az egriek meg szavukat adják, hogy nem licitálnak. (A helyiek kapzsisága – később tudom meg – határtalan: az erdőállomány közé ékelődött majd' két hektárnyi gyönyörű tisztás azért nem kelt el, mert sokallották érte még a kikiáltási alapösszeget is.)

A hadifogságból hazatértek akár egy egész községhatárnyi területet is megvásárolhatnak, éljenek akár a túlsó felén is az országnak – hol rúghatna hát velük szemben labdába, aki a saját, vagy szüleitől elvett néhány holdacs-kát akarja magának visszaszerezni!

Valahol tényleg el van ez a dolog fuserálva!

Akár 400 köbméter fatömeg is lehet egy jó bükkösben – nézem korábbi feljegyzéseimet – hatezer forinttal számolva is majd' két és félmillióra rúg egy hektárnyi ilyen erdő értéke. Két és félmillió – ötszázért. Ki gondolhatta ezt komolyan?

Útban idefelé körbemutatott az erdészervezető a kocsiból: a laikus számára is szembeötlő, micsoda különbség van még negyven-valahány esztendő után is a hajdani magán és kincstári erdők állapota között. Az előbbi kárára, az utóbbi javára.

Az erdő nem gyárkémény – csengenek fülembé még mindig Kliegl mérnök szavai –, amit ha két perc alatt lerobbantanak, két hét alatt újraépíthető. Itt nyolcvan, száz években mérik az időt, s aki ma meggondolatlanul termeli a fát, gyermekeit, unokáit sodorja bajba. De ha el is tekintünk az oxigéntermeléstől – s ezt már csak én teszem hozzá – el az erdőnek egyéb, védelmi és közjóléti szerepétől: mi a biztosítéka, hogy a sok friss keletű erdőtulajdonos mindegyike becsületes és tartamos erdőgazdálkodást folytat? Mit tud tenni az állami erdő-felügyelőség, ha valaki lerabolja az állományt, s nem újítja föl a területet? Pénzbüntetésre ítéli netán? Vagy börtönbe dugja a többszörös milliomossá előlépett kontárt? Nevetséges!

Az ózdi erdészeti nem tudott elegendő erdőterületet árverésre kijelölni. Nagyobbak az igények, mint a lehetőségek. Marad-e hát ezek után állami erdeje az országnak?

Nézem a vidék dombjait, a kopár hegyoldalakat. Ózd egykori olvasztárai ma kezükkel malmoznak odahaza. Felvették, míg járt nekik a munkanélküli segély, de kifutottak az időből, ma már úgy élnek meg, ahogy tudnak. Őket követik a sokszáz-ezrek az országnak minden szegletéből már. Miért nem erdősítet velük az állam? Miért csak lehetőségként kínálja föl a kötelező helyett? Nincs rá pénz? Vagy nem bízik benne, hogy megtanulható a csemeteültetés? Netán a szaporítóanyag hiányzik hozzá? Megint mondom: nevetséges!

A spanyolok már egyszer megcsinálták előttünk: beerdősítették az országot. Nem kitalálni kéne tehát, csak unatkozni. De nem! Mi munkanélküli segéllyé változtatjuk az adófizetők pénzét, s ingyen utaljuk ki a malmozóknak. Az erdőből meg lesz, ami lesz. ügyeskedők bázisa a meggazdagodáshoz, tűzifa meg kopár terület. Megint kérdem: ki érti ezt?

Tegnap állítólag bicskát szorítottak Parádon egy messziről érkezett licitáló oldalába, Pilisvörösvár határában meg – Isten a tudója hányadszor már ebben az országban, ebben a rendszerben – megint gyűjtogatás áldozata lett az erdő.

Haladunk Európa felé...

1993. 08.14.

BÁNKI TÓ

Fiatal, szőke fiú mellé kuporodom a stégre. Póth Sanyi tizennégy éves, elektrotechnikusnak készül, s 6–8 esztendeje pecázik a Bánki tó partján. Állítása szerint sokat tisztult a tó vize az utóbbi pár évben, s hal is több van benne, mint azelőtt. Ihol egy potyka – húzza elő nagy büszkén az iszákot a vízből – van vagy másfél kiló.

Kalocsay György, túl vagy három stéggel, nagyapja lehetne a suhancnak. Más nemzedéket, más véleményt képvisel. látszólagosnak mondja a víz minőségjavulását, s hogy nyomatékot adjon annak, amit mond, rá is bök a víz alatt pár centivel imbolygó hínárszálla: ha bejön a meleg, kevés lesz az amúr, amit betelepítettek; a fenék iszapos, félő – mondja a maradék hajában ősz férfi –, hogy a tó napjai meg vannak számlálva.

* * *

Lomen János polgármestert még azidőből ismerem, mikor önállóvá választást intézte a falu. Fő érve volt akkoriban a Rétságtól leválni akaróknak, hogy megmentse a község mellett elterülő több hektárnyi vízfelületet. Majd' három évtizede, hogy a partján rendezik meg a Nógrád megyei nemzetiségi napokat: biztosabbnak látták a honiak, ha saját kezükbe veszik a tó további sorsát.

– Már az első évben belefogtunk egy beruházásba – mondja előre jöve asztal mögül a falu első ember. – Rendbe hoztunk egy korábban fúrt artézi kutat, csövet vittünk a tófenékre, s jó tizenötezer m³-nyi ivóvízzel frissítjük nyaranként a tóban lévő víztömeget.

Ami által az ismét alkalmassá lett a fürdőzésre.

Második lépéséhez már állami támogatásért folyamodott a falu: csatornázni kell a község egészét – mondták ki a verdiktet – nem szennyezhetjük tovább a tavat.

Ha velük a Megváltó, lassan befejezik a nagy munkát. Sok pénzük ráment ugyan, de megérte. Biztos, hogy meg!

– A Bánki Tavát már 1520-ban is megemlíti egy oklevél. Igaz, akkor még 39 méter mélynek mérték, tengerszemnek mondták, s tisztavízűnek írja le az egykori okmány. Ma tizedennyi vízmagasság van a tóban, az iszapréteg pedig eléri helyenként a négy métert is.

Mára ez utóbbi jelenti az első számú közellenséget a Bánki tóban. Az iszap felső harmada-negyede ugyanis nagyon laza szerkezetű, lebeg csak a

vízben, ezért aztán a nyarak forrósága nem egyszer berobbantja azt. Gázosítja, elszaporítja benne az algákat, amitől aztán olyan mustársárga lesz a víz, hogy ránézni is undorító, nem még benne megfürödni.

Ma már, szerencsére ritka jelenség az ilyesmi, évekkal ezelőtt fordult inkább elő, amikor nem volt még palettán a Bánki tó vize: meg is ültotta a hatóság akkoriban a fürdőzést. Igaz, egy-két nap alatt legyőzhető volt a baj, a vizet is frissítik már azóta, az igazi orvosságot mégis a tófenék megkotrása jelentheti. méter-méterhús vastagon kéne meg-szippantani-faragni a feneket: kijönne belőle vagy százezer m³-nyi iszap. Raktározni kéne ezt valahol, humifikálni, ahogy írva vagyon, s kiváló talajjavító szer válhatnék belőle – de pénz kéne hozzá mindenekelőtt. Iszonyúan sok pénz.

* * *

A bánki tó nem csak a bánkiaké. Ha tudnák sem akarnák maguknak kisorsozni az itteniek. A faluban évtizedek óta jól megfér egymás mellett az őslakosság és akiknek csak hétfélig házuk van a szükségben. Ez utóbbiak a székesfővárosból járnak ki javarészt, ahol évi legalább egy alkalommal falugyűlést is tart nekik a polgármester.

Mégis hiába. Az önkormányzati törvény csak az állandó lakosokra számítja a normatív támogatást, így aztán akár akarja, akár nem, ma még mindig csak a 700 lakos fejkvótája teremti meg alapját a községi költségvetésnek.

Bánkon most magára maradottnak érzi magát az önkormányzat, s erején felül vállal. utat, közvilágítást, csatornát épít és működtet az üdülőhelyen, sőt tervet készített saját pénzén a tó belső rendezési munkáira. Majd' hárommilliót fizet érte. Tizedannyi költségvetésből, mint amennyiből mondjuk a szomszédos Rétság városa gazdálkodik. Mégsem tesz le róla, hogy a tavat, amire ma sem tulajdon – de még használati, kezelői (egyáltalán semmilyen) – joga sincs, megossa az odalátogatókkal, és főleg nem tesz le arról, hogy megmentse a tó vizét. Mert az idevágó társadalmi elvárások valahogy rajta csapódnak le. Lomen János természetesen is találja ezt, csak azt nem tudja még, honnan teremti elő az százmilliót, amibe a tó egész rehabilitációja kerül.

– A bánki tó nem csak a bánkiaké – ismétli most hangosan is. – Több figyelmet kéne fordítania rá nemcsak a megyének, hanem az országnak is. A szabadidejüket nálunk töltők legalább annyian vannak, mint maguk a bánkiak, miért van hát, hogy mégis magunk kényszerülünk viselni a tó rendbehozatalának költségeit?

Tényleg. Miért?...

1995.05.09.

MEGVALÓSULT ÁLMOK

A mai igaz történet 1988-ban kezdődött. Anyuka súlyosan megbetegedett és halála közeledtét érezve kért, hogy keressük fel Kisfalud-pusztát, ahol 4 éves korában – a testvére születésekor – pár hetet töltött, ahol a nagymama kényeztette őt. Mivel nehezen szokott meg, hogy ne sírjon, egy porcelán hajas babával is megajándékozta. Gyermekkorai szép emlékként gyakran emlegette ezt nekem.

Én szokás szerint nagyon elfoglalt voltam körzeti orvosként is mellékállásokat, helyettesítéseket vállalva igyekeztem létezni. A váláson már túl voltam, a hétvégéim szerencsére szabadok voltak, így Szivike kérését természetesen készséggel teljesítettem, csak azt nem tudtam, hol keressem Kisfaludot. Gondoltam, hogy valahol az elcsatolt észak-nógrádi területen található. Végül is a külterületet jól ismerő, állatorvos segítségével sikerült megtalálni Salgótarjától mindössze 10 kilométerre a Kis-Zagyva-völgyében, a Cserhát hegységgel körülvett festői vidéken. Mindössze egy lakója volt a pusztának, Földi Pali bácsi. Ő mutatta meg a pusztai temetőt és benne dédapám sírját, és felhívta a figyelmünket a Surányi-keresztre. Ezt hazafelé derékig érő fűben Kisfalud határában meg is találtuk. A magassága mintegy 4,5 méter, homokkősziklából kifaragott fészület, rajta egy mázsa súlyú öntött-vas corpusszal, mely tudomásom szerint Munkácson készült. A talapzaton a bevéselt felirat: „Isten dicsőségére emeltette Surányi András és neje Moravcsik Mária 1908”. A szöveg felett szintén bevésve „Kisfaludi”.

Éppen 80 évvel később találtunk rá megrongálva, a Krisztus szobor bal karját már szinte csak az imádság tartotta. Mindketten meghatódtunk. Szivike kért, hogy ne hagyjam elpusztulni ezt a családi ereklyét. Természetesen megígértem, hogy amint az anyagi lehetőségem engedi restauráltatni fogom. A fészület Hálaadó kereszt volt. Amikor mind a nyolc gyerekük sorban kirepült a családi fészekből a szülői feladatot becsülettel teljesítve, hívő katolikusként hálát adtak Istennek és egy keresztet emeltek dicsőségére.

A kereszt arccal Mátraverebély–Szentkút irányába nézett és szinte mutatta a haladási irányt a Karancs-völgyből a hegyeken-erdőkön át jövő búcsúsoknak.

Elbeszélésből tudom, hogy anyai ükapám Kossuth híve volt, így aztán 1849-ben a szabadságharc leverésekor Temesvár melletti birtokát elhagyni kényszerült. Értékeiket négy szekérre rakva a két gyerekkel és feleségével Szabó Judittal, aki „minden órás várandós” volt, az ország belseje felé menekültek, dédanyám útközben valahol a Tisza partján született, hogy mi módon került Nógrádba, arról nincs tudomásom. Mindenesetre a család Kisfaludon szerencsésen túlélte az 1873-as nagy kolera járványt, pedig a pusztán sok halott volt. Volt olyan család, ahol 5 gyermek feküdt egyszerre felravatalozva, és szerencsétlen anyjuk félig tébolyultan szólította a gyermekeit és vonszolta magát az egyik koporsótól a másikig. Csaknem néptelenné váltak a környező puszták is. Így a föld megművelésére evangélikus telepeseket hozattak a földbirtokosok a Felvidékről: Zólyomból, Turóczból, Árva és Liptó vármegyékből.

De folytatva az elbeszélésem: Anyuka a következő év júniusában meghalt, így egymagam maradván teljesítettem a kötelességemet. A fészület restaurálása után 1990. november 18-án megtörtént a kereszt felszentelése. A rossz idő ellenére a környező településekről sokan jöttek el. Előtte pár nappal a nagykeresztúriak kis fahidat építettek az út menti árok fölé, én pedig egy betegemmel örökzöldeket, évelőnövényeket ültettem, egy kis parkot alakítottunk ki. Röviddel a restaurálás után – amelyet műemlékvédelmi szempontok figyelembevételével végeztek – a megyei listán szereplő műemléknek nyilvánították. Így Nógrád megye és Nagykeresztúr is gazdagabb lett egy megmentett műemlékkel.

Ezután felgyorsultak az események. A keresztzszenelésre előkerült az addig elrejtett Kisfalud-pusztai lélekharang, amelyen a következő felirat látható: „Anno 1322 Losoncz” Más vélemény szerint a 3-as elmosódott 8-as, így 1822-ből való lenne a harang. Jó lenne tisztázni az időpontot, mert valószínűleg ez Nógrád megye egyik legrégebbi harangja. Az értékes műtárgyat az őrzője csak akkor adja ki a kezéből, ha azt zárt toronyba biztonságosan helyezik el.

Ekkor merült fel először egy kis templom építésének a gondolata, amelynek a tornyában elhelyezhetnék ezt a szépen szóló harangot. 1991 elején felkerestem a falu képviselőjét és a két újonnan „szerzett” ismerős családot, megtudakolni tőlük, hogy komoly-e a templomépítési szándékuk, mert ha igen, ez esetben egy templomtervet készíttetek el és adományozok a falunak. Egy héten belül összehívták a falugyűlést és megszavazták a templomépítést. Én pedig tervezőt kerestem, május 14-re elkészült a tervrajz, melyre több havi közalkalmazotti fizetésemet költöttem. A templom felállítását a kastélyparkba tervezték. A rajz mindenkinek tetszett. 1991-es

áron kb. 2 millió forintból kivitelezhető lett volna, hacsak az építési anyagért és a szakmunkáért kellett volna fizetni, a többi munkát a falu lakói önként, fizetség nélkül végeznék el.

Létrehoztak egy „Nagykeresztúr templomért” alapítványt az alapítványi pénz is hozzájárult volna a költségek fedezéséhez. A kezdeti nagy lelkesedés, a felmerülő problémák miatt alábbhagyott és nem indult el az építkezés.

1995-ben az árak többszörösére nőttek és az összesen 300 fős Nagykeresztúr már önerőből nem tudta vállalni a templomépítés terheit. Így sajnálattal, de visszakértem az elfekvő tervrajzokat és 1995 őszén ajándéku­l elküldtem Esztergomba, remélve, hogy valahol az ország területén megvalósul ez a templom. Itt jegyzem meg, hogy a templom tervem jótékony, indukáló hatására a szomszédos Kisbárkány lakossága 1992-ben elhatározta, hogy katolikus templomot épít, amely egyházi segítséggel 1994-ben el is készült.

1996. április utolsó hetében két ünneplőbe öltözött nagykeresztúri férfi látogatott meg, egy meghívót hoztak. Nagy meglepetésemre templomszentelésre hívtak május 1-re. Ugyanis időközben új plébánost neveztek ki. Szabó József jó szervezőkészséggel megáldott ember volt, úgy mentette meg a templomlétesítés gondolatát, hogy a kastélykertben egy használaton kívüli, fából készült irodaházat alakították át kis-templommá, és mellé harangtornyot építettek és abba került a kisleludai harang. Így mégiscsak lett Nagykeresztúr­nak temploma, mégpedig a helység története során első alkalommal és éppen a mil­lecentenári­um évében. A templom védőszentje Munkás Szent József lett, utalva az alapítás napjára és a lakosság foglalkozására is.

A 300 fős község kétharmad részben katolikus. Egyharmad részben evangélikus, így mind a két felekezet közösen használja a templomot. Katolikus mise hetenként két alkalommal van, evangélikus Istentisztelet minden második vasárnap. Az eltelt 5 év alatt a katolikusoknál 6 esküvő, illetve házasság rendezés, 8 kereszteleő, 17 első áldozás és 6 temetés volt. Az evangélikus hívek között 1 kereszteleőre, 1 esküvőre és 1 temetésre került sor. A miséken átlagosan 50–60 hívő vesz részt. Jeles ünnepeken annyian vannak, hogy nem férnek be a kistemplomba. Esténként, főleg a nők összegyűlnek a templomban, imádkoznak, énekeket tanulnak, mert sok a pótolni valójuk. 1998. április 25-én kérésemre megtartották az első búzaszentelési szertartást, az éppen 90 éves Surányi keresztnél, amely három km-re van a templomtól. Erre az alkalomra két lobogót is hímeztettek, a hordozható kiskeresztre búzából fontak koszorút, ez haladt a körmenet elején. Csodálatosan

énekeltek és áhítattal imádkoztak a hívek, felemelő esemény volt. A templomszentelés mérföldkő volt a falu történetében, és nekem is nagy esemény, mert ekkor, május 1-jén lettem nyugdíjas.

Az egyik keresztúri férfitől kaptam a legnagyobb elismerést, mely szerint „nekünk sohasem lett volna templomunk, ha a doktornő nem injekciózza be a falut”. Bár nincs rokonom Keresztúrban, de három kedves családdal jó barátságba kerültem: Verbói Lászlóval és feleségével Erzsikével, Hegyed Barnával, Bata Jánossal és feleségeikkel. Eszes, dolgos, nyílt szívű barátságos embereket ismertem meg bennük, nagyra tartom őket.

A falu történetének jobb megismerése szemmel láthatólag megnövelte az önismeretüket, önbecsülésüket, tudatosult az emberekben, hogy nem gyökértelenek, önállóságra való törekvésük megerősödött. Az egyik ismerősöm megjegyezte, hogy mióta engem ismernek összetartóbbak lettek.

1990-ben a tanácsrendszer felbomlott. Az eddigi nagyközségi tanács, mely 5 falut egyesített, részekre szakadt. Önállóvá vált Nagybárkány, Kisbárkány, Sámsonháza, Márkháza és Lucfalva. Egyedül Nagykeresztúrnak nem sikerült elszakadnia Lucfalvától. Végül is kitartó munkával, ügyintézással sikerült az önállóságot elnyerni 1999. május 1-jén. A 300 lelkes község első alkalommal vált önállóvá, vette saját kezébe sorsa irányítását az eddigi kisebbségi lét helyett. A TV és rádió is hírül adta, hogy az országban ez az egyetlen község, amely pusztákból alakult.

Az önálló községgé nyilvánítás és jelképes kulcsátadás ünnepségére engem is meghívtak, éppúgy, mint az idén, 2001. május 1-jén, amikor a millenniumi zászló átadására került sor. Ökumenikus szertartással megáldották a falu zászlaját és címerét is. A címerben egy aranyág, amelyen négy virág jelképezi a négy pusztát. Hősi halottak emléktábláját és egy díszkútát is avattak az ünnepségen. A díszkútból egész nap fehér bor folyt a csapokból.

A polgármester az ünnepi beszédében a legközelebbi tervekét is megemlítette: 40 új családi házas telek értékesítését, gáz és szennyvíz hálózat kiépítését tervezik. Munkalehetőséget remélnek a szomszédos salgótarjáni ipari park létesítése után.

A puszták népe feltámadt! Boldog vagyok, hogy ennek a csodának tanúja lehettem.

EGY ÉRTELMISÉGI PUSZTAKÉPE

Amikor 1997-ben kérdőre vontam magam, vajon honnan származott bennem az a pusztakép, aminek következtében úgy készültem 1980 augusztusában Kondorpusztára, hogy napellenzős szerkezetek elkészítésén törtem a fejem, nem tudtam másra gondolni, mint sok-sok gyerekkorom óta ismert, jól belém ivódott festményre, képre, amelyeken sehol egy fa, egy bokor, csak a sívó homok, és vagy egy nyáj, vagy egy csorda, vagy egy ménes a gémeskút mellett, tikkadtan, itatásra várva.

Barátaim, akik az egy hónapos pusztai viszontagság sorozatra készítettek fel, tősgyökeres fővárosi, és részben dunántúli elszármazottak, el sem tudták képzelni, velem együtt, hogy hogyan lehet akár csak egy könyvet is elolvasni, ha nincs az oltalmazó árnyék. Így azután, ha ráértem volna felkészülni első pusztai kirándulásomra, a napernyővel, ágfonatokkal, széktámlára erősíthető árnyékoló lemezzel, nem néztem volna ki különbül, mint kedves gyerekkori Verne regényem, *A tizenöt éves kapitány* Zebulon bácsija, aki a könyv illusztrációjaként lepkehálóval szalad a tájban, emlékezetes képtelenségérzést kiváltva.

Kondorpusztán aztán csak a Kiskunsági Nemzeti Park tanyaudvarán nem volt fa, különben akadt egy-egy itt is, emitt meg amott pedig ligetekben is előfordult, szabályos sorokban, megkötötték vele a homokot. (A Kiskunsági Nemzeti Park tanyája, ahol egy hónapon át kísérleteztünk tízen, hogy egy jurttát elkészítsünk és felállítsunk, ma már egy osztrák állampolgár tulajdona. Közben tájjellegű állatok tartás fejében lakták, s amikor nem lakták, ez volt a gyakoribb, ránézett, amíg élt, a vidék halásza, pusztai viszonylatban a tanya szomszédságában épült halászkunyhóból. A halász maga építette kunyhóját ma rendben tartja a Nemzeti Park. A pusztai „tanösvényen” ez az egyik állomás, halászeszközökkel. Egy közülük máig is megvan, egy lyukacsos fenekű csónak, a halórzó. Ezt körülményesebb lenne az emlékebe vihető egyéb eszközöknél, amilyen a varsa, a szigony volt, elmozdítani.)

De az általunk használt tanyát is szegélyezte két oldalról facsoport, ahogy a környék tanyáinak majd mindegyikét. Talán a tanyaudvarok is csak azért lettek csupaszok, mert a szokásos eperfákat kivágták, választva inkább a tűző napot, mint a fával járó kellemetlenségeket. (Érés idején dagasztani

lehet a ragacsos termést, és a legyek hada lepi a földet, hogy zizegésüktől hangos az udvar. Fényes hátú, városi viszonylatban húsbogárnak ismert fajta, amely a tanyavilágban a szerves anyagokat, trágyát lepi, a fertőzéseket okozva.)

1980-ban tízünk közül nyolcan akkor ismerkedtünk meg az Alfölddel. Egy házaspárt rokoni szálak kötöttek a vidékhez, az asszony a közelben született, Ők csodálták a legjobban, hogy a jurtázásból, és az egvívásúak közül néhányan szívesen járunk át dolgozni egy közeli tanyára. Gazoltunk, kapáltunk, ellenértékként konyhánkat gazdagítva friss zöldséggel, baromfi-val, frissen fejt tejjel.

A letelt hónap végén, amikor a felépült lemezzáró nyílásos jurtában vendégül fogadtuk a tanyasi érdeklődőket, s Budai Ilona hangja úgy szólt a zárt és nyitott térben, mint egy hangszer, a gazdasszony, akinek segítettünk, tanyát ajánlott megvételre, a szomszédjában. Fiatal házaspár egy kislánnyal készült beköltözni Balázspusztára, a tanyaközpontban felépült házukba. A tanyát eladták, megvettem. Azóta írhatnék párhuzamos önéletrajzot. Egy fővárosit, és egy tanyait.

A KONDOR-TÓ ÉS PARTJAIN

1980-ban az én tanyám volt az egyetlen nem termelő tanya a környéken. A Kondor-tó parti tanyasor mögött felépült kiskonyha-istálló épület, és az arra derékszögben álló konyhaszoba, a tanya-belsőt átellenben a másik oldalról záró ólak, csűr, és ahol kellett, a kiegészítő léckerítés, a tanya udvarán a három eperfával, a gémeskúttal, a tanya két oldalában a szántóval és a kerttel, másik oldalában a szőlővel és a jegenyenyárfákkal kerített réttel, akkor még sajátosan jellemzőnek volt mondható. Ilyenek, effélék voltak a környéken a tanyák.

1997-re egyetlen tanya termelt a Kondor-parti tanyák közül, s egy másik kivételével mindet nyaralók vették meg. A tanyák az enyémet kivéve átalakultak, gazdáik komfortossá tették őket, megteremtve benne a lehetőséget mindenre, amihez a városi ember hozzászokott. Én, bár más okokat is találhatnék és sorolhatnék, de valószínűleg azért hagytam meg a tanyámat épp olyanak, mint amilyenek épült, sőt, miután az egyik épület leégett, azért is építettem vissza ugyanolyannak, mert nekem meg épp az a célom velem, hogy másképp élhessek benne, mint a fővárosban. Tanyai termelői próbálkozásaim, mind megannyi kísérlet, ugyanehhez a tanyán másként élni akaráshoz tartoznak.

Az első nagy tanulás és erőfeszítés a szőlőhöz kötődik. Három éven keresztül adott bort a tanyához tartozó 600 négyszögöles szőlő, és még a negyedik év tavaszán is elkezdtünk barátokkal művelni, amikor is inkább az együttlét és a közös munka volt a fontos, mert súlyos volt a leégett ház látványa, és meg kellett erősítenem magam, hogy ne futamodjak meg.

Tisztítottuk a szőlőtőkéket, metszettünk, s szénné égett papírlapokat, jegyzeteket, kéziratokat, pernyét hordott a szél.

1984 tavaszán a józan ész szerint le kellett volna számolni a tanyai élettel. És mégsem ez történt.

Életemben az első a tanya, ami a tulajdonom volt, amit olyannak őriztem meg, vagy olyanná alakítottam át, amilyennek akartam. S ami, mint első magántulajdonom azt is megtanította – bár későn, s így annál jobban – hogy az ember, amije van, azt bebiztosítja.

Hogy biztosításom nincs a leégett tanyámra, s hogy azt kellett volna kötnöm, sőt, hogy néha égnék le tanyák egy-egy korszerűsítés megoldására, csak akkor világosodott meg a számomra, amikor a Szabadszállástól tizenöt kilométerre levő tanyámról – akkor még autó nélkül – eljutottam a szabadszállási tűzoltóságra. A tűzoltófeleség, aki a csengetésemre kijött, rám nézett, és megvárta a mondókámat, hogy a ház teljesen leégett, hogy éjszaka történt, hogy el kellene oltani, ami izzik a falakon belül, hogy nem terjedt át a tűz se a másik épületre, se az ólakra, és hogy jöjjenek, mert szeretnék mielőbb visszamenni Pestre. A tűzoltófeleség életében már tapasztalt, amit tapasztalt, s ahogy tehetetlen ember néz egy bűnösre, mert megítélni van csak joga, de bíraskodni felette nincs, mint egy fenyegetést, ígérte az urát. Majd ő megállapítja, hogy mitől égett le az a tanya.

Tényleg meg tudják állapítani? A tűzoltófeleség kíváncsivá tett. Megtudhatom, hogyan gyulladt ki a tanya? Kérdezgette: valóban meg lehet állapítani? Ettől még gyanúsabbá lettem a szemében. Szóval félek, még kiderül, hogy a tanyát magam gyújtottam fel, vagy gyújtottam fel.

A tűzoltósági jegyzőkönyvvel lehet csak menni a biztosítóhoz. Kialtotta bele a kora tavaszi reggelbe az asszony. S eljött a pillanat, amikor kiderült, két malomba őrölünk.

Attól a hírtől, hogy a tanya nincs biztosítva, a tűzoltófeleség egészen elbizonytalanodott. Attól a hírtől, hogy a tanyát biztosítani kellett volna, én halálra váltam.

Éjszaka elszámoltam magammal, hogy ég a ház, hajnalra, hogy leégett. De, hogy ekkora hibát követtem el, mint tanyatulajdonos, hogy nem biztosítottam, csak ekkor lett érthetővé a számomra.

Honnan kellett volna tudnom? Honnan juthatott volna eszembe? Honnan tudják mások? Mások nincsenek így, hogy egyszer csak lesz ingatlanuk, Önökik honnan van annyi magukhoz való eszük, hogy felkeresnek egy biztosítót, és biztosítást kötnek?

Persze mindezek 1984-ben kérdések. Azóta már ezek a dolgok másképp vannak. A magántulajdon is, az ahhoz való jutás is, és a biztosítás is, úgy is mint tudnivaló. Ez utóbbi ma már a mindennapi reklám.

Miután leégett a tanyám, a felsőház, azaz a lakóház, de a másik, kiskonyha-istálló épület megmaradt, s miután úgy látták a környező tanyabeliek, akkor még többségükben őslakosok, ma már kivétel nélkül osztrák és német állampolgárok, hogy talán nem hagyom el tanyámat, addig kérdeztették a helyi biztosító ügynököt, hogy megkötöttem-e már a biztosítást, hogy végül a biztosító ember egyszer a tanyában talált, és megkötöttem. Bár nem igazán volt akkor mire.

Milyen kár, hogy a tanyaiaknak sem jutott előbb az eszükbe. Mielőtt leégett volna. Mikor megvettem.

1984-ben nem csak nekem, és az én tanyám látványa volt különös a környékünkön, a leégett ház miatt, 1984-ben az első tavaszt értük meg, amikor a Kondor-tó kiszáradt medrét is meg kellett szoknunk.

Koradélután indulhattam el a leégett tanyámról hazafelé. A tűzoltók elvégezték a dolgukat, rengeteg sok vízzel eloltották a falak között domboruló parazsat. Amikor egyedül maradván nyugodtan megnéztem a tanyát, hogy valóban mindaz megtörtént-e benne az elmúlt fél napban, amiről azt hiszem, hogy igen s nem túl sietősen, de nem is lassan a tó irányába vettem az utam, a tó hiánya ugyanolyan erővel markolta össze a gyomromat, mint éjszaka a tűz, és tanyától búcsúztomban a kiégett házhely. Mintha kibombázták volna. Telitalálat.

A tó, a szikes tó nem jutott elég csapadékhoz télen. A szikes tavak feltöltődnek, kiszáradnak. Mindig csak az esőn, a havon, főleg a havon múlik, hogy a medrük megtelik-e vízzel, és a napon, a szélen, hogy mennyit szárít ki belőle.

1980-ban, amikor a Kondor-tavat először láttam, nehezen tudtam volna elképzelni róla, hogy lesz még száraz is a medre. Hiába mesélték a tanyasiak, hogy nagyon sekély a tó vize ehhez képest meg ahhoz képest. Azt is nehéz volt elképzelni, hogyha csatorna, ami végig kacsaringózza a tájat, annak érdekében épült, hogy a tó vizét elvezesse. Merthogy a tó olyan magas volt, hogy elöntötte a tanyákat. A Garzó-tanyát kivéve. Ami egy kis dombon, jobban mondva egy kis halmon épült, s a környék legszebb tanyája volt. S akkor a módos ház körül ott úszkáltak a kacsák.

1984-ben ott állt a meder szárazon. Ki tudta volna ezt előre elképzelni, hogy a tó nem lesz. S hogy mindez nem lesz.

A leégett tanyámat magam mögött hagytam. Jobbomon a tómederrel a köves úthoz közeledtem. S a baloldali utolsó tanyában, a köves út felőli elsőben, szólt a lakodalmas muzsika. Hallottam már a tanyáról, útban is, de csak most értettem meg a jelentését.

Lakodalom van. Egy pár közös életre készül, új életre. Nekik is örökké emlékezetes lesz ez a nap. Ahogy nekem is a tűz napja. Ami megfordította a sorsomat.

A Kondor-tó 1984 tavaszára kiszáradt a köves út felőli medréből. 1987-re kiszáradt a Fülöpháza felőli medre is. Előtte ősszel még emlékeztetett kis tótükrével, sárgára kiégett nádjával, fehérre száradó partjával valami mesébe illő, szerelmeseknek való helyre. Aztán éveken át felröppent a hír a feltöltéséről, s kanyargott a környéken a történet, szállt szájról szájra. Jönnek az amerikaiak és feltöltik. Jöttek a mesék szerint más népek is, csak ténylegesen nem jött senki. Már azt is kitalálták, hogy azon a csatornán keresztül, amelyiken annak idején elvezették a tó felesleges vizét, most vissza fogják vezetni a tómederbe, s akkor 2000 tavaszára – amikor már nem volt ember a környéken, aki hitt volna abban, hogy újra lesz tó, s egy csapat gyerek úgy nőtt fel a környező falvakban, hogy legelőnek ismerte a medret – újra lett víz.

Mesélik, hogy már november–december táján megjelentek a víztükrök a Kondor-tótól délre, hamarosan utána az Alsó- és Felső-kondor is töltődni kezdett. Az Alsó-kondor sekélyebb vize miatt három héten keresztül még szivattyúzással is próbálkozott a Nemzeti Park, hogy a köves úthoz közeli meder is megteljen, de ez nem vezetett eredményre. Ezzel szemben a Felső-kondor hamarosan bőséges vízből az áteresszen megfelelő vízmennyiség került át az Alsó-kondorba is. A tó elvezető csatornájának zsílipjét lezárták.

Már a húsvét utáni héten hatféle réce telepedett a tóba, és megérkeztek a szárcsák, a vöcsök, s vízre találtak benne a törpegémek és a gólyatöcsök. Helyét kereste a nádi rigó, s a régi esti séták emlékére, nyárra a tó körüli gyalogutat keresztezve megjelentek a csörtetve inni igyekvő sünök.

S ez a víz 2000 nyarán akkorra, hogy fürödni lehet benne. Mint félszáz évvel ezelőtt.

A tizenkét éves Domokos, akit a tanyai tűznek köszönhetek, s akivel negyven évesen lettem anyává, először lát vizet a pusztán. Húsvétkor hullámzik, mint a tenger.

A Kondor-tó vízválasztónak számított és számít a területen. Közigazgatási értelemben is. A tótól Kerekegyháza felé eső részek Kerekegyházához tartoznak, a tótól Szabadszállás felé eső részek Szabadszálláshoz. Így amikor 1980-ban Kondor-pusztán voltunk jurta építeni, akkor Kerekegyháza felől hozták a postánkat, a tanya pedig, amit a tanyaszomszéd gazdaasszony ajánlott, akihez gazolni-kapálni jártunk, lévén a tó másik oldalán, a balázspusztain, Szabadszállás felől kapja a postáját, s oda jár ügyeit intézni.

Ahogy jómagam mentem a tűzoltókért, és egyéb papírdolgaimat rendezni.

A tó tizenöt kilométerre van Szabadszállástól, és kilencre Kerekegyházától. Akinek ügyintézni valója van, ugyanazzal a Kecskemét – Szabadszállás között közlekedő busszal utazhat ide is, oda is, azzal a különbséggel, hogy Szabadszállásra reggeli járáttal kell elmenni, legjobb az „iskolásbusszal”, amelyikkel iskolába jártak a környékbeli tanyasi gyerekek. Amíg megvolt, a balázspusztai tanyaközponti iskolába, alsó tagozatba. Amíg megvolt, a Szőlőskerti, felső tagozatba.

Amióta pedig egyik sincs meg, a szabadszállásiba. De járnak most már a tanyaközpontból, ahonnan azelőtt csak a szabadszállási volt az elképzelhető irány, a fülöpházi iskolába is, ugyanezt a buszjáratot használva.

Szabadszállásra menni ügyintézni reggel lehet; Kerekegyházára, ha csak egy papírt kell bevinni vagy gyors ügyintézésről lehet szó, elég bemenni a délivel, és egy bő órán belül meg is lehet fordulni.

Ezt a lehetőséget használta bevásárlásra, de a hét majd minden napján Slíz Imre bácsi.

Amelyik napon nem ment be Kerekegyházára, azon a napon a postásokat várta meg a postaládáknál. Dél előtt egy negyedórával van az érkezési idejük és kivárájk a delet, akkor indulnak visszafelé Szabadszállásra. Slíz Imre bácsinak élete utolsó éveiben ezek a buszozások és postaládáknál való találkozások adták az emberekkel lehetséges biztos érintkezéseket. S miután Slíz Imre bácsi élete végére szinte teljesen megvakult, ellenére annak, hogy még egy szemműtétnek is alávetette magát, abban biztos lehetett, hogy már a buszra felszállásakor gondjukba veszik az emberek, s megkérdezik tőle, hogy telt a napja, hova megy, mi a kerekegyházi programja.

Slíz Imre agglagényként élte le az életét, s annak a Slíz családnak volt leszármazottja, amelyik jó módúnak számított a környéken, s amelynek nem egy férfitagját nagyra tartották.

1980-ban a Kiskunsági Nemzeti Park tanyájában jurta építve, és a környéket járva, ismerkedve, hamar kiderült, hogy az a tanya is, amelyikben lakunk, Slíz tanya volt. S. Nagy tanyának hívták, az volt a rövidítése.

Slíz Imre bácsi nem egyszer elhozta a tanyánkra a postánkat, s egy kávé vagy egy pohár bor mellett órákig elüldögélt. Az első években sokat beszélt nekem magnóra, az életéről, a környékről, ezeket mind gondosan legépeltem, ő meg úgy olvasta minden oldalát, mint egy regényt. Amikor a tanyai ház leégett, benne égtek az ő emlékezései is. Ott fújta egész tavasszal a szél a fekete lapokat, lapdarabokat, fönnakadtak a szőlővesszőkön, a bokrok alján.

Slíz Imre bácsi akkor ment el a tanyámon megnézni a leégett házat, amikor nem voltam ott. És akkor került elő legközelebb nálunk, amikor felépült az új ház. Akkor már kicsit vaksi volt, de amit nem látott jól a szemével azt megtapogatta, és érezte úgy. Nagyon intelligens ember volt. Éveken át neki köszönhetően nem esett szét egy fiatal család, mert ő öntötte a lelket a fiatalasszonyba, s mert az ő háza volt a hozzájuk legközelebbi, ő szaladt asszonyért is a másik szomszédba, amikor a fiatalasszony otthon, a tanyájukban megszülte első gyermekét.

Aztán a második gyerek megszületése után otthagya a fiatalasszony a férjét, vitte magával a két gyereket is, haza a szülőkhöz. Slíz Imre bácsi véleménye szerint nem lehetett másként.

Aztán, amikor ugyanez a férfi újra megnősült, s most magához való asszonyt adott neki a sors, Slíz Imre bácsi az új feleségtől visszakapott minden szolgálatot, amit csak valaha a családnak tett. Ha az mindjárt egy másik asszonnyal való család volt is.

Az új asszony talált rá Imre bácsira a házában, néhány napos holtan. Megmosdatta, felöltöztette, eltemették. A balázi temetőbe, a kövesút bal oldalába, a katolikusok közé.

A másik oldalán a reformátusok nyugosznak.

KEREKEGYHÁZA ÉS KÖRNYÉKE

Nehéz lenne megállapítani, hogy a vidéknek a népe mely, ha megkérdezik, kunnak tartja magát, hányad részében kun valóban. Talán Kerekegyháza környékén nagyobb részében jász, mint amekkorában kun. A Slizek svábok. És dokumentumok is vannak, amelyek arról tanúskodnak, hogy svábok is települtek a környékre. Mindenféle más nemzetiségű népcsoportok között. Merthogy a kerekegyházi lakosság a vidék egyik legtarkább népessége. S következik abból, ahogy a település létrejött.

Országszerte hirdették a települési lehetőséget, s arról a monarchia minden részében tudomást is szereztek. Az 1850-es évek végén történt mindez.

És ugyan a letelepülők többsége magyar volt, főleg Hevesből, Jászszágból, onnan is elsősorban Jászárokszállásról, de jelentős számban érkeztek svábok Soroksár és Bercel környékéről, és tótok Trenycsény megyéből. Sőt még csehek, morvák és sziléziaiak is. A kerekegyházi kunok, azok kunszentmiklósi és fülöpszállási származásúak.

Az alapítási jegyzőkönyv név szerint is felsorolja az első letelepült lakosságot, amely nemzetiségi megoszlására nézve a következő képet mutatja. 227 letelepültből 64,4% magyar, 23,3% szláv és 16,3% német.

Nem volt szokásos ez a népesség tekintetében vegyes kép a vidéken. S ezzel függött össze, hogy még csúfnevet is kapott a falu. Kecskeméren és a szomszédos községekben Kukáliának nevezték el Kerekegyházát, mert a kevert ajkú népesség, a különböző nyelvű lakosság nem nagyon értette meg a kezdetekben egymást, s úgy mutogattak egymásnak, kiegészítve a beszélt nyelvet az internacionális jelekkel, a metakommunikációval, mint a kukák.

Kuka emberek gyülekezetének országa: Kukália.

Aztán persze az idegen ajkúak meglehetősen hamar elmagyarosodtak.

Ha kerestem a vidéken, hogy kunnak tartják-e magukat az emberek, azt tapasztaltam, hogy aki egyáltalán foglalkozik azzal, hogy milyen népcsoportba tartozik, az úgy véli, hogy kun lehet. Erre a kun kalap számukra a legmeggyőzőbb bizonyíték. Vannak emberek, akik emlékeznek rá, de vannak olyanok is, akik még hordták.

Nekem néha az volt az érzésem, hogy a népnév kiejtése a táj nevében hat. Ezek az emberek a Kiskunságban élnek, és amivel a földek magántulajdonba vétele óta sokat vesződtek, s aminek a nevét ezért sokszor kimondták, az a Kiskunsági Nemzeti Park volt. A Kerekegyháza–Szabadszállás–Fülöpháza térségben itt is, ott is a Kiskunsági Nemzeti Park tábláival lehet találkozni. Védett terület. Kiskunsági Nemzeti Park. Védje és óvja természeti értékeinket!

Aki kunnak vallja magát, az büszke rá, hogy kun. Tud is valamit arról, hogy mi fűződik a kunokhoz, akár a régi idők történelméből, akár a múlt századból.

De egy kicsit úgy is van ez a kun néphez tartozás, vagy az ezzel való foglalkozás, hogy ahhoz azért kell valami kiváltó ok, hogy szóba kerüljön. Kell valami hatás, hogy a kun öntudat éledjen. S tapasztalataim szerint, hogy ez megtörténik, ebben mindig valami író-olvasó embernek van szerepe, s ez esetben nagy szerepe van Kerekegyháza református lelkészének. Ő értelmiségi életformát tudhat magáénak, s gyülekezetére el nem hanyagolható. Amikor a református lelkész munkáját ezen a helyen megkezdte, fel-

készült a táj történelméből, s megkísérelt minden írott forráshoz hozzájutni, ami csak közelebb vitte ehhez a néphez.

Kolozsvári nagytiszteletű úr ismeri Vincze Ferenc magyar királyi tanár *Kerekegyháza gazdaságföldrajza* című közleményét is, amelyet a debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézete adott ki Debrecenben, 1942-ben, s mindazt, amit abból meglátása szerint érdekes és érdemes felemlíteni a tájról, a népről és a nagyszerű cselekedetekről, megteszi. S ahogy családi fénykép-nézegetéseknek és a családi történetek újramesélésének megvan a hatása, olyannyira, hogy egy idő után nem tudja az ember, hogy arra emlékszik-e, amikor a dolog megtörtént vagy csak egy emlékezésre, jelenvalókká lesznek, mert jelenvalóvá lenni képesek múltbéli dolgok. S mint minden dolog, mely jelenvaló, hat.

Így van ez az értelmiség szerepével és formáló erejével. Még akkor is, ha keveset és egyre kevesebbet beszélünk, és egyre kevesebbet akarunk tudni róla.

A történelem is csak az uralkodókat, a hadvezéreket, legfeljebb az anarchistákat és lázadókat emlegeti fel. Az értelmiség, amelynek tagjai megnevesítve csak uralkodók tanítóiként fordulnak elő, névtelenül teszi a dolgát, elhivatottságában. Nem ismerjük egy-egy közösség mozgásainak erjesztőit. Csak azt tudjuk, hogy voltak, vannak.

Nem tudhatjuk, kinek-minek köszönhetően képelték úgy, illetve voltak meggyőződve 1860-ban Kerekegyháza lakói arról, hogy birtokában vannak mindazoknak a jogoknak, amelyekkel a többi jászközségek rendelkeznek. Merthogy jegyzőt, bírót neveztek ki, melléjük tizenkét tanácsost választottak. S csak a járási kapitány közbelépésére mondtak le mindenről. Úgy, hogy a járási kapitány a pecsétjüket elkobozta, s a választást megsemmisítette. Népgyűlésen hirdette ki, hogy majd, ha bizonyosságot tesznek arról, hogy megérték az önállóságra, akkor kapnak önkormányzati jogokat.

A korabeli feljegyzések szerint erre nyugodott meg a falu.

Vajon ki volt, aki a falu népét irányította és segített nekik, hogy amit muszáj elviselni, azt el tudják, s mégis úgy, hogy ne mondjanak le bizonyos dolgokról egyszersmind. Mert a kapitány nem csak az előírásoknak megfelelően járt el, önkényeskedett is. A magyar tanító helyébe német tanítót állított. S egy ilyen cselekedetnek, túl a tényen, még az a jelzés-értéke is megvan, hogy prezentálta: megteheti.

1862-ben újra felborult a rend, az elmozdított vezetők ugyanis azt állították, hogy tizenöt évi adómentességet ígértek nekik, s ezért az adófizetést megtagadták. Az adót katonai erővel akarták behajtani.

Az 1862-es népgyűlés elérte, hogy a kapitány által megbízott vezető felmentették állásából, és pusztabírónak Farkas Jánost választották meg, melléje választva a tizenkét tanácsost is.

Ki lehetett Farkas János? S mi lehetett az, ami miatt a nép körében bizalmat élvezett? Jó lenne többet tudni Farkas Jánosról, mint amennyit tudunk.

KEREKEGYHÁZA-PUSZTA

Ha a tanácsi és termelő szövetkezeti rendszertől kezdve a terület a Kondor-tó választotta széjjel, egyik oldaláról kerekegyházi, másiktól szabadszállásivá, és tartozott a terület a tó másik végén Fülöpházához, három részre szabdalt volt akkor is, amikor három város vette meg a pusztát, s nevét is háromféleképpen használták. Volt Jász-Kerekegyháza, Kunkerekegyháza és Fülöpszállási-Kerekegyháza vagy másképpen Fülöpháza, ahogy nevezik a települést ma is.

A helyzetet a redemptio, a megváltakozás hozta létre. 1702-ben I. Lipót eladta a német lovagrendnek a három jászkun kerületet, s az még, mielőtt Mária Terézia királynő engedélyezte számukra a zálogösszeg visszafizetését, a pesti rokkant katonák házára szállt, így régi szabadságaikat a rokkantak házatól kellett visszavásárolniuk, a királynő abbéli feltételeivel, hogy országos felkelés esetén fegyvert fognak és 1000 lovas katonát állítanak ki.

Az adománylevél a jászkunokat a hármás kerület valamennyi városa, községe és pusztája birtokosává tette. A váltságösszeget olyan formában fizette meg a lakosság, hogy valamennyi helységet és pusztát felbecsülték, és a fizetendő összeget ennek arányában osztották el. Minthogy a pusztáknak nem volt állandó lakossága, ezért ezek nem is válthatták ki maguknak, hanem valamelyik város vagy község váltotta magához. Kerekegyháza-pusztát ekkor váltotta meg Jászárokszállás, Kunszentmiklós és Fülöpszállás. A jászkun váltságdíjnak 1/50-ed része volt a kerekegyháza-pusztái. Azért csak ekkorra volt, azért nem volt területnek nagyobb értéke, mert a puszta lakatlan legelő volt. A redemptio alkalmával Jászárokszállás a puszta keleti 3/6-át, Kunszentmiklós az észak-nyugati 1/6-át, Fülöpszállás a dél-nyugati 2/6-át váltotta meg.

Kerekegyháza, a település létrejötte is e három város elhatározásán múlt, meg a Jászkun főkapitányság jóváhagyásán, meg a három város közül Jászárokszállás áldozatvállalásán. Ezért, hogy a községet nem a három rész találkozásánál jelölték ki, hanem a jászárokszállási rész közepe táján. Az árokszállási küldöttség 200 hold földet jelölt ki a kecskemét-szabadszállási

és az örkény–izsáki útvonalak találkozási pontjában. Ez a két útvonal ma a Fő-téren találkozik.

1855-ben született meg a döntés, hogy a három Kerekegyházából tagosítás útján települést létesítenek, s hogy ez meg is történt, s főleg, hogy két év leforgása alatt, egy jászárokszállási földbirtokosnak volt köszönhető, akit Farkas Jánosnak hívtak.

Ezeket a dolgokat tudjuk tehát az 1862-es népgyűlésen pusztabírónak megválasztott Farkas Jánosról. Jászárokszállási földbirtokos volt. És '48-as honvédszázados.

Farkasok vannak szép számmal a vidéken, s lehet, hogy leszármazottak. Nekem egy Farkassal, Farkas Imre bácsival volt közülük többször is dolgom. Apró, vékonycsontú ember volt, s ha eleinte baj volt a tanyámon a nádtetőkkel, el kellett csak mennem érte a birkahodályok-dülőig Szabad-szállás felé, és ha megígérte, hogy eljön, meg is tette, s megjavítgatta a tetőt.

Reggeltől estig kuporgott fenn a nádon, mint egy madár, kis kerek történetkéiben mesélte az életét, és semmivel nem hagyta magát megkínálni, sem étellel, sem itallal, csak azt ette-itta, amit magával hozott. Mintha csak egy, az ételkóstolóját nélkülöző nagyúr lett volna.

Apró volt és méltósággal teli. Hogy honnan volt az a méltóság, hát ezek a nagy titkok az életben. Amikor megismertem, már régen egyedül élt, meghalt a felesége. Aztán hazakerült hozzá egy fia. Néha egy lánya is hosszabban volt vele otthon, mint egy látogatás. Mind belőle éltek. Az erejéből, leleményéből, furfangos eszéből, még talán a pénzéből is. Ami sose lehetett neki sok, talán csak annyi, amennyi épp kellett. Kertjéről, vágni való állatokról a konyhára maga gondoskodott. És maga főzött. Azt a pénzt, amit a munkájáért gondolt, abból a pénzügyi rendszerből állapította meg, amelyben az ő élete telt. A munkájáért filléreket kért.

Akkor halt meg, amikor a nádtetőm nem volt tovább toldozható-foldozható. Kellott rá egy új. Farkas Imre bácsi soha életében nem csinált új tetőt.

„HARANG, AMELY ÖNMAGÁÉRT SZÓL”

Tózsér Árpád: Finnegan halála

A felvidéki magyar irodalom rangos költője, Tózsér Árpád egyedi hangú, kivételes olvasmányélményt is nyújtó verseskötettel lép be a huszonegyedik század (más-képpen szólva: a harmadik évezred) kapuján – számtalan lírai és tanulmánykötettel a háta mögött.

Tózsér Árpád kivételesen művelt és tájékozott poéta, aki mindent tud a versről, a verselésről, a költészet múltjáról és jelenéről. Könyvei közel négy évtizede jelennek meg. A Finnegan halála most kétségtelenül új színeket hoz a gazdag életmű világába. A James Joyce-regényből „átemelt” bohókás figura jelenléte azt sejteti, hogy Tózsér is azon költők közé tartozik, akik igencsak kedvelik a szerepeket, a „más bőrébe bújás” szellemi kalandjait. Tom Finnegan mellett aztán föltűnik a kötetben többek között Petőfi Sándor, Szent Sebestyén vagy éppen Vitezval Nezval alakja.

Az ilyesfajta játék sok mindenre ad alkalmat – a saját köreiből menekülő szándékon kívül. S mögötte bizony ott van a szomorúság: az „önmagáért szóló vers” harangjátéka,

a líra szerepének drasztikus visszaszorulása miatt.

Az agyonnyilaztatást túlélte, majd börtönbe zárt Sebastianus sem akármilyen példa és modell ebben a tekintetben. „S ahogy a tekintet kikirepes: / a vers ablakán áthajolva / fölnyújtózkodsz egy égi sorba, / kikattan halkán a földi retesz.” – olvashatjuk rögtön a nyitóversben, és nem kétséges, hogy fölsejlik itt a nemkívánatos helyzet legyőzésének lehetősége. Tózsér Árpád minden kétséget kizáróan vonzódik a kultúra klasszikus és antik értékrendjéhez, és megtalálja ezekben az ősi példákban a magának és olvasóinak szóló üzeneteket. Formailag is hűséges ehhez a szép hagyományhoz, bár időközben vitathatatlanul korszerű hangon szólal meg. Ezt bizonyító műve például a V. N. mester testamentuma, amelyben egyszerre jelentkezik a Nezval és – persze közvetve – a Villon-hatás. Bevallottan többszörös parafrázis ez a költemény, egyben tisztelgés az elődök előtt. Ezzel és más gesztusaival egyértelműen a folytonosságot vállalja Tózsér, s erre talán a

kisebbségi sorsban az átlagosnál is nagyobb szükség van. Ugyanakkor figyelmet érdemlő tény az is, hogy a „többség” jeles alakjait éppúgy ide-sorolja, mint a hozzá nemzetiségileg közelebb állókat.

Mindezek mellett is nagyon gyakori, hogy régi és klasszikus költők szerepelnek Tózsér Árpád műveiben, s a játék arra is nagyszerű lehetőséget ad, hogy egy másik T. Á. (nevezetesen Tóth Árpád) nyakendőjéről olvassunk „balladát”. Persze az is az igazsághoz tartozik, hogy ezek a szellemi kiruccanások akár untathatják is az olvasót, egyrészt azért, mert nem mindig tudja követni figyelemmel a költő sziporkázásait, másrészt meg talán azért, mert fölvetődik a probléma: vajon nem lenne-e célravezetőbb egy kicsit megszűrni az ilyesfajta kalandozásokat?

Közben különböző civilizációs rétegek rakódnak egymásra, jól érzékeltetvén, hogy mennyi változáson megy át a világ, s benne természetesen az irodalom és a művészet. Minderre valószínűleg az *Ezredvégi sorok a könyvről* című, Vörösmarty Mihály költészetének motívumaira írott vers a legkézenfekvőbb példa. A *Finnegan halálát* készíti elő a tizenkilencedik századi költőelőd szövegszilánkjainak megidézésével:

„Rongyból lett a könyv, de már rongy se lesz / belőle, elnyeli nyomtalanul / földünk, e roppant emésztőgödör.” A nemzetet elsülylyesztő hatalmas sír helyett pusztá emésztőgödörre jelenül át a pusztulás jelképe, s hasonlóképpen pusztul a szó és a költészet is. Minde mellett teljesen igaz Tózsér Árpád vallomása, miszerint a kötet egyik fő témája „az örök visszatérés mítosza”, és ez valóban a kötet-címadó hosszúversben, a könyv lezárásában látszik meg a legjobban. A korábban már említett Joyce-hős „föltámasztása” mindezt szimbolizálja ebben a kissé „rakoncátlan”, az avantgarde hatásaitól sem mentes költeményben. S persze itt is vendégszövegek, más költőktől átvett kifejezések és sorok teszik még gazdagabbá a mű egészét, s tovább erősítvén a többféle értelmezés lehetőségét.

Tózsér Árpád-Finnegan harangja tehát a szerzői szándék szerint már nem másokért szól, mint Hemingway híres regényében. Önmagáért, mint „a vers a huszonegyedik század elején”. Az sem lenne azonban baj, ha a költészetten kívül rekedtek is meghallanák kongását...

(*Kalligram, Pozsony, 2001.*)

A 2001. évi Madách-pályázat nyertesei

- I. díj: **Rózsafalvi Zsuzsanna** (Budapest)
II. díj: **Puntigám József** (Losonc)
III. díj: **Kovács Erzsébet** (Salgótarján)

A zsűri dicséretben részesítette
Király Gábort (Salgótarján) és **Mayer Erzsébetet** (Budapest).

A 2001. évi Mikszáth irodalmi pályázat díjazottai

- I. díj: **Kriskó Apollónia** (Budapest) – **Ádám Tamás** (Balassagyarmat)
II. díj: **Szegedi Szabó Béla** (Budapest) – **Pintér Lajos** (Kecskemét)
III. díj: **Lackfi János** (Zsámbék) – **T. Agoston László** (Budapest)

Salgótarján különdíját kapta:
Handó Péter (Sóshartyán)

Balassagyarmat különdíjában részesült:
Andor Csaba (Budapest)

Dicséretet négy pályázónak ítelt meg a zsűri:
Romhányi Gyulának (Balassagyarmat)
Szapponas Gábornak (Budapest)
Lukáts Jánosnak (Budapest)
Tóth Franciskának (Budapest)

A nyerteseknek és minden pályázónak gratulálunk!